

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 5 2009

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк

А. Бровкін

О. Воскобойнікова-Гузєва

В. Горовий

Г. Ковальчук

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекмарьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіпі-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

O. Voskoboinikova-Guzeva

V. Gorovy

G. Koval'chuk

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytvynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:
НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:
VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine
Tel.: (044)524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

- Василенко О.* Статистична інформація
в бібліотечному маркетингу 3
- Бібліотека у світі відкритого доступу
до інформації 9
- Леонов В.* Участие Библиотеки Российской академии
наук в программе «Электронная библиотека
научного наследия РАН». 20
- Ловейкина Л., Бадылевич М.* Каталогизация
документов в условиях развития компьютерных
технологий 26

ІСТОРИЯ ТА ТЕОРІЯ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

- Сербін О.* «Таблиці...» Каллімаха:
бібліотечна систематизація крізь призму
класифікації наук. 30
- Захарова Н.* Інформаційно-культурологічна діяльність
Центральної наукової бібліотеки Академії наук
УРСР у 1965–1980 рр. 35

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

- Ковальчук Г.* Розвиток теорії книгознавства на
сучасному етапі 44

До Всеукраїнського дня бібліотек

- Визнаний фахівець з питань бібліографії
та книгознавства Луїза Ільницька 54

Хроніка наукових подій

- Підвищення кваліфікації працівників бібліотечної
системи НАН України. 57

Contents

LIBRARY AND INFORMATION COMPLEX IN A CONTEXT OF DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE SOCIETY

- Vasylenko O.* Statistical information
in library marketing. 3
- Library in the world of open access
to information 9
- Leonov V.* Participation of the Library of the Russian
Academy of Sciences in the «Electronic library
of scientific heritage of the RAS» program 20
- Loveykina L., Badylevych M.* Cataloguing of the docu-
ments under conditions of development of computer
technologies. 26

HISTORY AND THEORY OF LIBRARY STUDIES

- Serbin O.* «Pinakes» by Callimachus:
library systematization in the light
of classification of sciences. 30
- Zakharova N.* Informational and culturological activity
of Central scientific library of the Academy
of sciences of Ukrainian SSR in 1965–1980. 35

VIEWS

- Koval'chuk G.* Development of the booklore theory
on present stage 44

To All-Ukrainian Libraries Day

- Luisa Il'nyts'ka – specialist of standing reputation
in field of bibliography and booklore 54

Chronicle of scientific events

- Improvement of professional skills of employees of the
NAS of Ukraine library system. 57

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

Ольга ВАСИЛЕНКО,
завідувачка Філії № 2 НБУВ,
канд. іст. наук

Статистична інформація в бібліотечному маркетингу

Розглядаються методологічні аспекти формування статистичної інформації, її місце в маркетинговій інформаційній системі та значення для бібліотечного маркетингу. Аналізуються окремі проблеми організації та використання статистичної інформації в період упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у бібліотеках України.

Ключові слова: статистична інформація; маркетингова інформаційна система; бібліотечний маркетинг.

The methodological aspects of statistic information creation, its place in marketing informative system and its significance for marketing activity in libraries are considered. Some problems of organization and usage of library statistic information in the period of the introduction of informative – communication technologies in libraries of Ukraine are highlighted.

Keywords: statistic information, marketing information system, library marketing.

Трансформаційні процеси у соціально-економічній та інформаційній сферах українського суспільства, які відбувалися протягом останніх двох десятиліть, зумовили перегляд стереотипів у системі бібліотечного управління та визначенні нових пріоритетів у розвитку бібліотек. Перед бібліотечною галуззю постало завдання оновлення традиційних функцій та розширення видової структури бібліотечних фондів. На сучасному етапі в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інтенсивного зростання інформаційних ресурсів від бібліотечних установ вимагається упровадження якісно інших, на відміну від традиційних, форм і засобів задоволення інформаційних потреб суспільства, надання необхідної інформації користувачам. Реалізація цих завдань потребує оптимізації функціональних, технологічних, інформаційних, сервісних та організаційних процесів діяльності бібліотеки, що забезпечується всією системою бібліотечного управління, у т. ч. – із застосуванням методологічного інструментарію маркетингу.

У літературі бібліотечний маркетинг визначається як «комплекс заходів (принципів, методів, організаційних норм та технологічних прийомів) у сфері дослідження виробничо-збутової діяльності і вивчення чинників, що впливають на процес ви-

робництва і просування бібліотечних товарів і послуг від виробника до споживача з точки зору прибуткової мотивації» [8, с. 12]. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, дотримуючись функціонального підходу, розглядають бібліотеки переважно в системі некомерційного маркетингу [4, 8, 9, 15]. Крім того, вітчизняні бібліотеки, з точки зору економічної складової, в основному, є бюджетними установами, вони утримуються за рахунок податків громадян або фінансуються окремими відомствами чи організаціями. Незначні прибутки, які бібліотеки отримують від реалізації платних послуг, не дають підстав розглядати їх у системі комерційного маркетингу. Втім, уся система бібліотечного сервісу, щоб успішно функціонувати, потребує застосування маркетингового механізму, дія якого поширюється і на організацію роботи бібліотеки загалом. Використання цього потужного управлінського інструментарію дає змогу бібліотекам не тільки гармонізувати свою діяльність з інтересами користувачів, а й сприяє певною мірою збільшенню комерційного потенціалу бібліотек, що в умовах сучасної економічної кризи є досить актуальним.

Провідним принципом методології маркетингу є цільова орієнтація та комплексність [8, с. 13]. Саме на ньому вибудовується уся система сучасного мар-

кетингу різних сфер діяльності, адже виробництво товарів та надання послуг обов'язково мають орієнтуватися на споживачів, попит (у т. ч. незадоволений), постійне узгодження можливостей виробництва з вимогами ринку. Якщо говорити про бібліотечний маркетинг, то він передбачає:

- систематичний моніторинг інформаційних потреб користувачів;
- вивчення задоволення інформаційних запитів у системі бібліотечного сервісу;
- спрямування бібліотечних ресурсів на відповідне формування фондів;
- розвиток послуг, яких потребує суспільство на сучасному етапі;
- трансформація діяльності відповідно до сучасних змін у системі соціальних комунікацій.

Крім того, метою некомерційного бібліотечного маркетингу є визначення рентабельності використання наданих коштів і обґрунтування розширення чи інтенсифікації діяльності, скорочення, чи може й ліквідації, інформаційно-бібліотечної структури [8, с. 18].

Базисом дієвості усього маркетингового механізму, зокрема здійснення управлінських завдань, є формування маркетингової інформаційної системи, складовими якої виступають внутрішня звітність, маркетингові дослідження, збирання та аналіз маркетингової інформації [4, с. 110]. Чітка організація такої системи сприяє виробленню управлінськими структурами правильних рішень щодо виконання актуальних завдань та досягнення стратегічних цілей. Провідне місце в маркетинговій інформаційній системі належить статистичній інформації, яка має свою методологію формування та специфічні особливості представлення.

Поняття «статистична інформація» у значенні сукупності статистичних відомостей вітчизняними дослідниками використовувалося ще в середині минулого століття, однак значного поширення в статистичній галузі воно набуло лише у сучасний період, коли у суспільстві активізувалися процеси інформатизації.

У Законі України «Про державну статистику» (1992 р.) (зі змінами, внесеними 2000-го) **статистична інформація** визначається як «інформація, яка характеризує масові явища та процеси, що відбуваються в економічній, соціальній та інших сферах життя» [10].

У роботах українських і російських вчених поняття «статистична інформація» витлумачується по-різному, зокрема:

- цифрова інформація у вигляді числових рядів різ-

них показників, прогнозних моделей і оцінок; показники, розраховані по сукупності компаній, фірм, корпорацій, банків та інших організацій... [1, с. 27];

- первинний статистичний матеріал, що формується у процесі статистичного спостереження, який потім піддається систематизації, зведенню, обробці, аналізу і узагальненню [3];
- різновид економічної інформації, що характеризує розвиток господарства країни, а також зв'язки між його ланками [5, с. 28];
- сукупність статистичних даних, що відображають соціально-економічні процеси і використовуються в управлінні економікою та суспільним життям [6, с. 24].

Говорячи про визначення поняття «статистична інформація», на наш погляд, потрібно виходити із його складових. Обидва слова мають латинське коріння. «Інформація» означає повідомлення про щонебудь, обізнаність, сукупність яких-небудь даних, знань тощо [12, с. 237]. Термін «статистика» – кількісний облік масових явищ або сукупність упорядкованих, класифікованих даних про будь-яке масове явище чи процес [12, с. 545; 13, с. 341]. Тобто, будь-які дані вважатимуться статистичними тільки за умови наявності їх змістовного та кількісного вираження. Семантично ці сутнісні аспекти містять у собі словосполучення «*статистичний показник*», що у наукових джерелах тлумачиться як «узагальнююча характеристика соціально-економічного явища чи процесу, в якій поєднуються якісна й кількісна визначеність» [7, т. 3, с. 792]. (Статистичні показники можуть бути вираженими в абсолютних, відносних і середніх величинах. А унаочнюються вони як у цифровому, так і графічному або діаграмному вигляді.). Крім того, статистика як галузь науково-практичної діяльності має багаторівневу структуру, а статистичні дані формуються у певній системі (соціальній, економічній, інформаційній тощо), на внутрішнє середовище якої справляють вплив і зовнішні чинники.

З огляду на сказане вище, *статистичну інформацію* доцільно розглядати як *сукупність відомостей про різноманітні явища і процеси, що відбуваються у системі та навколишньому середовищі, виражених статистичними показниками*.

Статистична інформація створюється на основі методології статистики, яка ґрунтується на поєднанні методів аналізу, синтезу і спостереження. Усі ці методи узагальнює та поєднує у собі статистичне дослідження, яке складається із трьох стадій: статистичне спостереження; зведення і групування ма-

теріалів статистичного спостереження; статистичний аналіз показників. На першій стадії здійснюється облік кожної одиниці сукупності явища, що досліджується. На другій – передбачається класифікація, систематизація результатів статистичного спостереження, виділення груп за певними, властивими для них, ознаками. Аналітичне опрацювання статичних даних відбувається на останній стадії статистичного дослідження, під час якого визначаються та конкретизуються виявлені закономірності, взаємозв'язки у фактах. Статистична інформація для використання її в процесах управління подається у вигляді структурованих таблиць, аналітичних довідок та пояснювальних записок, в яких для наочності використовуються таблиці, графіки, діаграми.

Розглядаючи сукупності елементів, статистика як галузь науково-практичної діяльності, з одного боку, визначає в них схожі риси, відмінності, об'єднує елементи в групи, виділяючи при цьому різні типи і форми явищ, а з другого – узагальнює інформацію за окремими групами та сукупностями в цілому.

В бібліотечному маркетингу за допомогою методів статистики оцінюється і прогнозується вплив зовнішнього середовища, виявляються тенденції розвитку бібліотеки та формування її фондів, здійснюється маркетингове планування, за допомогою якого визначається потенціал бібліотеки та основні пріоритети в організації її діяльності. Використовуючи методологічний інструментарій статистичного дослідження з урахуванням специфічних особливостей бібліотечної діяльності, керівництво має змогу повною мірою реалізувати маркетингові завдання.

Для бібліотечної маркетингової діяльності необхідна двобічна СІ, яка характеризує різні аспекти внутрішнього та зовнішнього середовища і здобувається різними шляхами. Насамперед, йдеться про:

- використання статистичних показників звітно-планової документації бібліотек;
- аналіз статистичних даних автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС);
- перегляд друкованих та електронних публікацій;
- ознайомлення із статистикою бібліотечних веб-сайтів;
- організацію спеціальних статистичних досліджень.

Статистична інформація, що надходить із річних звітів бібліотек, АБІС та веб-сайтів, формується, як правило, на основі суцільного статистичного спо-

стереження, коли здійснюється реєстрація усіх видів одиниць сукупності.

Несуцільне спостереження (вибіркове, анкетне, монографічне), у процесі якого реєструється тільки певна частина одиниць сукупності, застосовується при організації спеціальних статистичних досліджень. У бібліотечній практиці такі види спостережень застосовуються, насамперед, для вивчення тих аспектів бібліотечної діяльності, які не охоплені постійним статистичним спостереженням. Йдеться про моніторинг незадоволених запитів користувачів, використання окремих частин бібліотечного фонду, ресурсне забезпечення інформаційних потреб користувачів та бібліотечних послуг, мотиваційні аспекти користування бібліотекою тощо.

СІ для забезпечення бібліотечної маркетингової діяльності можна отримувати як із зовнішніх, так і внутрішніх інформаційних джерел. Сьогодні вони представлені і в друкованій, і в електронній формі. Статистична інформація про бібліотеки, що подається у фахових традиційних виданнях та електронних публікаціях, відображає статистичні показники, аналітичні викладки, отримані як за формами статистичної звітності бібліотек, так і у результаті спеціального статистичного дослідження. Здійснюючи пошук зовнішньої інформації для потреб бібліотечного маркетингу необхідно зважати на те, що вона має ймовірнісний характер, тоді як отримання необхідних статистичних відомостей безпосередньо в установі – процес програмований. Тобто, у разі наявності недостатньо підтвердженої інформації чи її відсутності взагалі, бібліотека може провести спеціальне цільове дослідження (анкетування, опитування, інтерв'ювання тощо), щоб інформаційно забезпечити прийняття правильних рішень у галузі бібліотечного управління та маркетингової діяльності.

За класичними канонами, маркетингова діяльність, по суті, і передбачає організацію спеціального статистичного дослідження, яке проводиться у рамках основного маркетингового дослідження і є його складовою. У маркетингових дослідженнях задіюється різний інструментарій, що ґрунтується на загальнонаукових підходах та принципах. Однак, провідне місце займають ті форми і методи, які розроблялися виходячи з методології статистики.

З погляду класичного маркетингу, бібліотечна СІ має містити відомості, які дають змогу дослідити реальні, потенціальні потреби суспільства в інформації та бібліотечно-інформаційних послугах, а також рівень їх задоволення. В бібліотечній галузі

на основі постійного статистичного спостереження вже сформувалася багаторівнева система показників СІ, які характеризують: бібліотечну систему країни; процес користування бібліотеками; бібліотечні фонди; бібліотечно-інформаційні послуги; бібліотечну продукцію; кадровий потенціал та матеріально-технічне становище бібліотек [2, с. 192]. У бібліотечному маркетингу використовуються більшою або меншою мірою статистичні показники кожного із означених блоків, залежно від поставленої мети, від визначеної на поточний період бібліотечної політики. Щоб визначити наскільки джерела офіційної СІ можуть бути корисними для інформаційного забезпечення маркетингової діяльності, розглянемо їх змістовне наповнення у таких аспектах: *потреби населення в інформації та бібліотечному обслуговуванні, рівень задоволення інформаційних потреб в бібліотеках, звернення до бібліотечно-інформаційних послуг.*

Сучасні друковані та електронні джерела Державного комітету статистики України щодо бібліотечної справи подають СІ, яка (як і раніше) характеризує книгозбірні як установи, що накопичують та зберігають документні ресурси, надає відомості про загальну кількість універсальних та масових бібліотек, однак не висвітлює їх діяльності з надання бібліотечно-інформаційних послуг населенню, а також, наскільки бібліотеками задовольняються інформаційні потреби суспільства. Результатів фундаментальних статистичних досліджень, які слугували б орієнтиром щодо сучасних потреб населення в бібліотечно-інформаційному обслуговуванні в Україні немає і, судячи із запланованих заходів у галузі державної статистики, у найближчій перспективі не передбачається взагалі [10].

Статистична інформація про бібліотечну галузь України, яка відображається на веб-сайті НПБУ та у статистичному збірнику «Бібліотечна Україна в цифрах», формується на основі упроваджених 2007 р. Міністерством культури і туризму України форм звітності № 6-НК «Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем, що віднесені до сфери управління» та № 80-а-рвк «Зведена звітність державних, публічних та інших бібліотек». Серед обов'язкових показників, які характеризують бібліотечні послуги, представлені: видача документів (зокрема, за видовою та мовною ознаками; за МБА) та надходження коштів від платних послуг. Опосередкованими показниками щодо отримання бібліотечно-інформаційних послуг можуть слугувати

кількісні дані про користувачів, відвідування бібліотеки та звернення на сайт, відвідування масових заходів, кількість користувачів та звернень (у складі інформаційного обслуговування). Середні показники по мережах бібліотек різних видів і відомств, які, з точки зору використання у маркетинговій діяльності, є більш цікавими, ніж сумарні, не наводяться, однак, у разі необхідності, їх можна вирахувати.

Видовий склад бібліотечно-інформаційних послуг з упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у книгозбірнях на сьогодні значно розширився. Це відбулося, насамперед, за рахунок нових форм обслуговування та забезпечення інформаційних потреб користувачів, що знайшло своє відповідне відбиття у системі показників СІ, але здебільшого на низовому рівні, тобто у статистичній звітності бібліотек. Вивчення інформаційних потреб користувачів та рівня їх задоволення здійснюється також безпосередньо в бібліотеках, як у межах постійного статистичного спостереження, так і спеціальних досліджень. Інформація про результати таких досліджень оприлюднюється на міжбібліотечних форумах різного рівня (конференціях, семінарах, «круглих столах» тощо), публікується у фахових журналах та наукових працях. Висновки, зроблені внаслідок аналітичного опрацювання результатів таких досліджень, є дуже важливими для розвитку інформаційних ресурсів та системи бібліотечного обслуговування, а також залучення до книгозбірень нових користувачів, що і має на меті бібліотечний маркетинг.

Звісно, що охопити усю багатогранну бібліотечну діяльність статистичним дослідженням на вищих рівнях організації бібліотечної статистики не можливо, проте й не розкривати роботу з надання послуг означатиме замовчування складних технологічних процесів, які виконуються бібліотеками і є корисними для країни. Бібліотеки мають популяризувати виконання своїх функцій, особливо у сфері надання інформаційних послуг, оскільки їх кількість невпинно зростає, як і обсяг електронних ресурсів, що створюються ними. Для бібліотек це особливо важливо. Адже з розвитком інформатизації та телекомунікації кількісні показники традиційного бібліотечного обслуговування істотно знизилися, проте не зменшилося навантаження на персонал, а вимоги до рівня його кваліфікації навіть зросли.

У структурі сучасної моделі блоку статистичних показників з бібліотечно-інформаційних послуг є групи статистичних даних, які характеризують ви-

користання документів, послуги з довідково-бібліографічного обслуговування та організації інформаційно-масових заходів. Вони відображають виконання і традиційних послуг, і нових – електронних, які надаються вітчизняними бібліотеками переважно безкоштовно. Лише незначна їх частина – на платній основі. У системі СІ показники, які характеризують традиційні бібліотечні послуги та потреби користувачів у друкованих виданнях, формувалися понад сторіччя і є вже методично усталеними. Натомість, сфера надання електронних послуг та використання електронних ресурсів у бібліотеках України тільки формується і на сьогодні вона ще недостатньо нормативно впорядкована.

Для прикладу звернемо увагу на дві взаємопов'язані позиції, обов'язкові для бібліотек, згідно з формою звітності № 6-НК (а потому зводяться і представляються у джерелах галузевої СІ), а саме: «кількість відвідувань» і «у т. ч. звернень на веб-сайт». Методикою групування і представлення у статистичній таблиці вже передбачається, що другий показник є складовою першого. Формально потрібно розуміти так: щоб отримати перший показник, необхідно до кількості зареєстрованих відвідувань користувачів безпосередньо у бібліотеці додати кількість звернень на бібліотечний сайт, зафіксованих відповідними програмними засобами, протягом року. Показник «кількість відвідувань» є традиційним і означає суму зареєстрованих відвідувань бібліотеки фізичних осіб, які є користувачами бібліотечних ресурсів і послуг. В якості звернення на веб-сайт у наших бібліотеках реально обліковуються не зареєстровані користувачі, а ір-адреси. Адже якщо користувач, як фізична особа, має один читацький квиток, то за ір-адресою може приховуватися невизначена кількість користувачів, і навпаки, один користувач у мережі Інтернет може мати кілька ір-адрес. (До того ж мотивація звернення на сайт може бути різною і не обов'язково пов'язаною з інформаційним пошуком та використанням джерел електронної бібліотеки, тоді як безпосереднє відвідування користувачем книгозбірні вже передбачає використання її документних ресурсів.). Таким чином, означені показники відображають все-таки різні аспекти діяльності бібліотек і є якісно неоднорідними. Зведення неоднорідних статистичних даних суперечить теоретичним засадам статистики, зокрема принципу методологічної, інформаційної та організаційної єдності побудови системи статистичних показників [2, с. 187, 190]. Безумовно, звернення на веб-

сайти бібліотек потрібно досліджувати і відображати у системі СІ як реалію сучасного бібліотечного життя, однак, даний статистичний показник доцільно представляти окремо. Якщо звернутися до положення А.3.1.4 міжнародного стандарту ISO 2789:2003 «Information and documentation – International library statistics» («Інформація і документація – Міжнародна бібліотечна статистика»), то визначене у даному пункті «віртуальне відвідування» визначається як читацький запит до веб-сайта; «*віртуальні відвідування можна порівнювати з традиційними відвідуваннями*», але ж додавати їх до загального підсумку не рекомендовано [16].

Міждержавний стандарт ГОСТ 7.20-2000 «Библиотечная статистика», рекомендований для використання в бібліотеках України, не регламентує електронні послуги, оскільки створювався з урахуванням вимог ІСО 2789:1991 «Міжнародна бібліотечна статистика». Міжнародною організацією із стандартизації цей документ вже кілька разів оновлювався для усунення проблем, що виникали при практичному застосуванні ІСО 2789:1991, а також з метою урахування розвитку електронних ресурсів і послуг у бібліотеках та забезпечення уніфікації термінології і статистичного обліку. Відповідно до положень міжнародного стандарту ISO 2789:2003, основу електронних послуг становлять електронний каталог, бібліотечний веб-сайт, електронна колекція, доставка електронних документів каналами зв'язку, електронна довідкова служба, навчання користувачів отримувати електронні послуги, доступ до Інтернету. Наразі у провідних зарубіжних країнах вже упроваджується ISO 2789:2006, яким визначаються правила збирання і надання статистичних даних для уніфікації міжнародної звітності, з яким українські бібліотечні фахівці ще не знайомі. І така ситуація спричинена не тільки браком коштів на придбання, фаховим переключенням та вивченням нового стандарту окремою бібліотекою, але й відсутністю заінтересованості щодо даного вивчення у відповідних державних структурах.

Формування маркетингової інформаційної системи на сучасному етапі потребує розширення діапазону статистичної інформації у таких напрямках, як потреби населення в бібліотечно-інформаційному обслуговуванні, рівень задоволення інформаційних потреб у бібліотеках, звернення до бібліотечно-інформаційних послуг, відображення відповідним чином традиційних та інноваційних аспектів діяльності бібліотек, пов'язаних з упровадженням інформаційно-комунікаційних техноло-

гій. Крім того, проведення у межах державної програми спеціального статистичного дослідження за означеними напрямками дасть змогу збагатити та актуалізувати статистичну інформацію бібліотечної галузі, розкрити інноваційні аспекти своєї діяльності для населення України. Водночас, формування статистичної інформації залежить від чинників, що безпосередньо впливають на організацію бібліотечної статистики як галузі науково-практичної діяльності. Йдеться, насамперед, про її нормативно-правове забезпечення, координацію на державному та міжвідомчому рівнях, про дотримання методологічних засад в організації статистичних досліджень та побудові системи статистичних показників. Статистична інформація повною мірою має відповідати таким критеріям, як достовірність, актуальність та незаангажованість. Лише тоді вона матиме цінність і використовуватиметься в системі бібліотечного маркетингу, сприятиме розкриттю суспільної значущості бібліотек як інформаційно-освітніх та культурних закладів.

Список використаних джерел

1. Багивев, Г. Л. Маркетинг–статистика: учеб. пособие / Г. Л. Багивев, Е. Л. Богданова; Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1999. — 206 с.
2. Василенко, О. М. Сучасні аспекти методології бібліотечної статистики // Наук. пр. НБУВ. – К., 2008. – Вип. 20. – С. 185–196.
3. Видяпина, В. И. Статистическое наблюдение. Понятие о статистической информации [Электронный ресурс] / В. И. Видяпина. – Текстові дані. – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/economics/readme.php?subaction=showfull&id=1173334140&archive=&start_from=&ucat=40&category=40. – Назва з екрана.
4. Воскобойнікова-Гузева, О. Маркетинговий підхід до формування науково-інформаційного ресурсу національної бібліотеки / О. Воскобойнікова-Гузева // Наук. пр. НБУВ. – К., – 2001. – Вип. 7. – С. 106–112.
5. Годун, В. М. Інформаційні системи і технології в статистиці : навч. посіб. / В. М. Годун, Н. С. Орленко, М. А. Сендзюк; ред. В. Ф. Ситник; Київ. нац. екон. ун-т. – К.: КНЕУ, 2003. – 267 с.: рис., табл. – Бібліогр.: с. 253–254.
6. Головач, А. В. Статистика: підручник / А. В. Головач [та ін.]; під ред. А. В. Головача. – К., 1998. – 623 с.
7. Економічна енциклопедія: у 3 т. / голов. ред. Б. Д. Гаврилишин. – К.: Академія, 2000.
8. Міщенко, Г. Г. Маркетинг і бібліотека / Г. Г. Міщенко; Нац. парлам. б-ка України. Інформ. центр з питань культури та мистец. – К., 2004. – 94 с.
9. Петрова, Л. Менеджмент і маркетинг як стратегічна основа розвитку сучасної бібліотеки / Л. Петрова // Бібл. вісн. – 2003. – № 3. – С. 8–10.
10. План державних статистичних спостережень [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрана.
11. Про внесення змін до Закону України «Про державну статистику»: закон України [принятий ВР України 13 лип. 2000 р.] // Відомості Верховної Ради України.– 2000. – № 43. – Ст. 362.
12. Словник іншомовних слів: близько 10000 слів / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Укр. мовно-інформ. фонд НАН України / ред. Є. І. Мазніченко; уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 662с.
13. Социологический энциклопедический словарь / РАН, Ин-т социологии, Ин-т социал.-полит. исследования / под ред. Г. В. Осипова; сост. З. Т. Голенкова. — М.: ИНФРА-М, 1998. – 488 с. – На рус., англ., нем., фр. и чеш. языках.
14. Статистична аналітика. 2007 [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу: <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=328>. – Назва з екрана.
15. Сулова, И. М. Библиотека в системе некоммерческого маркетинга [Электронный ресурс] / И. М. Сулова // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: 11-я междунар. конф. «Крым 2004»: тр. конф. – Электрон. дан. – М., 2004. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
16. ISO 2789. Information and documentation – International library statistics. – 2003-06-13 [Electronic resource]. – Text data. – Mode of access: <http://www.iso.org/iso/en/> – Назва з екрана.

Бібліотека у світі відкритого доступу до інформації

Редакція продовжує публікацію матеріалів, наданих журналу Гете-Інститутом в Україні. Цього разу у добірці висвітлюються різні аспекти діяльності німецьких бібліотек в умовах сучасного суспільства знань*.

Ламберт Геллер,

Університетська бібліотека Ганновера

БІБЛІОТЕКИ У ВЕБ 2.0 – БІБЛІОТЕКИ 2.0

Новий, сформований Інтернетом, інформаційний простір робить вирішальний виклик не лише «цифровим іммігрантам». Традиційні інституції також змушені перекваліфікуватися – особливо якщо, як у випадку з бібліотеками, їхнім основним «зряддям» завжди були інформація та знання.

Покоління 90-х рр., тобто люди, які незабаром стануть дорослими, не має виразних спогадів про світ без мобільного чи Інтернету. Деякі соціологи називають таких людей «цифровими аборигенами» («digital natives»), «первісними жителями» нового дигітального світу, а більш старші виявляються «цифровими іммігрантами» («digital immigrants»). У потужних мережевих спільнотах населення навіть у таких країнах, як Китай та Індія, через натискання кнопки має доступ до значно більших потоків інформації, аніж це було раніше. Насамперед, користувачі виявляють неабияку активність в електронній комунікації.

Ніколи ще не було так просто одній людині зв'язатися з іншою з метою обміну інформацією і без часопросторових обмежень мати один від одного новини й могли співпрацювати. Цими можливостями Інтернет робить виклик бібліотекам також.

Багато бібліотек вже у 90-ті рр. мали он-лайн-каталоги, але тоді йшлося здебільшого про важко доступні моноліти. Асоціативні розпізнавання чи завзяте «порпання» віртуальних полиць не були передбачені; каталог був задуманий як текстовий, замкнений перелік медіа-фонду кожної окремої

установи. Ця концепція не вписується в інформаційне середовище, в якому багато цікавої інформації з царини каталогізованих інформаційних ресурсів (і дедалі частіше саме ці інформаційні ресурси) доступні он-лайн.

Сьогодні у багатьох он-лайн-каталогах наявні, наприклад, зображення обкладинки книжки чи компакт-диска. У вільній, створеній спільно багатьма Інтернет-користувачами, енциклопедії Вікіпедія представлено статті, де згадується каталогізована книжка. Або ж показано, чи такі проекти масового поцифрування, як *гул букс*, вже вивісили частково або повністю книжку он-лайн. Багато таких нових інформаційних ресурсів приєднується до каталогу, що знову ж таки робить видимими тематичні посилення на інші книжки у каталозі.

Активний користувач інформацією перебуває нині у центрі революційних перетворень он-лайн-каталогів. Для нього стає очевидним, що він може створювати власні списки літератури, примітки й ключові слова, і навіть керувати власною копією знайденого примірника у форматі PDF – і це все безпосередньо там, де ведеться пошук інформаційних ресурсів. Місцями таких знахідок, звичайно ж, є передусім власні комп'ютери й мережа. Відповідно, каталоги та інші бібліотечні бази даних дедалі частіше не просто підтримують перегляд знайденого інформаційного ресурсу, але й стають інтегрованим віртуальним верстаком користувача інформацією.

Клікком мишки інформація упорядковується у списки з тегами (тобто ключовими словами), крім того вона імпортується в інші інформаційні системи. Зрештою, мало хто завдає собі клопоту створювати он-лайн власну підбірку ресурсів і користуватися нею, якщо дані не можна взяти з собою туди, куди хочеш, і не можна зробити з да-

* Переклад з німецької Катерини Міщенко.

ними те, що хочеш. Занепад управління цифровими правами (DRM) в індустрії розваг показав, що спроба обмежити користувачів в інформації через штучні кордони власного ПК не є популярною у добу Інтернету і це не стане запорукою успіху.

В Інтернеті почастішав вільний доступ до он-лайн-матеріалів. Так, великі освітні установи США тяжіють до того, аби переводити у вільний доступ лекційні матеріали та відеозаписи з вільними ліцензіями. Навіть на таких платформах, як *Ютуб*, змішуються розважальні й навчальні матеріали. Натисканням кнопки завантаженому відео присвоюються ліцензії Креативної Спільноти (Creative Commons), які гарантують користувачеві – слідом за ідеєю відкритого доступу – не тільки безкоштовний доступ, але й усі права креативного користування, подальшої обробки й оновленої публікації медіа. У цьому світі відкритого доступу бібліотеки знаходять свою нішу, стають необхідними у вирішенні цілої низки важливих завдань.

Соціальні мережі, як от *Facebook*, та її німецька наступниця *StudiVZ* стали тим часом віртуальним центром існування для майже 100 мільйонів людей в усьому світі. Користувачі створюють особисті профільні сторінки, розширюють коло друзів іншими користувачами, а потім можуть стежити за тим, що пишуть про себе друзі, можуть писати коментарі на їхній віртуальній дошці повідомлень або просто чатитися з ними.

Бібліотеки також експериментують з цими мережами. Власна профільна сторінка дає змогу бібліотеці просто, цікаво й коротко повідомляти про новини установи. Деякі читачі додають до друзів свою бібліотеку! Водночас, віртуальні довідки чи запити в бібліотечних каталогах реалізуються у межах платформи *Facebook* завдяки так званім віджетам. Щоправда соціальні мережі є щось більше ніж вишукані канали традиційного бібліотечного маркетингу. Вони скоріше є інструментами малих спільнот бібліотекарів і читачів. Для прикладу можна назвати підтримку співробітництва галузевої бібліотеки з працівниками кожного університетського факультету. Звичайно, всі ці концепції не зовсім нові. Так, приблизно десять років тому, тобто задовго до нинішнього буму соціальних мереж, виникли так звані веб-блоги.

Веб-блог (або просто блог) – це неформальний он-лайн-щоденник, до якого регулярно додаються нові записи, здебільшого одним автором. Чимало бібліотек і бібліотекарів роками ведуть власні веб-блоги. Як правило, вони допомагають своїй установі промовляти «людським голосом» і створювати

нові інтерактивні можливості – адже записи у веб-блогах зазвичай можуть коментувати читачі. Тим часом деякі бібліотеки здійснюють оновлення на веб-сторінці саме через блог. Це цілком виправдано, адже матеріали тут просто створюються і десь-інде, через посередництво фідів, які зчитуються машиною, можуть бути включені до будь-яких збірок і використовуватись у подальшому. Сьогодні бібліотеки ніби перетворюються на «бібліотеки 2.0», коли долучають свої дані й послуги до он-лайн-середовища користувачів інформацією. З одного боку, вони продовжують бібліотечну традицію, а з другого – до них можна звернутися у багатьох місцях і в різний спосіб, щоб підтримати користувачів – як годиться надійним лоцманам в океані інформації.

Ульріх Шнайдер,

Університетська бібліотека Лейпцига

СЬОГОДНІШНЄ СУСПІЛЬСТВО ЗНАТЬ НЕ ТЯЖІЄ ДО НОСТАЛЬГІ

Журналіст у розмові з професором Ульріхом Йоганнесом Шнайдером, директором університетської бібліотеки Лейпцига, намагається з'ясувати відведену бібліотекам роль у добу електронних медіа.

Пане професоре, що для Вас є найбільш вирішальною зміною, яку бібліотекам приніс Інтернет?

В Інтернеті бібліотеки з усього світу зближуються, їхні каталоги можна порівнювати між собою, якщо вони ще не інтегровані. Цей процес триває. Уся книжкова продукція останніх 500 років стала відкритою як ніколи – це приваблива пропозиція для допитливих людей.

Велика користь он-лайн-каталогів не викликає заперечень. Ви критично висловлювались з приводу того, що у Німеччині немає єдиного каталогу національного бібліотечного фонду. Чи є перспективи для покращення ситуації?

Я впевнений, що скоро з'явиться практичний «світовий каталог», але сумніваюся, що дотепер створене формальне й конструктивне прочитування постане у всій своїй національній та культурній розмаїтості. Дані каталогів з різними бібліографічними стандартами можуть бути уніфіковані лише за умови, якщо вони будуть істотно скорочені. Отже ми виграємо у кількості, але втратимо якість. Імовірно ця втрата неминуча.

У контексті масового поцифрування текстів Ви говорили про «подвоєння світу текстів». «Подвоєння» звучить не дуже позитивно. Чи воно, на Вашу думку, доцільне?

Поцифрування є доцільним, оскільки завдяки йому тексти стають більш доступними. Це стосується і рідкісних зразків, зокрема, лейпцизьких рукописів найдавнішої у світі Біблії.

Наразі стратегії поцифрування оперують публічними й приватними проектами, але ще без належної уваги до попиту. Бібліотеки надто мало співпрацюють з науковцями та видавництвами. Ми стоїмо перед актуальним завданням ефективної передачі спадщини світового письменства у новому цифровому доступі. Вторинна цифрова форма не може бути самоціллю.

Ви також говорили про образ читача, який тоне в океані цифрових книжок. Скарга на те, що океан цей неоглядно великий, така ж стара, як і книгодрукування. Чому масовість стає такою проблематичною?

Це завжди було питанням уміння поводитися з наявною інформацією. Інтернет створює новий виклик: де можна знайти хороші портали, хто пропонує надійну інформацію, як часто сайти оновлюються? Ці питання ставлять такі користувачі, як я, тому що ми хочемо в Інтернеті – перш за все Інтернеті без цензури й ліцензій – тримати належний рівень якості.

Існує ціла низка зразкових проектів у сфері гуманітарних наук, зокрема, www.clio-online.de, www.iaslonline.de та ін. Потрібні серйозні люди, щоб перетворити Інтернет, принаймні частково, на інструмент освіти.

Що змінилося у роботі бібліотек у зв'язку зі зростанням обсягів поцифрування, і які зміни у цій галузі чекають на нас у майбутньому?

Бібліотеки дедалі більше стають постачальниками електронних ресурсів, частка яких порівняно з наявними медіапримірами постійно зростає. Бібліотеки перетворюються у центри з навчання онлайн-пошуку. Водночас бібліотеки дедалі менше створюватимуть каталогів, тому що все це незабаром робитиметься централізовано. Це суттєві зміни, і вони торкнуться персоналу.

Де бібліотеки виявляють власні межі в Інтернеті?

Багато електронних ресурсів надто дорогі для того, щоб пропонувати їх скрізь. І це реалії нинішньої ринкової ситуації. Багато що залежить від фахового рівня та традиційної службової етики бібліотекарів, яким складно оцінювати й виступати

посередниками для Інтернет-пропозицій. Розвиток Інтернету для багатьох з них є зашвидким.

Чи змінюють електронні книжки читацьку культуру?

Звісно, оскільки сприйняття інформації на екрані функціонує не так, як на папері. Щоб добре розкрити складну тему: студенти сьогодні часто не мають жодного уявлення про те, наскільки великою є пропозиція друківаних видань. У пошуках необхідної інформації вони обмежуються Інтернетом.

Якщо читати означає сприймати текст критично, то кожна актуальну інформаційну пропозицію слід розглядати у співвідношенні, а нинішня читацька культура, культура повільної й чіткої орієнтації, перебуває під загрозою зникнення, якщо список знайденого замінить читання текстів.

В одному з інтерв'ю Ви сказали, що книга завжди була крайньою формою. Наскільки це так?

Інтернет має однозначні переваги у сфері енциклопедичної літератури: усе, що до сьогодні потрібно було довго шукати – від кількості населення Гаїті до рецепту пирога – тепер можна значно швидше знайти в Інтернеті. І частота оновлення, наприклад, статті у Вікіпедії значно вища, ніж у друкованому виданні.

Величезна сфера довідкових ресурсів значно краще обслуговується в мережі, особливо завдяки зв'язку із аудіовізуальними медіа, тому книжки в цьому сегменті більше не формують ринок.

Як виглядатиме бібліотека майбутнього, скажімо, років через 50? Чи використовуватимуться друковані книжки, чи вони перетворяться на музейні експонати?

Думаю, книга скоріше всього стане нішовим продуктом. У жодному разі вона не зникне. Оскільки завжди будуть люди, які любитимуть книжки – з практичних чи естетичних міркувань. Я сам належу до таких.

Але переваги електронної комунікації, розповсюдження й презентація інформації, що сьогодні є очевидними, чітко спрямовані у майбутнє. Якщо називати музеями місця, де ми розповідаємо про пройдеши вчинки й втрати, війни та пристрасті людей минулих століть, тоді друковані книжки дійсно стануть музейними експонатами бібліотек. Останні надалі, ймовірно, називатимуться навчальними або інформаційними центрами. Сучасне суспільство знань не тяжіє до ностальгії, якщо йдеться про неефективні методи роботи.

Питання ставила журналіст Даймар Гірберг, м. Бонн

Дагмар Гірсберг,

журналіст, м. Бонн

GETINFO: ЗІБРАННЯ ФАХОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ З ПРИРОДНИЧИХ НАУК І ТЕХНІКИ

Вченим, винахідникам і студентам, що спеціалізуються на природничій проблематиці, техніці, *Getinfo* пропонує зручну пошукову систему, завдяки якій цінна та якісна інформація швидко потрапляє до читача.

Зважаючи на великий обсяг доступної через Інтернет інформації, компетентність, що дозволяє оцінити якість інформації на сайтах, повсякдень стає дедалі важливішим набутком. Тому навіть у добу Інтернету бібліотеки роблять ставку на свій традиційний козир, а саме, на розумну підготовку і ґрунтовний відбір першоджерел. На відміну від звичайних пошукових машин Інтернету, бібліотеки пропонують своїм користувачам структурований доступ до інформації.

Один з прикладів – професійний портал *Getinfo*, що охоплює такі наукові царини, як архітектура, хімія, інформатика, математика, фізика і техніка. *Getinfo* – спільний проект Технічної інформаційної бібліотеки в Ганновері (ТІВ) і німецьких центрів спеціальної інформації (FIZ) у Франкфурті-на-Майні (спеціалізується з техніки «FIZ Technik»), Карлсруе та Берліні (спеціалізується з хімії «FIZ Chemie»). «*Getinfo* вирізняє, – пояснює пані Карін Ганнебут з Технічної інформаційної бібліотеки в Ганновері, – єдине в світі унікальне зібрання технічної і природничо-наукової інформації». При цьому *Getinfo* пропонує доступ до провідних баз даних наукової літератури, видавничих новинок і бібліотечних каталогів.

Робота над *Getinfo* розпочалася майже десять років тому. Задуманий на три роки реалізації проект стартував 1 січня 2000 р. з метою створити інтегровану он-лайн-службу професійної технічної і природничо-наукової інформації. Проект було втілено за підтримки Міністерства науки і освіти ФРН у рамках акції «Цифрова бібліотека».

У травні 2002 р. вдалося досягти першого ступеня реалізації. Портал *Getinfo* став доступний у режимі он-лайн. Він надавав можливість ознайомитися з науковими журналами, дисертаціями і дослідницькими звітами Технічної інформаційної бібліотеки в Ганновері.

Під час другого етапу сприяння розвитку проекту (2004–2006 рр.) *Getinfo* був доповнений новими інформаційними службами Технічної інформаційної

бібліотеки і розширений завдяки партнерам. У 2005 р. *Getinfo* з'явився в Інтернеті з інтегрованою мета-пошуковою системою, що дає змогу здійснювати безкоштовний пошук потрібної інформації у різних базах даних.

Віртуальне об'єднання чотирьох партнерів цієї співпраці перетворює *Getinfo* на один з наймогутніших світових порталів техніки і природничих наук. Він є спеціалізованим порталом з техніки і природничих наук у рамках *goportis.de*, спільного проекту трьох центральних фахових бібліотек, а також *vascoda.de*, німецького міждисциплінарного Інтернет-порталу з наукової інформації.

Незважаючи на те, що другий етап підтримки проекту завершився, контент *Getinfo* продовжує розширюватися завдяки технічній інформаційній бібліотеці в Ганновері. Вже цього року портал буде представлений у мережі з оновленим дизайном та функціональним удосконаленням. «За допомогою сучасних технологій пошукових машин, швидкість пошуку, – відзначає Карін Ганнебут, – становитиме лічені секунди. Отже, стануть доступними точні результати пошуку, відсортовані залежно від запиту».

Можна здійснювати міждисциплінарний пошук або заглиблюватись у певну галузь. Результати пошуку показані у списку, що ґрунтується на всіх базах даних. Поряд з цим списком розміщено сам текст, об'єкт пошуку – в прямому доступі або його можна замовити через Технічну інформаційну бібліотеку. У такому разі бібліотека надає копію друкованих текстів з журналів, книг, публікацій звіти конференцій, доповідей і університетських видань. До цього списку входить не тільки література, видана видавництвами, а й так званий «самвидав». «Залежно від потреби, тексти можна отримати протягом 72-х, 24-х або 3-х годин – в електронній формі, якщо така доступна, але ми здебільшого надаємо їх у друкованому вигляді факсом або поштою», – пояснює пані Ганнебут.

Пошук, список з результатами пошуку, а також перегляд в Інтернеті короткого змісту або оригінального тексту безкоштовні. Платними послугами є перегляд повного списку наукових джерел, прямий доступ до електронних текстів і доставка копій. Щоб отримати такі послуги, користувачеві потрібні права доступу одного з партнерів *Getinfo*.

Плануючи на 2009 р. вдосконалення ресурсу, фахівці сподіваються, що для цільової групи в сферах економіки, науки *Getinfo* стане центральною пошуковою системою і найпопулярнішою системою замовлення літератури для досліджень у галузі природознавства, технічних наук.

Гайке Нойрот,

Нижньосаксонська державна та
університетська бібліотека Геттінгена

ГРІД: ІНТЕРНЕТ МАЙБУТНЬОГО?

Грід відкриває науковцям нові можливості дослідження. В який саме спосіб? Про це розповідає доктор Гайке Нойрот, координатор проекту «ТекстГрід» у Нижньосаксонській державній та університетській бібліотеці Геттінгена (SUB).

Грід – відносно молодий проект, перші спроби його реалізувати в Німеччині робилися ще у 2005 р. Що таке взагалі Грід?

Йдеться про спільне та роздільне користування ресурсами різних видів. Я хотіла б пояснити це через аналогію з електромережею. У 1900 р. кожний сам відповідав за своє електропостачання і здебільшого мав власний генератор. За останні 100 років електромережі набули значного розвитку. Якщо сьогодні десь виникає перенавантаження, то цей струм потрапляє туди, де його бракує.

Приблизно так можна собі уявити і продуктивність Грід. Мені потрібно здійснити складну обчислювальну операцію, як от моделювання клімату для прогнозу погоди, але ресурсу мого персонального комп'ютера для цього замало. Тоді я заходжу «в Грід» і знаходжу того, хто надає обчислювальні послуги – у такий спосіб я швидко отримую обрешунки.

Можна сказати, що Грід є віртуальною мережею різноманітних апаратних кластерів. Дехто твердить, що Грід є Інтернетом майбутнього – принаймні для сфери науки.

Які ще ресурси можуть використовуватися роздільно?

Поряд з продуктивністю існує спільне користування пам'яттю. Візьмемо, наприклад, прискорювач заряджених частинок ЦЕРНу (Європейського центру ядерних досліджень). Він продукує щороку декілька петабайт, отже, декілька квадрильонів байт. Щоб зберегти ці дані, створюється віртуальна пам'ять.

Наразі Грід-технології розвиваються у напрямі спільного використання ресурсів як інструментарію, сервісів, даних, тобто значень.

У яких фахових галузях Грід вкрай потрібні?

На даний момент ця тема особливо актуальна для природничих наук, які часом потребують дуже високої продуктивності й багато пам'яті, наприклад, квантова фізика з ГепГрід, астрономія з АстроГрід чи кліматологія з СЗ-Грід. Крім того, у Німеччині є проект з медицини та біологічних наук – МедГрід.

Він ґрунтується на баченні, що лікар може не тільки звертатися до даних обстеження чи рентгену своїх пацієнтів, але й одержати через Грід найновіші результати досліджень з конкретної клінічної картини, порівняти ці картини з даними про пацієнтів, які мають подібний перебіг захворювання, отримувати пропозиції щодо методів лікування та багато іншого.

А яка ситуація з гуманітарними науками?

Гуманітарій є, власне, яскравим прикладом роздільного дослідження у віртуальному просторі. Він має шанс у майбутньому займатися інтерактивною та спільною дослідницькою роботою в Грід, відповідати на фахові питання завдяки таким новим методам, як, наприклад, ТекстМайніг.

Саме гуманітарні науки можуть виграти від спільного користування інструментарієм та сервісами, адже стає можливим спільно редагувати тексти, вводити метадані чи створювати посилання на інші джерела. До того ж, завдяки Грід кожний науковець отримує відкритий та швидкий доступ до досліджень. Усе це напрями нашої роботи, які ми реалізуємо в рамках ТекстГрід. Останній наразі – єдиний проект в гуманітарній царині.

Яке місце у Грід-проектах посідають бібліотеки?

ТекстГрід, наприклад, координує Державна та університетська бібліотека Геттінгена. Я вважаюся посередницею між експертами з інформаційних технологій та науковцями.

На противагу утворенням, які можуть зазнати структурних змін або закритися взагалі, бібліотеки як стабільні й надійні інституції разом, скажімо, з обчислювальними центрами та іншими установами здатні тривалий час надавати послуги. Також вони вважаються відповідальними за довготривалу архівацію цифрових даних.

Почасти виникають цілком нові сценарії співпраці, в яких спеціальна наука та бібліотеки спільно створюють структуру, розвивають служби й послуги. Вимоги формулює науковець, а бібліотекар турбується про відповідне втілення та підтримку.

Як справи з довготривалим фінансуванням?

Міністерство освіти й науки наразі єдиний донор таких проектів у Німеччині й відтак відповідає за стартовий капітал для нових технологій. На сьогодні передбачено підтримку німецької ініціативи щодо Грід до 2011 р.

Відкритим лишається питання про те, до яких механізмів підтримки варто звернутися, щоб інтегрувати Грід в академічну сферу через конкретне

наукове застосування. У майбутньому університети будуть зацікавлені в тому, щоб можна було Грід-технології запропонувати всім фаховим дисциплінам на місцях. Для цього повинні розвиватися організаційні структури та ділові моделі – це не просте завдання, зважаючи на федеральні структури у Німеччині.

Якими є технологічні вимоги?

Нині йдеться про те, щоб ввести та стабілізувати Грід у повсякденній роботі університетів та інших науково-дослідних установ. Ми стоїмо на самому початку шляху. Тут ще багато всіляких перепон, і це не дивно за такого короткого періоду розвитку.

Насамперед слід докласти зусиль, щоб різні Грід-розробки лишалися сумісними на міждисциплінарному рівні. Інакше ми втратимо великий плюс Грід-технологій, а саме, інтер- і трансдисциплінарний доступ до наукових даних, інструментарію та значень.

Чи відіграє тут певну роль міжнародне співробітництво?

Так! Результати досліджень сьогодні генеруються в глобалізованому світі в інтернаціональних командах чи навіть великих дослідницьких спільнотах. Особливо тісно ми співпрацюємо у цій галузі з Нідерландами, Великобританією та США.

Як далі Грід просуватиметься в академічному світі?

На даний момент в основі лежать технічні аспекти розвитку Грід та індивідуальне користування. У майбутньому бажане звернення до потреб різноманітних груп користувачів або дослідників і, таким чином, зміщення центрального напрямку розвитку в бік концепцій користування та сервісу. Процеси розвитку в рамках Європейської Грід-ініціативи показують, що Грід-технології можуть використовуватися значно ширше, ніж просто як здійснення складних обчислювальних операцій чи створення пам'яті.

Ми мріємо досягти взаєморозуміння між науковцями, які знаються і не знаються на інформаційних технологіях. Грід повинен бути простий у користуванні як електромережа: щоб користуватися, не обов'язково її розуміти.

*Розмову вела журналіст Датмар Гірсберг,
м. Бонн*

Датмар Гірсберг,

журналіст, м. Бонн

EUROPEANA.EU:

КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ ЄВРОПИ ОН-ЛАЙН

Усмішка Мони Лізи, Дев'ята симфонія Бетховена, сонети Шекспіра – з Europeana.eu одним лише кліком мишишки отримуєш доступ до поцифрованих об'єктів культурної спадщини. У квітні 2009 р. портал розпочав другу фазу своєї роботи у цьому напрямі.

«Мислити культурою». Цим слоганом Europeana.eu сама описує свої цілі. Портал обіцяє не тільки швидкий, простий доступ до культурних скарбів Європи. У проекті також йдеться про їхній вплив на соціум. «Europeana – це більше, ніж бібліотека, – відзначив Жозе-Мануель Баррозу, голова Єврокомісії, на відкритті порталу. – Вона надихає європейців ХХІ ст. на наслідування креативного новаторства попередніх поколінь».

Коли наприкінці 2008 р. було відкрито прототип порталу, користувачі, котрі виявляють інтерес до культури, отримали доступ до чотирьох мільйонів цифрових зображень, текстів, звуко- та відеозаписів з 1.000 європейських бібліотек, архівів та музеїв. Через день Europeana була вилучена з мережі – не витримала потужного натиску користувачів. «Причому, ми розраховували на велику кількість відвідувачів, – зауважує Брітта Вольдерінг, координатор роботи над Europeana.eu у Німецькій національній бібліотеці. – Прототип був розрахований на п'ять мільйонів користувачів щогодини. Насправді ж їх виявилось вдвічі більше. Через місяць оналайн-бібліотеку відкрили вдруге. Потужність сервера було збільшено у чотири рази. Загалом тодішнє закриття ми оцінюємо як дуже позитивне явище. Зрештою стає зрозуміло, наскільки великим є інтерес».

Разом з прототипом Europeana.eu було реалізовано першу фазу проекту, розпочату під назвою EDLnet. А з новоутвореною «Фундацією Європейської Цифрової Бібліотеки» («European Digital Library Foundation») пов'язана організаційна структура порталу. Водночас триває робота над «Europeana. Версія 1.0». Вона має замінити нинішній прототип вже влітку 2010 р. «Техніка завжди далеко попереду, – переконана Вольдерінг. – Тепер все залежить від пристосування до побудови системи, щоб та могла опрацьовувати постійно зростаючу кількість цифрових об'єктів». До середини 2010 р. мають з'явитися чотири нові версії з ще більшою кількістю функцій та кращими можливостями пошуку.

Найбільшим викликом лишається кількість інформації, яку має обробити Europeana. До 2010 р.

повинні з'явитися десять мільйонів зображень, текстів, звуко- та відеозаписів. Водночас у сфері поцифрування невпинно крокують уперед культурні інституції країн ЄС. Відтак число цифрових об'єктів, у майбутньому злінкованих з Europeana, просто вибухне. «Загалом робочий процес у проекті такого масштабу є зручним, якщо всі задіяні сторони дотримуються чинних стандартів», – наголошує Вольдерінг.

Важливою є робота у сфері ліцензування. На думку Вольдерінг, «тут слід іще дещо врегулювати, тому що авторське право в усій Європі не узгоджене». Також тривають перемовини про довготривале фінансування порталу. Єврокомісія вже підтвердила надання половини необхідних коштів, які становитимуть у 2011 р. майже 2,7 мільйона євро, а до 2015 р. ця сума збільшиться приблизно до 3,6 мільйона. Другу половину, ймовірно, внесуть самі 27 країн ЄС.

Наскільки стрімко розвиватиметься Europeana.eu, залежить від так званих агрегаторів. Це портали, які збирають поцифрований матеріал з усіх інституцій і роблять його доступним. Прикладом цього є Європейська бібліотека (The European Library), в якій зібрано цифрові об'єкти європейських національних бібліотек. За таким зразком наразі задумано упорядкувати європейські кіноархіви, їхній фаховий портал *European Film Gateway* співпрацюватиме з Europeana.

До того ж у багатьох країнах ЄС, зокрема і у Німеччині, створюються національні портали. Німецька цифрова бібліотека перебуває на стадії завершення планування. До появи першого прототипу мине, певно, ще два роки. Те, що у сфері культури натхненно створювалося століттями, крок за кроком буде відтворене у цифровому форматі.

Дагмар Гірсбергер,

журналіст, м. Бонн

НОЕВ4U – МОЛОДІЖНА БІБЛІОТЕКА ДОЗВІЛЛЯ

Публічні бібліотеки Гамбурга ваблять до себе не тільки молоді, а й дорослих. Рецепт їхнього успіху: слухні пропозиції актуальних медіа та цілком усвідомлена дистанція від усього, що пов'язане зі школою.

Молоді люди в бібліотечній царині відомі як вельми складна цільова група. Якщо 5–13-річні становлять 34 відсотки усіх користувачів Гамбурзької публічної бібліотеки, то молоді люди віком 14–24

років ледь набирають 14. Та завдяки Ноев4U мешканці Гамбурга обрали найкращий шлях сповістити про зміну тенденцій.

Ноев4U можна знайти у гамбурзькому районі Альтоні, на території колишньої фабрики. У цегляних приміщеннях, де раніше виготовлялися гребні гвинти, сьогодні демонструють кіно, працює кафе. А з грудня 2005 р. тут розмістили ще й молодіжну бібліотеку. Металеві полиці, барні стільці за комп'ютерними місцями, скособочена яскрава стійка: на площі 220 квадратних метрів ця бібліотека для молодих дорослих видається справді інакшою – крутішою.

Навіть її фонд суттєво відрізняється від пропозицій гамбурзьких районних книгарень. Половина з 14 000 найменувань – це аудіовізуальні медіа: аудіокнижки, компакт-диски, DVD, а також ігри для найрізноманітніших систем (ПК, Xbox360, PS2, PSP, Нінтендо DS, Wii). Водночас тут є настільні ігри, комікси, журнали і врешті книжки – фентезі, містика, кохання й секс, біографії зірок, науково-популярна література про хіп-хоп, графіті, спорт, видання з проблем підліткового віку тощо.

Ідея такої незвичайної бібліотеки виникла у членів робочої групи «Робота молодіжної бібліотеки». Це був крок по шляху реалізації концепції Гамбурзької публічної бібліотеки щодо молодіжних книгарень. Вже 2004 р. у німецьких бібліотеках почали засновувати перші незалежні редколегії молодіжних медіа.

Жанетт Агбергер разом зі своїми колегами розробила зовсім нову концепцію. «Нам хотілося, щоб молоді люди, які раніше ніколи чи тривалий час не приходили до бібліотеки, відкривали для себе бібліотеку як новий простір, місце, яке приносить радість, – розповідає Агбергер. – Тому ми зробили Ноев4U бібліотекою виключно вільного часу. Школу ми абсолютно свідомо лишаємо за дверима. Підручники, довідники та подібні речі в нас шукати марно».

Але не тільки незвичайний склад примірників і послідовне планування дозволяють роблять Ноев4U особливою. Бібліотека працює як такий собі молодший компаньйон, тому що учні беруть на себе всю роботу з її організації.

Повне стажування молодих людей, які в публічній бібліотеці проходять навчання на професійних співробітників служб медіа та інформації, триває 12 місяців. Спочатку вони проходять навчання у трьох штатних співробітників бібліотеки. Та вже через деякий час від чотирьох до шести учнів самостійно ведуть справи. Вони видають літературу,

відповідають за паперову роботу, касу та управління, замовляють медіа та опрацьовують їх. «Це має чималі переваги, – пояснює керівник Ноев4U. – Стажери вчать зовсім інакше: вони не просто супроводжують штатного працівника, а самі виконують всю потрібну роботу. Крім того, вони належать до тієї ж вікової групи, що й наші клієнти. Отож, навіть за стійкою у нас працюють молоді люди. Вони мають зовсім інший контакт з нашими клієнтами і краще за нас знають, чого хоче молодь. Без фахових знань, що їх стажери – тільки завдяки вікові – набувають автоматично, ми не так добре давали б тут в усьому раду».

Наскільки Агбергер та її колеги дають собі раду, не в останню чергу, свідчить число відвідувачів. З часу свого відкриття молодіжна бібліотека щодня фіксує збільшення абонементів. За перші дев'ять місяців 2008 р. їх число сягнуло 170 000.

При чому успіх у жодному разі не пов'язаний з дорогою рекламою. «Найкраща реклама – це самі молоді люди. Вони свідомо не рекламують бібліотеку у школах. Ми не хочемо бути пов'язаними зі школою. Наші рекламні заходи обмежуються зверненнями до молодих людей, які вже є читачами районних бібліотек. Все інше робить пропаганда з вуст в уста, – наголошує директорка бібліотеки. Жаннет Агбергер. – Особливо горда я з того, що приходить багато молодих людей, які раніше нічого спільного не мали з бібліотеками. Може, у першому чи другому класі вони востаннє були у книгарні, після того – ніколи. І потім ці молоді люди приходять до нас і кажуть: О! Нам потрібен читацький квиток».

Отже, команда Ноев4U досягла своєї амбітної мети. Якими ж будуть побажання на майбутнє? «Я бажаю, – говорить її керівник, – щоб бібліотека й надалі так добре сприймалася, і щоб інші бібліотеки йшли подібним шляхом – адже ми й досі дещо самотні з нашою концепцією молодіжної бібліотеки дозвілля».

Ірина Фернандес,

журналіст, м. Дортмунд

ПОЖВАВИТИ ІНТЕРЕС ДО КНИЖОК: ЗАХОЧЕННЯ ДО ЧИТАННЯ

Новітні дослідження доводять: читання книжок не є нині звичною справою. Часто воно вже не належить до родинних традицій. Тому заохочення до читання є нагальною проблемою. Багато проєктів, що реалізуються по всій Німеччині, спрямовані на поживлення інтересу до читання серед молодих людей.

У Німеччині кожний четвертий протягом всього свого життя не прочитає жодної книжки. Про це засвідчило нове дослідження «Читання у Німеччині 2008» фонду «Читання». «Такі результати пояснюються тим, що у родині мало читають, і тому відсутній важливий для дітей імпульс до читання», – відзначає фахівець у галузі освіти Вільфрід Боз з Інституту досліджень шкільного розвитку (IFS) Технічного університету Дортмунда. За дорученням ради міністра освіти і культури професор здійснював наукове керівництво нещодавніми Міжнародними студіями читання у початковій школі (IGLU) у Німеччині, результати яких були оприлюднені у грудні 2008 р.

Порівняння IGLU у межах Німеччини показує: Тюрінгія, дещо випереджаючи Баварію, посідає найвищий щабель, у хвості плентають Берлін, Гамбург і Бремен. Проте також з'ясувалося, що існують значні відмінності у компетенції читання чотирикласників у межах федеральних земель. «Студія IGLU виявила, що діти з малоосвічених прошарків населення або мігранти читають менше і не так добре», – робить висновок Боз. Щоправда різниця між дівчатами й хлопцями, всупереч усталеним твердженням, досить мала. «Дівчата на 700-бальній шкалі займають місце на 7 пунктів вище хлопців, – уточнює дослідник. – Це абсолютно мінімальний показник».

Навіть якщо учні у 2008 р. навчилися дещо більше порівняно з тим, що зафіксували попередні дослідження сім років тому, IGLU вкотре показали, наскільки важливим є, власне, заохочення до читання. Зрештою читання є ключовим умінням, що забезпечує доступ до освіти і, відповідно, до участі у суспільному житті. Відтак щороку реалізуються незліченні проєкти, які мають викликати в молодих людей захоплення читанням: Інтернет-портал «Читання у Німеччині» пропонує для цього широкий спектр заходів: години читання вголос спілки «Німеччина читає вголос», акція «Журнали у школі» та спеціальні заохочувальні програми для дітей мігрантів і неписьменних.

Федеральна спілка «Гурток Фрідріха Бьодекера» пропонує по всій Німеччині, здебільшого у співпраці з відповідними школами, близько 6000 авторських читань щороку, на яких діти можуть познайомитися з «вигадниками» історій. «Такий особистий досвід має викликати у дітей інтерес і спонукати читати далі», – пояснює цей принцип голова спілки Удо фон Альтен. Для того щоб автор сприймався як «автентична особа», учні можуть ставити під час читань, які тривають дві аудиторні

години, будь-які запитання. Тоді руки злітають угору, зацікавлені діти просять слова. «Часто запитують, як у письменника з'явилася ідея його історії, – розповідає фон Альтен. – Але частенько ставлять запитання і про домашню тварину, вік чи зарплатню».

«Завдяки особистій зустрічі з автором з'являється мотивація до читання», – упевнений фон Альтен. Це показує учням, що читання пов'язане не тільки зі школою, навчанням та працею, але й може приносити радість. У 2009 р. «Гурток Фрідріха Бюдекера» разом зі своїми 15 земельними спільнотами планує провести кілька тисяч таких читань.

Інші організації в Німеччині також хочуть спонукати дітей до читання. «Хто читає, той перемагає!» Таку назву має змагання із заохочення до читання під патронатом Федерального міністра з питань сім'ї Урсули фон дер Лейен. На літературній вікторині учні з усієї Німеччини стоять один навпроти одного й відповідають на питання про останні книжки, номіновані на премію молодіжної літератури, а також про книжки для молоді загалом. Організаторами дійства є Німецька бібліотечна спілка та Робоча група молодіжної літератури. У 2008 р. змагання «Хто читає, той перемагає!» було проведено у сотий раз. Свій ювілей відзначає і щорічне змагання з читання вголос Німецької книгарні: у 2009 р. воно відбудеться у 50 раз. Після багатьох попередніх турів на шкільному, регіональному, районному та земельному рівнях влітку 2009-го відбудеться триденний фінал під патронатом Федерального президента. Починаючи з 1959 р. учасниками цього дійства вже стали майже 15 мільйонів учнів шостих класів. Нині щороку у змаганнях беруть участь майже 700 000 дітей з 7500 шкіл. Напередодні конкурсу учні обирають собі тексти і готують їх. «Тексти зачитуються перед усім класом, – пояснює Юлія Піасечній з Біржової спілки німецької книготоргівлі. – Таким чином, активними є не тільки діти, які читають вголос, але й однокласники, котрі слухають».

Фонд «Читання» пропонує майже 40 проектів із заохочення до читання. До них належать визначені для читання вголос, стартовий пакет початківця у читанні та читальні клуби для дітей. Щороку до Всесвітнього дня книжки 23 квітня фонд спільно з Біржовою спілкою німецької книготоргівлі та іншими партнерами розповсюджує безкоштовно близько одного мільйона примірників книжки «Дарую тобі історію», де публікуються тексти відомих дитячих та молодіжних авторів.

Щороку у листопаді у нас проходить Національ-

ний день читання вголос, на якому тисячі читців – серед них і відомі особистості – надихають до читання своїх юних слухачів. Останнім часом до таких добродійних акцій долучається дедалі більше організацій аби перетворити Німеччину на країну, що читає.

Райнгард Фельдманн,

Університетська та земельна бібліотека Мюнстера

КНИГИ ПОТРІБНО ОХОРОНЯТИ ЯК ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ?

У Німеччині вкрай бракує усвідомлення того, що книга є об'єктом культурної спадщини. Такої думки дотримується Райнгард Фельдманн, зав. відділу «Рукописи, історичні фонди, збереження фондів» Університетської та земельної бібліотеки Мюнстера, керівник проекту «Форум збереження фондів».

Пане Фельдманн, наскільки великою є частка книжок у німецьких бібліотеках, фонди яких пошкоджено?

Все залежить від того, що ми розуміємо під «пошкодженням». Тут слід розрізняти два основних періоди. Видання, починаючи від часів інкунабул і аж до кінця німецького класицизму, тобто приблизно до 1830 р., як правило, друкувалися на якісному папері. Тому вони мають передусім ушкодження книжкового блоку й палітурки. Власне, тут частка пошкоджених книжок невелика, але проблема поглиблюватиметься, якщо ми не будемо діяти. Проте 30 відсотків книжок, видрукованих після 1830 р., тобто на кислотному папері, а іноді навіть на папері, що містить деревинну масу, виявляють сильні ендегенні реакції розпаду.

Які шанси того, що збереження фондів у перспективі стане успішним?

Ми можемо розраховувати на успіх з часом, оскільки останніми роками нам вдалося дечого досягти. Розроблено багато інноваційних методів реставрування й консервації, і вони дають змогу обробити велику кількість книжок. Я маю на увазі, насамперед, вивчення чорнильної корозії та відновлення втрачених частин аркуша й проклеювання. Крім того, у нас є висококваліфіковані реставратори. Тут ми завдячуємо академізації освіти та постійним заходам з підвищення кваліфікації.

Але все-таки перейдемо до негативних аспектів. Ми ще й досі не маємо національної концепції збереження книжок. Скажу більше: у Німеччині бракує усвідомлення значення цієї складової нашого культурного поступу.

Скільки відсотків свого бюджету німецькі бібліотеки витрачають на збереження фондів?

У кожній установі ця величина різна. Бібліотеки з дуже цінними й великими фондами старовинної, раритетної літератури, що потребує захисту, інвестують почасти три-чотири відсотки свого бюджету, середньостатистична університетська чи земельна бібліотека – приблизно пів або один відсоток.

За старою рекомендацією Ради міністрів культури й освіти із загального бюджету всіх наукових бібліотек необхідно виділяти додатковий відсоток на збереження фондів. У масштабі країни це були б додаткові п'ять мільйонів євро, які цілеспрямовано передавалися б бібліотекам зі специфічними фондами. Однак і цих коштів замало. Нідерланди, наприклад, інвестують у річну роботу в цій галузі вісім мільйонів євро.

Яку роль у цій справі відіграють спонсори?

Загалом піклуватися про збереження культурної спадщини – це державне завдання. Кошти спонсорів та фондів, звичайно, радо приймаються, але вони можуть слугувати лише додатковим стимулом.

Чи є рекомендації щодо оптимальних умов довготривалого зберігання документів?

Так, існує міжнародний стандарт DIN ISO 11799 з вимог до умов зберігання архівних та бібліотечних фондів. У ньому зазначені показники: 18 градусів за Цельсієм і близько 50 відсотків вологості повітря. Щоправда, там ідеться про компроміс. Ми зазвичай радіємо, якщо наближаємося до цих ідеальних показників.

Якою є роль збереження фондів у бібліотечній освіті?

Майже ніякою. І це викликає занепокоєння. Наразі маємо дві протилежні тенденції: освіта реставраторів стала набагато кращою. Їхня професія споконвічно спиралася на ремесло, традицію палітурників. Двадцять років тому у Кельні було засновано першу кафедру реставрації. Згодом з'явилося ще кілька. Відтак якість освіти реставраторів значно поліпшилася.

Водночас, в освіті бібліотекарів дедалі менше уваги приділяється історичним предметам та збереженню фондів. Причому вони часто викладаються на спецкурсах і не представлені окремими кафедрами. Це означає, що у майбутньому в бібліотеках бракуватиме кваліфікованого персоналу, який буде вести серйозні перемовини з зарубіжними спеціалістами й здійснювати контроль якості. У цьому я вбачаю справжню небезпеку.

Групи експертів «Рукописи і старовинні видання» та «Збереження фондів», які існують у Німецькій бібліотечній спілці і до яких належу я, намагаються протистояти цій тенденції. Сподіваюся, що вже в найближчі роки зможу повідомити про зрушення на краще, адже планується відкриття магістратури «Рукописи – специфічні зібрання – збереження фондів».

А що б Ви побажали собі на майбутнє стосовно збереження фондів?

По-перше, грошей, грошей й грошей (*сміється*). Хоча це не головне. Звичайно, гроші нам потрібні, але на цільові витрати й не так багато. Найголовніше нам потрібно далі йти шляхом професіоналізації реставраторів і консерваторів.

По-друге, у наших власних установах – бібліотеках чи архівах – слід підвищувати рівень свідомості керівництва і громадськості загалом щодо культурного скарбу – книжки.

По-третє, ми маємо започаткувати збереження літературних пам'яток – аналогічно до загального збереження історичних пам'яток, яке стало досить успішною справою. Крім того, я хотів би чітких адміністративних структур та солідної фінансової основи для виконання цих завдань.

*Розмову вела журналіст Дагмар Гірсберг,
м. Бонн*

Регіне Денель,

бібліотека ім. Готліба Вільгельма Лейбніца
у Ганновері

КНИЖКИ, ВИКРАДЕНІ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТАМИ, – ГІРКА СПАДЩИНА НА ПОЛІЦЯХ

Тисячі викрадених націонал-соціалістами книжок стоять нині на полицях німецьких бібліотек і крамниць. Після ідентифікації відбувається важкий пошук господаря чи його нащадків. Але така робота вкрай важлива, зазначає Регіне Денель, перша штатна дослідниця походження творів мистецтва німецької бібліотеки, у розмові з порталом Goethe.de.

Пані Денель, про які обсяги ідеться, коли ми говоримо про крадене націонал-соціалістами майно у бібліотеках?

На виставці «Грабіж і повернення – твори мистецтва, що належали євреям, від 1933 р. і до наших днів», яка відкрилася 23 квітня 2009 р. в Єврейському музеї у Франкфурті-на-Майні, названо число – близько п'яти мільйонів книжок. Багато з них вже повернено через архівне сховище Оффен-

баха, головний реституційний пункт викрадених єврейських бібліотек.

Скільки ще невпізнаних крадених книжок стоїть на полицях бібліотек і в крамницях?

Важко сказати, адже пограбування були дуже масштабні. Ми говоримо про європейський феномен, адже культурне майно звозилося звідусіль. На відміну від творів мистецтва, які, як правило, є унікальними, книжки не мають характеру неповторності. Вони завжди виходять множинним накладом. Відтак набагато складніше ідентифікувати викрадену книжку. Це вдається лише тоді, коли вона позначена штампом, екслібрисом, посвятою, надписом або чимось подібним. В одній лише Бібліотеці ім. Готліба Вільгельма Лейбніца, на яку я працюю, йдеться про майже 1000 книжок.

Книжка часто не має великої матеріальної цінності – на противагу ідеальному...

Тільки в окремих випадках йдеться про безцінні рукописи чи друковані музичні твори, зокрема ноти. Але головним є те, що за історією книжок завжди криється історія людей, яких пограбували. Почасти це одне єдине джерело, яке ще може повідати історію людини, яку переслідували або знищили. Якщо вдається знайти господаря, його нащадків чи близьких, яким можна повернути книжку, завжди відчуваєш велике задоволення.

З якими проблемами Ви стикаєтесь під час визначення провенансу, тобто походження книг?

Спершу слід знайти об'єкт у загальному фонді. Потім дуже великою перепоною є пошук законних власників. Навіть якщо в документах чи книжках вказані імена, можливо, навіть адреси, це не означає, що на місці ще можна знайти потрібних людей чи їхніх нащадків.

Під час пошуку спадкоємців доводиться йти складним шляхом. Тут допомагають Інтернет-покажчики, зокрема база даних *Yad Vashem*, де розміщені імена жертв Голокосту, або база даних *Lost Art*. Крім того там можна знайти інформацію про тих, хто щось втратив.

Що відбувається з книжками, якщо повернення не можливе?

У будь-якому разі в он-лайн-каталогах зазначено, що книжка з великою імовірністю пов'язана з культурним грабунком націонал-соціалізму. Також сподіваємося впорядкувати в бібліотеках спеціальний

фонд і у такий спосіб задокументувати історію. Так робить, наприклад, Берлінська центральна та земельна бібліотека. Звісно, ми більше не хочемо мати крадене майно у своєму «домі», але тоді виникає питання: а де ж місце цим книжкам?

В Австрії все робиться по-іншому: там закон про повернення творів мистецтва декларує – все, що може бути повернене, має бути повернене. Твори, які не можуть бути ідентифіковані, слід реалізувати. Гроші, отримані від продажу, передаються єврейським організаціям.

Як часто вдається повернути книгу власникові?

На жаль, дуже рідко. Досвід бібліотек, які вже довго ведуть пошук, показує, що лише п'ять–сім, максимум десять відсотків книг справді мають явні ознаки, що дають змогу шукати власників. Це копітка, нелегка праця, що не завжди завершується успіхом. Але вона стала вагомим внеском в опрацювання історії й відновлення справедливості щодо жертв. Йдеться про обов'язок пам'ятати про те, що з нами сталося.

Не тільки націонал-соціалісти, але й союзники викрадали книжки...

Так, і це траплялося досить часто. Хоча багато з тих книжок були ними повернуті. У 50-ті рр. значна кількість видань надійшла до НДР (до великих фондів Готської бібліотеки й бібліотеки землі Саксонії) із Радянського Союзу. У 90-ті рр. повернулися тисячі книжок з Грузії та Вірменії. Але десятки тисяч книжок ще й досі не знайдені.

Чи можуть бібліотеки, засновані після 1945 р., бути впевненими, що не мають книжок, викрадених націонал-соціалістами?

Тільки-но бібліотека отримує антикварну книжку, яка вийшла до 1945 р., існує ймовірність, що до фонду потрапляє крадене майно. З такою ж проблемою стикаються і музеї. Якимось на грудневому засіданні 2008 р. у Берліні одна дослідниця з Ізраїлю розповідала, що навіть в ізраїльських музеях зберігаються об'єкти, викрадені у євреїв чи в інших жертв націонал-соціалізму. Як з'ясувалося, вони випадково були придбані на ринку мистецтва. Однак, це не знімає з порядку денного питання про їх повернення власникам.

*Розмову вела журналіст Забіне Тента,
м. Кельн*

Валерий ЛЕОНОВ,

директор Библиотеки РАН (Санкт-Петербург)

Участие Библиотеки Российской академии наук в программе «Электронная библиотека научного наследия РАН»

В статье раскрывается опыт участия Библиотеки Российской академии наук в реализации программы «Электронная библиотека научного наследия РАН», которая позволяет создавать новую информационную среду в библиотеках, встраивать их в новый коммуникативный контекст.

Ключевые слова: Библиотека Российской академии наук, электронная библиотека, электронный каталог.

Results of two years work on creation of full-text electronic library «Scientific heritage of the RAS» in the RAS Library (Library of the Academy of Sciences) are represented.

Keywords: LAS, electronic library, scientific heritage, RAS.

Электронные библиотеки являются одной из важнейших составляющих процесса информатизации общества. Под *электронной библиотекой* понимается распределенная информационная система, позволяющая накапливать, надежно сохранять и эффективно использовать разнообразные коллекции электронных документов, доступные в удобном для пользователей виде через телекоммуникационные сети.

Создание фондов электронных документов как закономерный этап развития библиотек

Необходимость формирования фондов электронных документов не требует доказательств. Несомненно и то, что электронные библиотеки не являются альтернативой традиционным, а существуют наряду с ними, расширяя и дополняя их возможности. Для библиотеки развитие данного направления означает, прежде всего, сканирование и формирование части своей коллекции в электронном виде, ее организацию и обслуживание локальных и удаленных пользователей.

Во многих ведущих странах мира приняты национальные программы по созданию электронных библиотек. К числу наиболее известных примеров

реализуемых проектов цифровых библиотек относятся: Национальная электронная библиотека США – Digital Libraries Initiative – Phase 2; Электронная библиотека XXI века (Япония); Электронная библиотека eLib (Великобритания); Электронная библиотека Global-Info (Германия); проект Gallica (Франция); Программа ЕС «Создание европейского библиотечного пространства».

21 апреля 2009 г. в штаб-квартире ЮНЕСКО (Париж) прошла церемония открытия первой Всемирной электронной библиотеки (ВЭБ). Она изначально создавалась на базе Библиотеки конгресса США. Однако за последние четыре года к проекту присоединились библиотеки и национальные архивы ряда других стран, в т. ч. Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург) и Российская государственная библиотека (Москва).

В России с 1998 г. по инициативе Российского фонда фундаментальных исследований реализуется программа «Научная электронная библиотека» (НЭБ). В январе 2002 г. постановлением Правительства РФ утверждена федеральная целевая программа «Электронная Россия» на 2002–2010 гг., предусматривающая развитие электронных библиотек в национальном масштабе.

Электронная библиотека: идеология и технология

Активные разработки World Wide Web и мультимедиа-технологий создают основу для организации информационных коллекций и указывают направления развития электронных библиотек. Вместе с тем, электронные библиотеки, представляющие собой перспективные формы сложных распределенных информационных систем, рассматриваются как пилотные разновидности будущих распределенных хранилищ знания (knowledge warehouses).

Существует несколько возможных моделей создания электронных библиотек, начиная от сплошной оцифровки библиотечных фондов и кончая выборочным формированием базы знаний. Правильный выбор пути оцифровывания – важная предпосылка успешного встраивания библиотеки в новый коммуникативный контекст. При выборе материала для оцифровывания необходимо четко подразделить уровень стратегии и уровень тактики. На стратегическом уровне речь должна идти о приоритетах, о том, что библиотека считает нужным оцифровать в первую очередь; на уровне тактики – о том, что позволяют сделать организационные и финансовые ресурсы в плане реализации стратегических целей.

Применительно к условиям Библиотеки Российской академии наук (БАН) наиболее адаптивным является вариант, при котором формируются электронные коллекции – по типам документов и отдельным темам. При этом основная проблема сводится к определению частей фонда библиотеки, для которых предположительно характерен устойчивый спрос.

Программа «Электронная библиотека научного наследия РАН»

Уже на протяжении двух с половиной лет БАН является участником Программы Президиума Российской Академии наук «Электронная библиотека научного наследия РАН». Координатором Программы выступает Межведомственный суперкомпьютерный центр РАН во главе с руководителем проекта, академиком Г. И. Савиным. В процессе работы рамки проекта значительно расширились, в соответствии с чем Программа получила новое название – «Электронная библиотека научного наследия России».

Целью Программы является создание полнотекстовой электронной библиотеки Российской Академии наук, отражающей историю РАН, важнейшие

достижения российской мысли в области науки и культуры, участие российских ученых в важнейших мировых событиях, жизни страны, персоналии. Предполагается, что оцифрованные документы будут выставлены в глобальной сети, в т. ч. на сайте БАН, и открыты для всеобщего доступа (с соблюдением принципа интеллектуальной собственности).

В Программе четко определены основные задачи по созданию электронной библиотеки:

1. Разработка и ввод в эксплуатацию объединенного портала, выполняющего функцию системы унифицированного доступа к распределенным научно-техническим информационным ресурсам.

2. Обеспечение русскоязычным посетителям библиотек, пользователям Интернета, ученым, специалистам, студентам постоянного доступа к информационным ресурсам портала и, в дальнейшем — максимально возможное расширение количества организаций и лиц, представляющих российское научное и образовательное сообщество, участвующих в проекте.

3. Предоставление сервисных услуг высокого качества всем категориям пользователей научной, научно-технической и образовательной информации, предоставляемой НЭБ.

4. Развитие и расширение сотрудничества как между российскими участниками, так и с зарубежными издательствами, а также пользователями российской научной, научно-технической и образовательной литературы.

Если конкретизировать приведенное выше, то непосредственно для БАН цели и задачи этого проекта выглядят следующим образом:

Цель: сохранение и доступ ко всем печатным публикациям, отражающим деятельность РАН с 1728 г. и по настоящее время.

Задачи:

- создание электронного каталога * (ЭК) научного наследия РАН;
- формирование полнотекстовых баз данных по согласованному с участниками проекта спискам;
- создание архива электронных изданий;
- создание программного обеспечения поиска информации, соответствующего международным стандартам.

Ресурсный фундамент Программы составили:

* **Электронный каталог** – машиночитываемый библиотечный каталог, работающий в реальном режиме времени и предоставленный в распоряжение читателей (ГОСТ 7-76-96. Комплектование фонда документов. Библиографирование. Каталогизация. Термины и определения. – М., 1997. – П. 8.19).

1. Бронированный фонд Президиума РАН (1 млн 850 тыс. ед. хр.);

2. Академическое собрание Библиотеки РАН (750 тыс. ед. хр.).

Отдел изданий Академии наук (ОИАН) создан в БАН в 1986 г. и фактически стал депозитарием академических изданий. В настоящее время совокупный академический фонд ОИАН составляет 2,5 млн документов. В ОИАН поступает обязательный экземпляр академической издательской продукции, что позволило создать уникальную по полноте коллекцию академических изданий. Эта коллекция, а также опыт сотрудников отдела, занимающихся ее описанием и хранением, являются основой для формирования одной из совокупных частей электронной библиотеки и реализации задач программы «Память Академии».

На базе обязательного экземпляра академических изданий в ОИАН формируется «Библиография изданий Академии наук: ежегодник», насчитывающая 42 тома. По содержанию Ежегодник представляет собой свод академических знаний, давая возможность выявить степень участия в развитии фундаментальных наук каждого отдельно взятого подразделения и каждого ученого РАН, проследить изменение всех направлений фундаментальных исследований. Данные Ежегодника стали исходным библиографическим материалом для реализации первого этапа программы «Электронная библиотека научного наследия РАН».

Первый этап проекта

В марте 2006 г. между БАН и Санкт-Петербургским Филиалом Межведомственного суперкомпьютерного центра Российской академии наук (СПбФ МСЦ РАН) было заключено соглашение, цель которого – техническое обеспечение доступа к информации путем объединения информационного, научного и экспертного потенциала БАН с программно-аппаратным, научным и экспертным потенциалом СПбФ МСЦ РАН в области электронных форм хранения больших объемов информации, ее обработки, передачи и удаленного доступа.

На этом этапе предстояло решить следующие задачи:

- организация доставки, монтаж, наладка оборудования сканирования, предназначенного для выполнения работ по проекту «Электронная библиотека научного наследия РАН»;
- организация и отработка технологического процесса сканирования печатных материалов в рамках проекта на площадке центральной

библиотеки, в филиалах БАН и электронной пересылки образов документов в Межведомственный суперкомпьютерный центр РАН (Москва) для дальнейшей обработки;

- выбор технических решений и комплектация оборудования для обеспечения промежуточной буферизации и электронной передачи отсканированных в БАН и филиалах БАН материалов в СПбФ МСЦ и, далее, из СПбФ МСЦ в Межведомственный суперкомпьютерный центр РАН, а также для осуществления дистанционного контроля технологического процесса в БАН и филиалах БАН, организация закупки оборудования, его монтаж и наладка.

Одновременно с началом работы по Программе Президиума РАН Библиотеке был предоставлен Грант Инвестиционного фонда поддержки культуры в рамках проекта «Экономическое развитие г. Санкт-Петербурга» при финансовой поддержке Правительства Российской Федерации с привлечением средств займа Международного банка реконструкции и развития на реализацию проекта «Внедрение современных телекоммуникационных технологий в информационную инфраструктуру Библиотеки Российской академии наук».

Общая сумма финансирования составила 253 470 USD. За счет выделенных средств удалось:

- организовать телекоммуникационное взаимодействие в локальной сети БАН на основе программного обеспечения с открытым кодом;
- обеспечить оперативный доступ к электронным каталогам, проблемно-ориентированным базам данных (БД) по различным фундаментальным дисциплинам, включая полнотекстовые БД;
- расширить виртуальный доступ к фондам БАН при параллельном ограничении доступа к оригинальным документам в целях сохранения книжных фондов в интересах науки и культуры;
- создать Центр сканирования и нового Информационного центра.

Задачи этих двух проектов взаимно дополняли и усиливали значимость стоящих перед Библиотекой целей.

К настоящему времени уже:

- изысканы и полностью отремонтированы 2 помещения площадью 40 и 88 кв. м, включая перепланировку, замену окон, установку кондиционеров;
- дополнительно приобретена офисная мебель;
- поставлено дополнительное сканирующее оборудование, закуплены 2 сервера и компьютерная техника;

- организованы 3 новые кабельные сети: структурированная кабельная сеть для работы в Интернете; высокоскоростной канал для передачи сканированных изображений; локальная сеть для сенсорных киосков;
- создано подразделение в структуре Библиотеки для организации фонда электронных документов. Хотя общие собственные затраты БАН за весь период реализации Проекта составили 1318660,76 руб., все-таки удалось достичь определенных результатов. Во-первых, для пользователей открыт новый *Информационный Интернет-центр*, оснащенный системой кондиционирования, офисной мебелью и компьютерной техникой. Центр обеспечивает широкий доступ читателей и сотрудников к мировым информационным ресурсам. В Центре имеется мини конференц-зал. Здесь проводятся занятия сотрудников БАН по повышению квалификации – обучение компьютерной грамотности и работе с поисковыми системами, знакомство с современными библиотечными технологиями.

Во-вторых, организован новый *Центр сканирования*. В штат приняты 3 сотрудника, прошедших профессиональную стажировку по созданию цифровых документов; дополнительно привлечены еще 5 сотрудников БАН. Финансовая поддержка ФИСП позволила закупить цветной книжный сканер высокого класса.

В-третьих, для читателей организованы 18 точек доступа к ЭК БАН посредством сенсорных терминалов.

Следует отметить, что эта часть Проекта была самой сложной, поскольку электронные ресурсы БАН формировались в разное время, на основе разных идеологий и, соответственно, с использованием различных форматов записи данных (UNIMARC, Word, Excel, таблица в Word, текстовый файл Word, текстовый файл txt, tif и др). И все же в результате была создана современная автоматизированная библиотечная система на базе свободного ПО OK Linux.

Второй этап реализации проекта предусматривает решение следующих задач:

1. Экспертиза и отбор документов для формирования полнотекстовой электронной библиотеки.
2. Описание документов и создание ЭК.

Нужно отметить значимость этого события, ведь БАН становится главным участником создания современного информационного портала РАН.

Предполагается, что ЭК БАН будет состоять из трех разделов: литература до XX в.; литература XX в.; литература XXI в.

Для создания первой коллекции решено провести сканирование изданий РАН, относящихся к периоду Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., на основе использования национальной академической библиографии военного времени: Библиография изданий Академии Наук СССР: 1941–1945: ежегодник / [редкол.: Т. В. Кульматова (отв. сост.) и др.]. – Санкт-Петербург: Б-ка Российской акад. наук: Изд-во «Альфарет», 2007. – (Мемориальный проект / Российская акад. наук, Б-ка Российской акад. наук).

Этот указатель, уже ставший библиографической редкостью, представляет собой кумулятивный источник подлинных документов трагической эпохи. Документы были собраны сотрудниками БАН, частью – в тяжелейших условиях блокады. Мы полагаем, что содержание Мемориального проекта должно стать важной составляющей электронной библиотеки. Выпуск I (1941), со сканирования которого БАН начала реализацию проекта, содержит 6253 источника. Большая их часть – статьи из академических журналов, меньшая – книги. Перевод этих публикаций в электронную форму с последующим выводом на сайты БАН и общего портала РАН сделает их доступными для всех, кого интересуют история и судьбы страны, ее науки, что полностью соответствует общей концепции проекта.

Непременным условием проекта является сохранение в БАН электронных копий отсканированных книг для организации фонда электронных документов БАН. Эти копии в дальнейшем переводятся в компактный формат PDF, записываются на компакт-диски (CD-R), выставляются на сайт БАН.

По окончании работ будет представлен перечень научно-технической и другой документации, куда войдут:

- инструкция оператора по ведению ЭК «Библиотеки научного наследия»;
- описание технологического процесса в части подготовки метаданных библиографических записей;
- инструкции оператора по обработке библиографических записей и сканов в соответствии с этапами технологического процесса;
- инструкции оператора по резервированию и восстановлению данных текстовой составляющей метаданных библиографических записей;
- исходные тексты настроечных файлов ППП и программных модулей.
- техническое описание комплекса программных модулей;

- руководство пользователя системы (пункты по работе с ППП и этапы обработки метаданных библиографических записей для ЭК и сканов в соответствии с этапами технологического процесса);
- акт приемо-сдаточных испытаний.

Потенциал развития и дополнительные сервисы электронной библиотеки

1. Изучение и анализ запросов пользователей как отражения общих тенденций науки для своевременного реагирования и прогноза потребностей в научной периодике.

2. Маркетинговый анализ и библиотека типовых бизнес-решений для руководителя.

3. Средства автоматизации процесса рецензирования и подготовки экспертных заключений для оценки информационного качества документальных источников.

4. Средства защиты авторского права и финансовых выплат (лицензирование, уступка авторских прав), обеспечения других прав (имущественных, интеллектуальных).

5. Использование программных средств защиты документов от несанкционированного копирования и распространения.

6. Поддержка мультимедиа-публикаций, видео и интерактивных презентаций, аудио- и электронных книг, фильмов, сцен «виртуальной реальности» и т.п.

7. Поддержка публикаций, содержащих открытые геофизические и картографические данные, динамические данные систем геопозиционирования ГЛОНАСС и GPS и т. п.

8. Гео-публикации. Доставка информации «в нужное время и в нужное место». Накопление и систематизация разнообразных данных, привязанных к их географическому положению (например, в тематической области «Охрана окружающей среды» «Промышленная безопасность» и др.).

9. Поддержка сервисов «социальных» публикаций. Средства самостоятельного управления неструктурированной информацией пользователями (сервисы Web 2.0). Задача этой подсистемы состоит также в анализе «родословных» данных для учета и возможной защиты интересов авторов и издателей, без директивных ограничений прав конечного пользователя.

10. Организация архива документальных источников, НИР и ОКР, инновационных проектов, и системы доступа к ним.

11. Сервисы конвертирования входящих документов и данных из внешних форматов их пред-

ставления во внутренний формат системы, а также сервисы унификации форматов выходящих документов заказчика информационного ресурса.

Следует отметить, что все эти сервисы так или иначе уже реализованы, однако не полностью и в разных системах*. На этапе проектирования РНЭБ планируется заложить возможность их реализации в рамках единой системы. Предлагается предусмотреть дополнительные сервисы РНЭБ либо в виде отдельных ее подсистем, либо дополнительных сервисов существующих подсистем. Дополнительные сервисы РНЭБ со временем могут стать решающим преимуществом создаваемой системы, по сравнению с уже существующими аналогичными системами конкурентов.

В связи с этим предстоит решить и целый ряд проблем. Речь идет прежде всего о:

- выработке стандартов на новые виды информационной деятельности;
- сохранении архива графических файлов книг как промежуточного продукта электронной библиотеки;
- массовом распознавании графических файлов книг и перевод их в электронные книги;
- создании справочно-поискового аппарата в «теле» книги, представленной в PDF-формате, например, навигационного оглавления и пр.;
- проблеме авторского права, связанной с созданием (воспроизведением) печатных публикаций.

Необходимо также отметить, что специалистов, имеющих профессиональную подготовку в области библиотечного дела в сочетании со специальными знаниями и навыками сканирования, распознавания текстов, ведения электронных каталогов, в т. ч. в режиме on-line, крайне мало. Эта квалификация приобретается библиотекарями и библиографами в основном за счет практического опыта работы над созданием конкретного информационного библиографического ресурса.

Отчеты подразделений

В Центральной Библиотеке (БАН) формирование полнотекстовой электронной библиотеки БАН, как и в предыдущий период, ведется по следующим направлениям:

1. Сканирование академических изданий РАН, включая издания Санкт-Петербургской Академии наук и Академической типографии XVIII в.

* Перечень возможных функций автоматизированных библиотечно-информационных систем (АИБС). Он включает 240 позиций (**Library systems in Europe: a directory and guide / comp. By J. Leeves, J. Baker, A. Keefer, G. Larsen with an overview by L. Leeves. – London, 1994. – P. 393–400).**

2. Сканирование книг типографии Свято-Успенской Почаевской лавры (г. Почаев, Украина, XVII–XVIII вв.) (на 29.01.09 отсканировано 29 из 152 книг почаевской коллекции).

3. Сканирование книжных изданий РАН периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. В последнем случае используется национальная академическая библиография военного времени (отсканированы книги 1941–1942 гг., идет сканирование 1943 г. и периодики 1941–1942 гг.).

4. Научная литература отечественных ученых-физиков.

5. Научная литература ученых-биологов, физиологов, ботаников, зоологов, гистологов и цитологов.

6. Научные издания по истории Академии наук.

В 2008 г. в план сканирования были включены научные издания XIX – начала XX вв.:

1. Академическая периодика.

2. Издания Славянского фонда БАН.

3. Издания Отдела литературы Русского зарубежья.

4. Издания Отдела БАН при СПб. филиале Архива РАН.

Одновременно создается локальный ЭК данной коллекции, как самостоятельная часть общего каталога БАН. ЭК состоит из трех разделов: монографии, периодические и сериальные издания, авторефераты. Сервисные программы БАН: позволяют администратору автоматизировано, благодаря базе данных ЭК, создавать отчеты и выгрузки в электронную таблицу Excel для отправки таблиц

отчетов в качестве документального сопровождения вместе со сканами.

В Отделе БАН при Физико-техническом институте РАН уже оцифрованы коллекции:

1. Труды академиков и членов-корреспондентов АН, других выдающихся отечественных ученых в области математических, физических и химических наук (в русских и зарубежных периодических изданиях).

2. Отечественные монографии по физике из фондов отдела БАН при ФТИ – последовательно с первых инвентарных номеров. Хронологические рамки: 1879 – 1949 гг.

Отдел БАН при Институте цитологии РАН также завершил оцифрование целого ряда коллекций. Прежде всего это:

1. Труды (книги, статьи из периодических изданий, оттиски) отечественных ученых.

2. Периодические издания: Биологический журнал 1932–1938 гг. (под ред. Н. К. Кольцова).

3. Авторефераты диссертаций сотрудников. Хронологические рамки: конец XIX – первая половина XX вв.

В отделе БАН при СПб филиале Архива РАН уже отобрано 93, отсканировано 74 издания по истории Академии наук, труды по истории экспедиций XVIII–XIX вв. и другие материалы, раскрывающие фонды академического архива в Санкт-Петербурге.

В нынешнем году удалось обновить и наладить новую программу для сканирования.

А теперь наведем сводную таблицу основных результатов работы по проекту (2007–2008 гг.)

	<i>Единицы сканирования (книги, журналы, статьи, оттиски)</i>	<i>Кол-во сканов</i>	<i>Кол-во записей в локальном каталоге БАН</i>	<i>Кол-во записей в сводном on-line каталоге</i>
БАН	550	120 000	1 000	
ФТИ	316	62 000	300	
ИНЦ	260	10 700	300	
	Всего: 1 129	192 700	1 600	См. ниже
БАН	791	180 802	929	103
ФТИ	227	63 390	244	90
ИНЦ	192	9 353	166	107
ПФА	74	8 123	93	93
	Всего: 1 284	261 668	1 432	ок. 1500

В заключение хотелось бы еще раз подчеркнуть, что создание новой информационной среды в библиотеках – это не только техническая и технологическая революция, но и революция в мировоззрении людей, которая существенно меняет взгляды на библиотеки. Электронная форма позволяет хранить ин-

формацию надежно и компактно, оперативно распространять ее, предоставляет неограниченные возможности манипулирования ею. Сочетание различных форм обслуживания на базе различных фондов, как традиционных, так и электронных, может дать большой положительный эффект.

Лариса ЛОВЕЙКИНА,

зав. отделом Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа
НАН Беларуси

Марина БАДЫЛЕВИЧ,

зав. сектором Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа
НАН Беларуси

Каталогизация документов в условиях развития компьютерных технологий

В статье раскрывается опыт работы отдела научной обработки документов Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа Национальной академии наук Беларуси (ЦНБ НАН Беларуси) в условиях развития компьютерных технологий. Представлены информационно-библиографические ресурсы, создаваемые на этапе каталогизации документов.

Ключевые слова: каталогизация, компьютерные технологии, электронные каталоги, АБИС, библиографическая запись, ретроконверсия каталогов, корпоративная каталогизация.

The present report deals with activity experience of section of scientific documents' cataloging at the Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus in framework of computers technologies development. The question is how informational bibliographic resources are created during documents' cataloging.

Keywords: cataloguing, computer technologies, electronic catalogues, АБИС, communicative formats, BELMARC, bibliographical reference (record), retroconversion of catalogues, corporative cataloguing.

Внедрение компьютерных технологий в библиотечную деятельность привело к изменению процесса обработки документов, к появлению новых форм библиотечных каталогов. В 1994 г. система карточных каталогов Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа пополнилась электронным каталогом (ЭК). В ближайшее время должен заработать Сводный электронный каталог (СЭК) Республики Беларусь. ЦНБ НАН Беларуси является участницей данного проекта. Специалисты в области каталогизации постоянно повышают свою квалификацию: осваивают компьютерную технику, автоматизированные библиотечные программы, форматы представления машиносчитываемых библиографических записей (БЗ). В Библиотеке уже дважды менялась автоматизированная библиотечная система (АБИС), осуществлялся переход с формата USMARC на формат BELMARC – Белорусский коммуникативный формат представления БЗ в машиносчитываемой форме. На все новые направления каталогизации ведущими специалистами отдела разрабатываются инструктивно-методические документы. За период с 1998 г. и по настоящее время на данную тематику составлено более 10 документов:

- Методические рекомендации по вводу ретроспекции алфавитного каталога в электронный каталог (1998);

- Методические рекомендации по вводу библиографического описания электронных документов в электронный каталог ЦНБ НАН Беларуси (2000);
- Методика составления ключевых слов для электронного каталога (2001);
- Методические рекомендации по вводу в ЭВМ монографического описания документов (2001);
- Схема-паспорт электронного каталога ЦНБ НАН Беларуси (2003);
- Методические рекомендации по ретроконверсии Алфавитного каталога (АК) ЦНБ НАН Беларуси в формате BELMARC (2006);
- Методические рекомендации по каталогизации сериальных изданий в формате BELMARC (2006) и др.

Создавая информационно-библиографические ресурсы, отдел научной обработки документов вносит свой вклад в информационное обеспечение науки Беларуси [1, с. 194]. Всесторонне раскрывают и пропагандируют фонды Библиотеки:

- система традиционных библиотечных каталогов;
- ЭК документов;
- электронные списки новых поступлений документов, выставленные на веб-сайте ЦНБ НАН Беларуси;
- корпоративные ЭК, в создании которых сотрудники отдела принимают участие: СЭК Респуб-

лики Беларусь, Российский сводный каталог по научно-технической литературе, Российский сводный каталог по гуманитарным наукам.

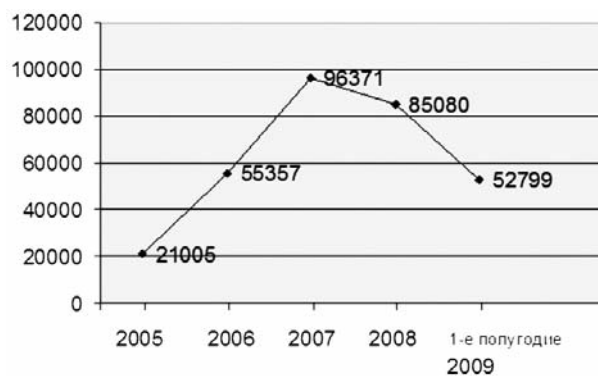
Внедрение в библиотечное дело новых информационных технологий в 1994 г. позволило начать создание ЭК. Эта работа осуществлялась отделом научной каталогизации документов, который в 2007 г. был реорганизован в 2 отдела: отдел научной обработки документов и отдел научной систематизации документов. Сотрудничество этих подразделений в вопросах каталогизации документов дает возможность получать полноценные БЗ. Первоначально в Библиотеке использовалась АБИС «МАРК». В 2004 г. начали работать в модуле «Каталогизатор» АБИС «Библиотечные информационные технологии-2000и» (БИТ-2000и), разработанной в НАН Беларуси. С внедрением новой АБИС ЭК из отдельных баз данных по видам изданий преобразовался в единую базу данных. Система «БИТ-2000и» обеспечивает пользователям удаленный доступ к информационным ресурсам, позволяет осуществлять заказ документов в автоматизированном режиме, поддерживает электронную доставку документов [2]. На начальном этапе БЗ были представлены в формате USMARC, затем ЭК был отконвертирован в формат BELMARC. Последний разработан на основе международного формата UNIMARC, совместим с российским форматом RUSMARC, рекомендован в качестве национального обменного формата [2]. С 2004 г. БЗ на сериальные издания, поступающие в Библиотеку, создаются в формате BELMARC. В мае 2005 г. все виды документов на разных носителях стали каталогизироваться в формате BELMARC. Он позволил устанавливать горизонтальные и вертикальные связи между БЗ (связь между документами на разных носителях, связь между переименованными, разделившимися, объединившимися сериальными изданиями, связь между общей частью и физической единицей многотомника и т. д.) [3, с. 40–41].

ЭК является единой базой данных и включает БЗ на книги, диссертации и авторефераты диссертаций, картографические издания, продолжающиеся и периодические издания на различных видах носителей. В ЭК представлены отечественные и зарубежные документы. При создании БЗ применяются языки: белорусский, русский, украинский, английский, немецкий, французский, польский и др. ЭК содержит БЗ на все новые поступления с 1994 г. и частично ретроспекцию. Временной охват, отраженных в базе данных документов, с 1484-го по 2009 г. Полностью осуществлена ретроконверсия

Алфавитного каталога (АК) документов на белорусском языке, АК сериальных изданий на иностранных языках. В июне 2006 г. мы приступили к сплошной ретроконверсии АК документов. С целью ускорения этого процесса была создана временная рабочая группа по ретроконверсии, в которую вошли сотрудники других подразделений Библиотеки, привлекаемые к этой работе в связи с ее огромной важностью и большими объемами. Сотрудники отдела научной обработки документов полностью организуют и курируют работу этой группы: проводят обучение, дают консультации, редактируют БЗ.

Машиносчитываемые БЗ, полученные в результате ретроконверсии АК, содержат необходимый перечень полей формата BELMARC, позволяющий идентифицировать документ. Такие БЗ создаются без просмотра документа «de visu», все необходимые сведения берутся с каталожной карточки АК.

По состоянию на 9 декабря 2008 г. ЭК содержал 390 476 записей. За 2007 г. он был пополнен на 963 71 запись, за 2008 г. – на 85 080 записей. Снижение количества БЗ произошло из-за перебоев в работе ЭК в связи с реконструкцией здания Библиотеки.

Пополнение ЭК за период 2005 г. – 1-е полугодие 2009 г. (БЗ)

Начиная с 2006 г. значительно возросли показатели, отражающие пополнение ЭК, так как увеличилось количество БЗ, создаваемых при ретроконверсии АК. Нарастанию объема ЭК способствует также создание БЗ на физическую единицу периодических и продолжающихся изданий, что необходимо для заказа отдельных выпусков сериальных изданий в автоматизированном режиме.

Обновление ЭК осуществляется постоянно:

- пополнение ЭК новыми БЗ;
- удаление БЗ на документы, списанные из фонда Библиотеки;
- редактирование элементов БЗ: изменение сигл

места хранения документов, добавление сведений о дублетных экземплярах и т.д.

ЭК предусматривает поиск по полям: автор, заглавие, издательство, место издания, дата издания, индекс ISBN, индекс ISSN, классификационный индекс УДК, инвентарный номер и др. Возможен поиск по всем полям одновременно.

С 2008 г. для оперативного информирования локальных и удаленных пользователей о поступивших новых научных документах на веб-сайте Библиотеки была создана рубрика «Книжные новинки». Ежемесячно для рубрики на основе БЗ ЭК готовится электронный список новых поступлений документов. Предлагаемая информация включает БЗ, аннотацию, инвентарные номера, место хранения и сканированное цветное изображение обложки документа.

чает по вопросам каталогизации документов с другими библиотеками. Готовит информацию об иностранных документах из фонда Библиотеки для пополнения базы данных Российского сводного каталога по научно-технической литературе [3, с. 41–42]. В 2008 г. в Государственную публичную научно-техническую библиотеку России было отправлено 678 записей на книги, электронные оптические диски в формате BELMARC и 480 записей на сериальные издания в формате USMARC. Отдел также готовит ежегодные сведения о новых поступивших иностранных документах Всероссийской государственной библиотеке иностранной литературы для Сводного каталога по гуманитарным наукам. В 2008 г. отправлено 493 карточки с БЗ.

Национальная библиотека Беларуси (НББ), ЦНБ НАН Беларуси и Республиканская научно-техни-

Воспоминания
об академике Н. Н. Сироте :

Воспоминания об академике Н. Н. Сироте : (к 95-летию со дня рождения) / Нац. акад. наук Беларуси, НПЦ НАНБ по материаловедению; ред.-сост. Н. М. Олехнович, В. М. Рыжковский. – Минск : ФТИ НАН Беларуси, 2008. – 179 с., [6] л. ил., портр. : ил. – ISBN 978-985-6441-07-6. Настоящая книга представляет собой сборник воспоминаний о выдающемся ученом, основателе научной школы в области физики твёрдого тела в Беларуси, академике НАН Беларуси Н. Н. Сироте. Воспоминания написаны его учениками, коллегами, соратниками и дают представление о Николае Николаевиче как о незаурядном человеке, блестящем учёном и организаторе науки. Тексты воспоминаний публикуются с оригиналов, представленных авторами, с сохранением авторского стиля.

1В419487
1В420160

В списке представлены издания национальных академий наук и научных издательств. При просмотре списка пользователи Библиотеки в режиме он-лайн по ЭК могут заказать необходимые им документы. Для облегчения поиска и заказа документа в ЭК, в нижнем правом углу записи помещены сведения об инвентарных номерах и указаны подразделения Библиотеки, в фонде которых хранятся эти документы. В рубрике «Книжные новинки» можно ознакомиться со всеми предыдущими списками новых поступлений с помощью гиперссылок «Книжные новинки за предыдущие месяцы 2009 г.», «Книжные новинки за 2008 г.».

Отдел научной обработки документов сотрудни-

ческая библиотека Беларуси участвуют в проекте по созданию системы корпоративной каталогизации изданий и ведения СЭК Республики Беларусь [1]. В 2007-м и 2009 г. сотрудники НББ периодически тестировали записи ЭК ЦНБ НАН Беларуси, предназначенные для загрузки в СЭК. В отделе научной обработки документов постоянно проводится работа по унификации БЗ и редактированию ЭК с учетом замечаний, возникших в ходе тестирования.

В конце 2008 г. специалисты отдела принимали участие в испытаниях, проводимых УП «Агат-Систем» и НББ по плану программного обеспечения системы корпоративной каталогизации изданий и

ведения СЭК. Испытания проводились в тестовом режиме. В отделе на одном из компьютеров установили программу «Imprez», разработанную в УП «Агат-систем», которая позволяет осуществлять пересылку созданных БЗ в СЭК, а также заимствовать БЗ из СЭК. Ставились следующие задачи:

- создание сигнальных записей (СЗ) и отправка в СЭК, дальнейшая их доработка и отправка в СЭК;
- заимствование СЗ из СЭК: регистрация Библиотеки в СЗ из СЭК и прием из СЭК доработанных СЗ.

В ходе испытаний определили набор полей для СЗ Библиотеки, кодировку в которой будут отправляться записи, коды позиции символов в маркерах записи. В тестовую базу СЭК были отправлены различные варианты СЗ: содержащие дополнительные символы и не содержащие; в разных кодировках: UTF-8 и Windows; на однотомики и многотомики.

Образец СЗ

```
=LDR 00481nam0\22001573ib450\
=001 BY-CNB-tr187221
=005 20081015140616.0
=010 \\\$a978-985-6857-05-1
=100 \\\$a20081015d2007\\\u\y0rusy\\\ca
=101 0\$\arus
=200 1\$\aТест3 Педагогика семейного воспитания\$\eучебное пособие\$\fВ. В. Четчет
=210 \\\$aМинск\$\cПечатковая школа\$\d2007
=215 \\\$a183 с.
=700 \1\$\aЧетчет\$\bР. Г.\$\gРаиса Григорьевна\$\3BY-
NLB-ar2437345
=801 \0\$\aBY\$\bCNB\$\c20081015\$\gpsbo
=899 \\\$aCNB\$\bхр\$\p1B414428
```

В целом испытания прошли успешно. До конца 2009 г. планируется завершить опытную эксплуатацию СЭК.

Участие Библиотеки в системе корпоративной каталогизации изданий позволит унифицировать структуру машиносчитываемых БЗ, обмен записями между библиотеками-участницами СЭК ускоряет процесс обработки документов, что в свою очередь приводит к повышению качества обслуживания пользователей.

Список

использованной литературы

1. Березкина, Н. Ю., Дрозд, О. М. Информационное обеспечение науки в Беларуси // Наука о книге. Традиции и инновации : материалы XII Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения, Москва, 28–30 апр. 2009 г. : в 4 ч. – М., 2009. – Ч. 2. – С. 193–195.
2. Дрозд, О. М. Электронный каталог: главное звено в информационной системе библиотеки [Электронный ресурс] // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : материалы 14-й Междунар. конф. «Крым 2007». – М., 2007. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
3. Дрозд, О. М., Астапович, Л. Л., Грядовкина, М. Ю. Внедрение национального коммуникативного формата BELMARC в работу ЦНБ им. Я. Коласа Национальной академии наук Беларуси // Научные и технические библиотеки. – 2007. – № 7. – С. 39–42.

Олег СЕРБІН,

наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

«Таблиці...» Каллімаха: бібліотечна систематизація крізь призму класифікації наук

В публікації розглянуто передумови та історію створення «Таблиць...» давньогрецького вченого Каллімаха. Проаналізовано структуру, класифікаційну основу цих таблиць. Визначено вплив поглядів Аристотеля на формування даного систематизаційного механізму. Подано класифікаційну схему Каллімаха.

Ключові слова: класифікація, систематизація, каталог, структура, Каллімах, таблиця.

The paper is devoted to the history of formation and development of «Pinakes» of Callimachus. The article presents basic results of the analysis of Aristotelian approaches influence on the formation process of systematization mechanism and on the structure of classification basis of «Pinakes» of Callimachus. The content of the classification scheme of Callimachus is presented.

Keywords: classification, ordering, catalogue, structure, Callimachus, table.

Сьогодні нам диктує свої вимоги стосовно організації каталогів та використання розмаїття систематизаційних прийомів й методів класифікації інформації. Водночас постає закономірна необхідність дослідження питань еволюції класифікації з огляду на потребу розуміти, яким чином, в якому ракурсі та в якій послідовності формувалися групи знань. Це дасть змогу глибше зрозуміти основоположність змісту класифікацій наук стосовно змісту бібліотечно-бібліографічних класифікаційних систем, що, в свою чергу, дозволить, спираючись на досвід, формувати перспективні проекти організації систематизації в бібліотеці, тенденційність яких розглядається нами як перший крок до формування принципово нових класифікаційних механізмів. Цим і визначається *актуальність* заявленої теми публікації, адже саме «Таблиці визначних діячів у різних галузях знань та того, що вони написали у ста двадцяти книгах» (далі «Таблиці...») Каллімаха є тією точкою відліку у розвитку бібліотечної систематизації, яка була сформована у результаті перетину багатьох наукових напрямів ще наприкінці II ст. до н. е. Тому *об'єктом* нашої уваги є «Таблиці...» Каллімаха як поліфункціональний апарат для роботи з бібліографічною інформацією. *Предметом* є дослідження історії виникнення, розвитку та аналіз «Таблиць...» Каллімаха в аспекті їх представлення як пред-

метно-практичного вираження класифікації наук. *Метою* даної публікації є аналіз та визначення впливу класифікацій наук на методологію й змістовне наповнення «Таблиць...» Каллімаха, а також аналіз й визначення впливу останніх на розвиток бібліотечної систематизації.

Варто зазначити, що «Таблиці...» Каллімаха створювалися на основі багатотисячного фонду Александрійської бібліотеки, що входила до складу Мусейона, заснованого Птолемеєм I* як осередок святилища Муз (тому деякі дослідники говорять про «Музейон», «Музей», тобто «храм Муз» [14, с. 192]), який Теофраст** реалізував в Афінах при школі Аристотеля [16, с. 298]. Власне сама ідея полягала в тому, щоб сконцентрувати якомога більше інтелектуальних сил в одному місці. Тому Мусейон зі своїми «залами для лекцій і роботи, кімнатами для мешканців пансіону ... колекціями рослин та тварин» [2, с. 244] був ідеальним місцем для наукової роботи. Багато вчених мріяли стати пансіонерами Мусейону, щоб мати змогу жити там і вільно займатися науковою діяльністю.

* Птолемей I (грец. Πτολεμαῖος Σωτήρ – «Птолемей Рятівник») (367 р. до н. е. – 283 р. до н. е.) – правитель і цар Єгипту, родоначальник Птолемеїв [6, т. 2, с. 59].

** Теофраст (370–288 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ. Його, так як і Аристотеля, вважають основоположником ботаніки та географії [15, с. 452].

Бібліотека Мусейону мала багатотисячне зібрання книжок. Її фонди формувалися високими темпами, адже відомі факти використання спеціальних послів, котрі їздили світом і купували цілі колекції книг. Доходило навіть до того, що з кораблів, які прибували з Афін, вивантажували на Александрійський берег гори книг [7, с. 63]. Книги у той час були на вагу золота. Їх намагалися отримати будь-яким шляхом і за будь-яку ціну. Часто текстами заволодівали шляхом обману або вони взагалі викрадалися [10, с. 159]. Птолемей Філадельф* і його послідовники також брали активну участь у розбудові та накопиченні фондів Александрійської бібліотеки. Зокрема, його син Птолемей III Евергет не шкодував коштів на придбання книжок. Відомий факт, коли він узяв під заставу великої суми золотом примірник творів трагіків (Есхіла, Еврипіда, Софокла) і, коли настав час повертати книгу, він відмовився від застави і залишив збірку собі [2, с. 246; 5, с. 28]. Високі темпи формування бібліотечного ресурсу дуже скоро дали про себе знати. Вже при Птолемей Філадельфі книгозбірня нараховувала майже п'ятсот тисяч примірників, а двісті п'ятдесят років потому їх кількість зросла до семисот тисяч [11, с. 175].

Звичайно, такий масив інформації потребував відповідного впорядкування. Тому весь процес накопичення фонду бібліотеки було підпорядковано певній механіці, що забезпечувала планомірно-етапне проходження книги від видавця (власника) до бібліотечної полиці. Щодо першого етапу цього шляху, то про це власне йшлося вище. Стосовно ж подальшої долі книги, вже в стінах бібліотеки Мусейону, то тут напевно варто дослухатись до думки відомого вченого Л. І. Владімірова, який зазначає: «Обробку літератури, що надходила до бібліотеки, здійснювали так: чергову партію сувій розвантажували не у самій бібліотеці, а в одному з підсобних приміщень, де надходження рестрували, сортували і записували їх походження... Далі сувої або залишали в запасниках, або переправляли до основного фонду. На наступному етапі їх розподіляли за предметними групами і каталогізували» [4, с. 32]. Відомо також, що «...інвентаризація здійснювалась у спеціальному для цієї роботи приміщенні. Книжки розподілялись у основний та запасний фонди. Дублікати зберігалися не в центрі міста, а в іншому приміщенні на південному заході Александрії, у кварталі Серапіум» [5, с. 30]. Таким чином, ми мо-

жемо спостерігати розподіл літератури на два окремі каталоги. На нашу думку, така класифікація нових надхожень засвідчує, з одного боку, про висококваліфікований підхід до збереження цілісності змісту фонду, адже дублікати фактично були недоторканими, з другого – про непублічність такої бібліотеки, бібліотеки, що була кумулятором літератури для вузького кола поетів, науковців, ораторів – пансіонерів Мусейону. Гіпотези стосовно можливості відсіювання літератури «за походженням», тобто відносно наповнення фонду Александрійської бібліотеки лише грецькою літературою, малоімовірні з огляду на загальний підхід до формування основного фонду бібліотеки. Подібні гіпотези залишаються гіпотезами, адже пансіонери-перекладачі, працювали саме над створенням перекладів іноземних творів, текстів написаних іноземною мовою.

У будь-якому разі, навіть після проходження такої інвентаризації, книжки потрібно було систематизувати відповідно до якихось принципів, законів, порядку. Ось саме це й спричинило появу «Таблиць...» давньогрецького вченого Каллімаха (300 – 240 рр. до н. е.). Він досить молодим прийшов служити у Мусейон. Працював у бібліотеці і з часом став її головним бібліотекарем. Каллімах був дуже освіченою людиною. Про це свідчать понад вісімсот книжок, які він написав. Серед них: шість гімнів на честь богів і сімдесят вісім епіграм [11, с. 177]. Та найвизначнішим з усіх творів вважається саме «Таблиці визначних діячів у різних галузях знань та того, що вони написали, у ста двадцяти книгах» (πίναξ τών ἐν παση παιδείᾳ διαλαμφάντων χαί ὄν συνέγραψαν, ἐν βιβλίοις χ χαί ρ). Ці «Таблиці...» – не що інше, як покажчик, де зібрано інформацію про авторів та їх твори. Всі дані впорядковані відповідно до певної структури їх розташування [17, с. 13–15]. Спробуємо візуалізувати таку структурну основу, побудувавши класифікаційну схему Каллімаха (рис. 1):

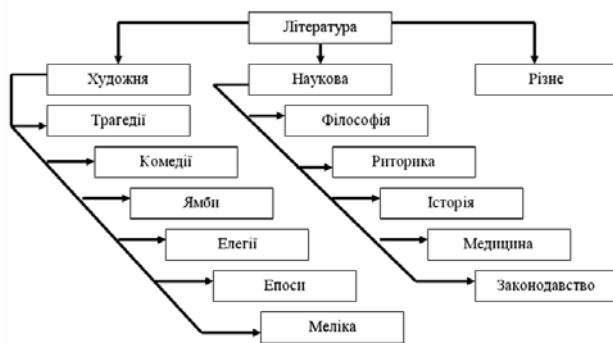

Рис. 1. Класифікаційна схема Каллімаха

* Птолемей Філадельф – (грец. Πτολεμαῖος Φιλᾶδελφος) – цар Єгипту в 285–246 рр. до н. е., син Птолемея I [6, т. 2, с. 59].

Як бачимо, уся література умовно розділена на три основні групи: «Художня», «Наукова» та «Різне». З цих трьох розділів найбільше запитань виникає до третього: «Різне». Дійсно, за якими критеріями відбиралася література до цього розділу? Відповідаючи на це запитання, варто, у першу чергу, зважати на зміст перших двох розділів. Виходячи з цього, логічним буде зробити висновок, що до розділу «Різне» входила література, яка предметно не належала ні до першого, ні до другого розділу. Відповідно, підпорядкованість у цьому розділі визначалася не змістовною компонентою, а зовсім іншими показниками. Більше того, до цього розділу могла потрапляти література й іноземного походження. Адже відоме ставлення тогочасних греків до інших культур та народів, яких вони вважали другорядними порівняно з собою. Під предметизаційне окреслення цього розділу могли підпадати і твори, що не мали автора, тобто автор на яких не був зазначений. А якщо «Таблиці...» Каллімаха – це перелік саме авторів, а потім вже творів, які вони написали, то відповідно першочерговим у підході до систематизації документа були вихідні дані, які стосувалися, насамперед, прізвища або імені автора. Стосовно ж описування творів, то у різних випадках Каллімах скоріше за все «... наводив початкові слова цього твору; коротко зазначав, якщо відомий твір приписувався комусь несправедливо; якщо ж взагалі ім'я автора було не відоме, то він намагався встановити його; якщо твір не мав заголовка, то він сам вигадував його; якщо твір мав декілька назв, то він висловлював свою думку на користь якогось з них» [11, с. 178]. Траплялися випадки, коли до третього розділу відносилася література і не наукового, і не художнього змісту. Відомий російський історик-книгознавець О. У. Малєїн у своїй праці «Начала библиографии в Греции» наводить слова Афінея*: «...і Каллімах у таблицях творів різного роду записував твори, що стосувалися випікання пирогів...» [11, с. 179].

Дещо яснішою є картина формування першого і другого розділів класифікації Каллімаха. З одного боку, зрозумілий поділ літератури на Художню та Наукову, з другого – очевидним є змістовираження цих розділів засобами представлення відповідних підрозділів. Однак не переконливим, на нашу думку, є подання у розділі «Наукова література» тільки тих компонентів, що наведені у схемі. Адже висвітлення елементності науки могло б бути набагато акцентуванішим. Тим більше, що в Му-

сейоні були відомі твори попередників з питань класифікації наук, зокрема Демокрита, Платона, Аристотеля. А бібліотека останнього становила значну частину книгозбірні Мусейону. Ще Птолемей Філадельф викупив у нащадків Теофраста бібліотеку Аристотеля [2, с. 246; 8, с. 26]. Що ж до її розмірів, то «...у четвертому столітті Аристотель володів такою великою бібліотекою, що географ Страбон* припускає: «він перший збирав книжки і вчив єгипетських царів створенню бібліотек» [11, с. 174]. На підтвердження можливості впливу аристотелівського вчення на організацію документів Александрійської бібліотеки говорить гіпотеза про те, що Аристотель разом зі своїм послідовником Теофрастом могли бути ідейними ініціаторами створення Мусейону як центру колективної науки. Адже такі твори, як, наприклад, «περὶ ζώων γενεσέως» («Про виникнення тварин» [1]) – це результат, насамперед, спільної праці. Саме у Лікеї давньогрецький мислитель намагався реалізувати своє прагнення зосередити творчий потенціал для отримання чистоти результату наукового дослідження і проведення їх в умовах перипетичності. Стосовно ж Мусейону, то ідея «...Аристотеля і Теофраста полягала у тому, щоб згрупувати вчених та їх вихованців навколо бібліотеки і наукових лекцій за для співпраці, яка сприяла б науковому прогресу...» [2, с. 244]. Ось чому є підстави говорити про енетелехіальність аристотелівського вчення і щодо організації самої бібліотеки, і щодо побудови її внутрішньої структури.

Акцентуючи увагу на систематизаційних підходах, які використовував Каллімах, варто пригадати один з перших бібліографічних творів Аристотеля «Дидакалії». Цей твір – зібрання і одночасно перелік творів, які представлялися на драматичних змаганнях. «Дидакалії» були створені на основі архівних матеріалів, а саме протоколів змагань, в яких вказувалися автор та назва твору, імена головних героїв і нагорода, що присуджувалася авторові. Їх «...слід розглядати як частину наукового руху, що зосередився у школі Аристотеля. Це не просто опис, а результат систематизації та обробки архівних матеріалів в інтересах історико-літературного дослідження» [13, с. 15–16]. Тому цілком ймовірно, що Каллімах був знайомий зі змістом цього твору, а, отже, він знав і про систематизаційні методи та підходи, використані Аристотелем у процесі формування структури «Дидакалії». Таке припущення підтверджується ще й тим, що у каталозі Каллімаха

* Афіней (грец. Αθήναιος Ναυκράτιτης,) – давньогрецький ритор, грамастик [6, т. 1, с. 67].

* Страбон (грец. Στράβων) (бл. 64/63 до н. е. – бл. 23/24 н. е.) – грецький історик, географ [6, т. 2, с. 152].

(частині «Таблиць...») міститься зібрання під назвою «Таблиці і написання дидакалів, що були спочатку». На відміну від «Дидакалій» тут йшлося не тільки про можливе з боку автора навчання акторів і хор відтворювати свій твір, але й про безпосередню участь самого автора у постановці. Одразу звернемо увагу на змістовну відмінність однокорених слів. Термін «διδάσκω» з грецької означає «вчити» [12, с. 672], тобто передбачається виконання процесу навчання. Термін же «διδάσχαλος» визначає самого поета, який безпосередньо бере участь у постановці твору [3, с. 324]. Ось чому може виникнути заперечення врахування Каллімахом досвіду попередників, зокрема Аристотеля, у питаннях систематизації. Водночас така однокорінність та схожість елементів описання говорить про те, що «свідчення про такі *дидакалі* можна було звичайно отримати лише з *дидакалій*, тому й Каллімах напевно розумів значення цих записів» [11, с. 179]. А отже, враховував і використовував у своїх «Таблицях...» аристотелівські підходи до формування груп знань.

Структура класифікаційної схеми давньогрецького бібліотекаря представлена трьома основними розділами та шістьма й п'ятьма підрозділами відповідно. Перші два розділи виражені предметизаційно, третій залишається «вільним» від дефініції будь-якої структури. У Аристотеля таких загадок немає. Наявні в його класифікаційній схемі підрозділи цілком логічно структуровані відповідно до основного змісту кожного з них. Тому для відстеження поступності поглядів Аристотеля щодо роботи Каллімаха, зробимо вибірку розділів та підрозділів з класифікації давньогрецького мислителя [9, с. 41], екстраполюючи їх зміст на розділи та підрозділи класифікації Каллімаха (рис. 2).

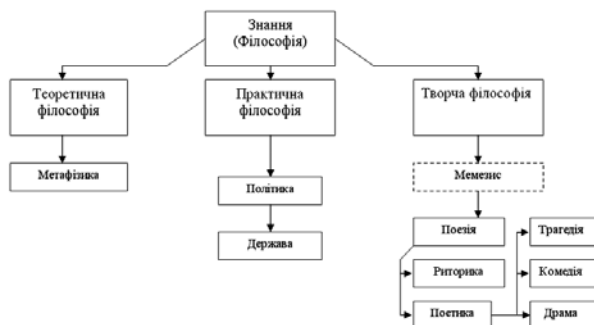

Рис. 2. Вибірка з класифікаційної схеми Аристотеля

Наведена схема демонструє нам наявність трьох основних підрозділів одного загального. Ці три підрозділи відповідно складаються з менших, суто

галузевих. Говорячи про зміст цих підрозділів, варто порівняти аристотелівські Теоретичну філософію, Практичну філософію та Творчу філософію, з відповідними розділами класифікації Каллімаха: Художня література, Наукова література та Різне.

Як бачимо, спостерігається невідповідність змісту окремих підрозділів наведених класифікаційних схем. Так, Художня література компонентно відповідає Творчій філософії Аристотеля. Але Трагедія та Комедія подані мислителем як елементи Мемезису, що свідчить про наслідувальність цих мистецтв від природи. Каллімах же не виокремлює мистецтв, створених природою, мистецтв, створених людиною та мистецтв як результат наслідування природи людиною. Більше того, у Каллімаха Риторика взагалі є структурним елементом Наукової літератури. Все це свідчить про еволюційність даного поняття і про викристалізування його як об'єкта наукового дослідження. Схожа ситуація і з елементами розділів Теоретична філософія та Практична філософія. Так, Метафізика Аристотеля, що є нічим іншим як Філософія (первинна філософія) та Політика, що представляє елементність законотворення та його виконання – це, за Каллімахом, елементи одного розділу Наукова література. Таким чином, можна стверджувати, що Каллімах забезпечив еволюційність аристотелівських сентенцій стосовно структури організації знань. Тут ми поділяємо позицію швейцарського дослідника Андре Боннара, який зазначає: «...Аристотель вивів науку на шлях всебічного дослідження світу і людини. Це дослідження здійснювалось у процесі уважного ставлення до фактів. Щоб досягти конкретного результату, потрібно було зібрати і систематизувати якомога більше фактів, а потім ще й пояснити їх. Вчені ж Мусейону не дотримувались якоїсь конкретної філософії, навіть аристотелівська не була для них визначальною. Вони запозичили у Аристотеля не метафізику, а лише напрям роботи...» [2, с. 252–253]. Що ж до ідеології Аристотеля, то тут Каллімах напевно сконцентрував свою увагу, в першу чергу, на суто предметності організації знань, радше на організації документів конкретного каталогу, конкретної бібліотеки. Ось чому його класифікаційна схема має такий «виробничий», точніше прикладний характер, як і будь-яка сучасна документна класифікаційна система.

Підсумовуючи сказане вище, можна констатувати, що «Таблиці...» Каллімаха – це дійсно систематизаційне відображення усього загалу операцій щодо забезпечення каталогізації в Александрійській бібліотеці. Вони були створені відповідно до

вимог часу та технологічних вимог конкретного фонду. Формування даних таблиць здійснювалось у відповідності зі змістом тієї літератури, яка надходила до книгозбірні Мусейону. Таким чином забезпечувалось упорядкування документів для зберігання та подальшого цільового, компетентного їх використання в процесі науково-дослідної роботи вчених-пансіонерів. Структура «Таблиць...» Каллімаха є еволюційним надбанням і фактично пролонгацією аристотелівських підходів до формування класифікації знань. Адже бібліотека Аристотеля та його твори становили значну частину книгозбірні Мусейону. Його «Дидаскалії» були фактично першим бібліографічним твором, підготовленим на основі архівних даних. Ця систематизаційна праця склала фундамент одного з підрозділів «Таблиць...» Каллімаха. Варто також відзначити абсолютну предметність «Таблиць...» Каллімаха в аспекті розуміння змісту структури класифікаційної схеми, відповідно до якої і побудовані таблиці. Цей факт дає підстави констатувати, що «Таблиці...» Каллімаха були, по суті, першою бібліотечно-бібліографічною класифікацією, побудованою з орієнтацією на конкретний фонд та для роботи з ним. Більше того, такий систематизуючий механізм структурно був організований за аналогією підходів до організації знань. Все це характеризує його не як штучну класифікацію, а класифікацію, в основу якої закладена здатність динамічно розвиватися відповідно до розвитку та еволюції класифікацій наук.

Список використаних джерел

1. *Аристотель*. О возникновении животных / пер. с греч. В. П. Карпова. – М. : Изд-во АН СССР, 1940. – 250 с.
2. *Боннар, А.* Греческая цивилизация. От Еврипида до Александрии. – М. : Искусство, 1991. – Т. 3. – 398 с.
3. *Вейсман, А. Д.* Греческо-русский словарь. – М. : Греко-Латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
4. *Владимиров, Л. И.* Всеобщая история книги. – М. : Книга, 1988. – 312 с.
5. *Володин, Б. Ф.* Всемирная история библиотек. – СПб. : Профессия, 2002. – 352 с.
6. *Гладкий, В. Д.* Древний мир : энциклопедический словарь : в 2-х т. – М. : Центрполиграф, 1998. – Т. 1 : А – О. – 510 с.; Т. 2 : П – Я. – 478 с.
7. *Глухов, А. Г.* Звучат лишь письмена. Судьбы древних библиотек. – М. : Книга, 1981. – 208 с.
8. *Глухов, А. Г.* Из глубины веков : очерки о древних библиотеках мира. – М. : Книга, 1971. – 112 с.
9. Класифікаційна система наук Аристотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя / Олег Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 39–43.
10. *Куманецкий, К.* История культуры Древней Греции и Рима : пер. с пол. – М. : Высш. шк., 1990. – 351 с.
11. *Малеин, А.* Библиография в Древней Греции, Таблицы Калимаха // Библиограф. – 1892. – № 4–5. – С. 173–182.
12. *Сальнова, А. В.* Греческо-русский и Русско-греческий словарь / А. В. Сальнова. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2005. – 711 с.
13. *Семеновкер, Б. А.* Библиографические памятники Византии. – М. : Археоргафический центр, 1995. – 224 с.
14. *Тронский, И. М.* История античной литературы – М. : Высш. шк., 1988. – 464 с.
15. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : ИНФРА-М, 2005. – 576 с.
16. *Чистяков, Г. П.* Эллинистический Мусейон (Александрия, Пергам, Антиохия) // Эллинизм: восток и запад. – М. : Наука, 1992. – С. 298–315.
17. *Wendel, C.* Geschichte der Bibliotheken im griechisch-römischen Altertum. – Leipzig : Otto Harrassowitz, 1940. – 63 S.

Наталія ЗАХАРОВА,
наук. співробітник НБУВ

Інформаційно-культурологічна діяльність Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР у 1965–1980 рр.

Автор простежує трансформацію культурно-масової роботи ЦНБ АН УРСР 1965–1980 рр. у інформаційно-культурологічну діяльність, яка ґрунтувалася на науковому вивченні фондів та залученні отриманих знань не лише до наукового, а й соціального обігу.

Ключові слова: інформаційна функція, інформаційна діяльність, інформаційно-культурологічна функція, інформаційно-культурологічна діяльність, культурно-просвітницька діяльність, масова робота, виставкова робота, екскурсійна робота.

The author retraces the transformation of cultural and mass activities at CSL of AS of Ukrainian SSR in 1965 – 1988 into information and culturology activities which were based on scientific investigation of the library's funds and introduction of acquired knowledge not only for scientific but for social circulation as well.

Keywords: informational function, informational activity, information and culturology function, information and culturology activity, cultural and educational activity, mass activity, exhibition activity, excursion activity.

22 червня 1965 р. Державну публічну бібліотеку УРСР з метою приведення її назви у відповідність з функціями, які вона почала виконувати, Постановою Президії Академії наук УРСР було перейменовано в Центральну наукову бібліотеку Академії наук УРСР (далі ЦНБ АН УРСР)¹.

Протягом 1965–1980 рр. у діяльності ЦНБ АН УРСР відбуваються важливі зміни, пов'язані з виконанням нею науково-інформаційних функцій. Вона повертається до виконання завдань головної наукової бібліотеки України, яка має забезпечувати розвиток наукових досліджень у системі Академії наук та в Україні загалом.

У період 1965–1970 рр. здійснюється перегляд засад бібліотечної та науково-дослідної діяльності установи, визначаються напрями, форми та методи бібліотечної, науково-інформаційної діяльності в нових історичних умовах, що характеризувалися значним прискоренням розвитку науки, науково-технічної інформації, централізації управління соціально-економічною сферою життя суспільства, подальшим посиленням ідеологічного контролю у галузі науки та культури².

Новий Статут ЦНБ АН УРСР закріплював за Бібліотекою права науково-дослідного інституту АН УРСР та державного книгосховища усіх творів друку Української РСР, що визначало її загальнодержавний статус, а відповідно й основні завдання.

В ухваленому документі спеціально наголошува-

лося на інформаційно-культурологічній функції ЦНБ. Однак, попри те, що Бібліотеці надавалися права наукової установи, культурно-просвітницький напрям діяльності залишився у Статуті у старій редакції: «проведення *масової* (виділено автором) роботи серед читачів через організацію книжкових виставок, лекцій, бібліографічних оглядів, екскурсій по бібліотеці, інформацій по радіо, на телебаченні та ін.»³. Зберіг свою назву й сектор масової роботи, згодом масово-інформаційної роботи, хоча віднині він ставав центром координації культурно-масової, а пізніше інформаційно-культурологічної діяльності.

Звичайно, посилення наукової діяльності Бібліотеки, переорієнтація на обслуговування науки, включення до складу вченої ради провідних вчених сприяло наповненню культурно-інформаційної та просвітницької роботи ЦНБ АН УРСР новим змістом. Почав активно розвиватися науково-культурологічний аспект цієї діяльності, водночас не відкидалось багато видів та форм масової роботи.

Особливо напруженим був 1965 р., адже Бібліотека працювала в умовах ліквідації наслідків пожежі 1964 р. Одночасно формувалися ті наукові напрями, які визначали науково-інформаційну, й зокрема культурно-просвітницьку діяльність. Вони значною мірою посилюють інформаційно-культурологічну функцію Бібліотеки як наукової інституції, покликаної не лише інформувати про склад

фондів та здійснювати вплив на «керівництво читанням», а й розвивати наукові форми інформування щодо розвитку культури, вдосконалювати популяризацію знань про книгу як культурний феномен.

Не зважаючи на великі обсяги робіт з ліквідації наслідків пожежі, в яких брали участь усі співробітники, пропаганда політичної та наукової книги залишалася важливим ідеологічним завданням Бібліотеки. Як і раніше, багато уваги приділялося організації виставок на замовлення керівних органів, академічних, інших наукових інститутів та вищих навчальних закладів, надавалися також усні консультації та письмові довідки з питань культурного будівництва в країні. Значна частина виставок на замовлення, особливо до пам'ятних дат, готувалася в структурних підрозділах установи. Так, лише протягом 1965 р. Бібліотекою було організовано 349 виставок, з них – 103 тематичних, присвячених пропаганді рішень партійних та державних органів, пам'ятним датам, ювілеям окремих діячів науки та культури, нарадам та конференціям. Різноманітність виставок засвідчує ту значну роль, яку відіграла ЦНБ у пропаганді знань, розвитку культури.

Звичайно, більшість виставок присвячувалася питанням розвитку науки і техніки, хоча певна частина книжкових експозицій у спеціалізованих залах відображала все-таки історико-культурний розвиток України. Бібліотека розгорнула широку пропаганду книжкової спадщини та творчості видатних українських діячів науки, культури, просвіти (П. П. Гулака-Артемівського, М. Т. Рильського, М. Л. Кропивницького, О. Є. Корнійчука, І. Карпенка-Карого), російських та світових (М. Шолохова, С. Єсеніна, П. І. Чайковського, Е. Золя, Данте Аліґ'єрі та багатьох інших). Експозиція традиційної книжкової виставки, присвяченої Дню Перемоги, була значно розширена унікальними плакатами періоду Великої Вітчизняної війни, що викликало підвищений інтерес у значній кількості відвідувачів. Розпочалося активне використання видань та плакатів безпосередньо з виставки. Представлені документи стали базовим матеріалом для проведення екскурсій та лекцій у Народному університеті культури⁴.

Історія культури, актуальні завдання культурного розвитку суспільства, освіти були об'єктами книгознавчих досліджень, що слугувало надійною основою для вдосконалення культурно-просвітницької діяльності сектора масової роботи. У 1965 р. співробітники Бібліотеки брали участь у підготовці

фундаментальних книгознавчих видань – колективної монографії «Книга и книгопечатание на Украине» (за ред. П. М. Попова. Від Бібліотеки до її авторського колективу увійшов С. О. Петров); збірника матеріалів «Українська книга», спільного видання з Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії (О. В. Молодчиков, З. І. Руда)⁵.

Прискорений розвиток інформаційної функції Бібліотеки значною мірою зумовлювався курсом СРСР на створення системи науково-технічної інформації, проголошений на початку 60-х рр. 26 червня 1962 р. Президія АН УРСР ухвалила розпорядження № 492 «Про підготовку пропозицій щодо поліпшення організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах АН УРСР», яким передбачалося створення у наукових установах науково-інформаційних відділів, причому бібліотеки цих установ розглядалися як структури, що безпосередньо здійснюють підготовку і розповсюдження науково-технічної інформації⁶. ЦНБ також активно долучалася до цієї роботи⁷.

Діяльність Бібліотеки тісно пов'язується з прискоренням науково-технічного прогресу та забезпеченням пріоритетного розвитку природничих наук. Особлива увага приділяється урізноманітненню форм роботи з читачем, зокрема, пріоритетним стає проведення спеціальних читацьких конференцій, присвячених удосконаленню діяльності Бібліотеки, де ЦНБ вже набула позитивного досвіду. Президія АН УРСР ухвалює спеціальне рішення, яким зобов'язує ЦНБ систематично проводити такі читацькі конференції, вважаючи це важливою складовою наукової роботи. Бібліотека та її спеціалізовані підрозділи розгортають науково-технічну та культурно-інформаційну роботу з пропаганди фондів. Сектор масової роботи постійно залучається до науково-інформаційної діяльності Бібліотеки, розширюючи у такий спосіб коло своїх культурно-просвітницьких завдань до науково-інформаційних⁸. Його діяльність та значення виходять за межі суто формального обслуговування читачів.

Значна увага приділялася розвитку форм і методів науково-інформаційної діяльності, пов'язаної з інформуванням громадськості щодо складу та змісту фондів, організацією картотеки нових надходжень та виставок у залі нових надходжень. Лише у 1966 р. було підготовлено 326 виставок, у т. ч. тематичних, виїзних. Значних успіхів Бібліотека досягла у пропаганді творів Тараса Шевченка. Насамперед, завдяки бібліографічній праці Ф. К. Сарани, який активно працював над шевченкіаною,

зокрема над бібліографічним покажчиком «Т. Г. Шевченко. Бібліографія ювілейної літератури» та виданням «Матеріали до шевченкіани: Бібліографія до літератури за 1965 р.»⁹.

Популяризація фондів Бібліотеки стає одним із найактуальніших завдань. Спеціальні статті про склад та зміст фондів, присвячених питанням історії культури, публікували співробітники відділів рукописів, стародруків, бібліографічного відділу (М. П. Візир, М. П. Рудь, І. С. Черненко, Й. В. Шубинський)¹⁰.

У 1965–1966 рр. ЦНБ брала участь у всесоюзних конференціях, присвячених актуальним питанням розвитку книги, інформації, літератури та мистецтва. Так, 1966 р. у Бібліотеці відбулася всесоюзна конференція, присвячена обговоренню періодичного видання «Книга. Исследования и материалы», яка супроводжувалася спеціально підготовленою виставкою з історії писемності та друку в Україні, де були представлені рідкісні рукописні книги, унікальні видання з фондів ЦНБ. Фахівці Бібліотеки долучаються до проведення дослідження «Бібліотека і наукова інформація», організованого Міністерством культури СРСР та Державною публічною бібліотекою ім. М. Є. Салтикова-Щедріна¹¹. У 1967 р. участь Бібліотеки у VI Міжнародному з'їзді славістів вилілася у формування спільно з Українським комітетом славістів експозиції виставки літератури. До цього форуму були також підготовлені спеціальні видання: «Зарубіжні слов'янські літератури на Україні (1816–1966): бібліографічний покажчик» / (упор. Р. Я. Лернер; відп. ред. Г. Д. Вервес); «Слов'янська філологія на Україні (1963–1967)» / (упор. Н. Ф. Королевич, Л. В. Беляєва, Л. І. Гольденберг)¹².

Популяризаційна робота у науково-інформаційній галузі та з розкриття фондів Бібліотеки включала в себе і читання лекцій. З метою пропаганди досягнень радянської науки і техніки співробітники ЦНБ В. Г. Кравченко, А. Г. Адаменко, Н. Д. Ляпіна, Н. П. Решетніков, В. А. Рукіна, Г. Х. Шакерова були відряджені до бібліотек Криму, де виступили з лекціями про бібліотечні фонди, бібліографічну діяльність, роль книжки у поширенні культури та освіти¹³.

На щорічних виставках книжкової продукції АН УРСР Бібліотека завжди представляла цікаву експозицію¹⁴. Традиційною також стала участь ЦНБ у щорічних виставках АН УРСР, що експонувалися на ВДНГ у Києві¹⁵. Одну з таких виставок у павільйоні «Наука» 20 травня 1967 р. відвідали керівники Уряду України, які відзначили надзвичайну цінність виставлених експонатів – стародруків, рід-

кісних і цінних книг, колекцій, естампів, рукописів. Було також наголошено на необхідності популяризувати ці скарби, знайомити з ними громадськість, організувати постійний показ широким масам трудящих стародруків, що зберігаються в ЦНБ АН УРСР, на спеціальних експозиціях¹⁶. Для реалізації цього побажання вирішили створити постійно діючі експозиції стародруків, рідкісних видань та рукописів, було виготовлено спеціальні вітрини, підготовлено експозицію та тексти екскурсій, що розповідали про історію письма та друку, роль книжки у духовному розвитку суспільства. З огляду на велику цінність колекційних фондів, Бібліотеку було включено до списку культурних об'єктів, де дозволялося проводити екскурсії не лише громадянам СРСР, а й представникам зарубіжних посольств та дипломатичних місій, іноземним урядовим та науковим делегаціям. Такі виставки щорічно відвідувало понад 20 іноземних делегацій.

17–23 липня 1967 р. в Москві на Міжнародній виставці, присвяченій 50-річчю радянської влади, експонувалися рідкісні видання з фондів ЦНБ АН УРСР: Апостол Івана Федорова, виданий 1574 р. у Львові, Острозька біблія Івана Федорова, видана в Острозі 1581 р., «Енеїда» І. П. Котляревського, – 1798 р., «Кобзар» Т. Г. Шевченка, виданий у 1840 р.¹⁷.

На розвиток культурно-масової роботи ЦНБ суттєво вплинула прийнята 1 квітня 1969 р. Постанова Президії «Про заходи щодо поліпшення інформаційного обслуговування у галузі суспільних наук в АН Української РСР», яка була ухвалена відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 жовтня 1968 р. «Про заходи щодо поліпшення наукової інформації у галузі суспільних наук» та Постанови Ради Міністрів Української РСР «Про заходи щодо поліпшення інформаційного обслуговування в галузі суспільних наук Української РСР» від 14 березня 1969 р.¹⁸. За цією постановою, науково-дослідні інститути та інші установи АН УРСР зобов'язані були створити інформаційні підрозділи в установах Секції суспільних наук та налагодити їх ефективну роботу.

У 1968–1969 рр. відбувались урочистості з нагоди 50-річчя заснування Академії наук УРСР. ЦНБ брала активну участь у конференціях, нарадах, підготувала ювілейну виставку в павільйоні «Наука» ВДНГ¹⁹. Для популяризації вітчизняної науки було підготовлено низку видань про АН УРСР, Центральну наукову бібліотеку, організовано фотовиставку досягнень наукових установ, яка експонувалася у Женеві в установах ЮНЕСКО, центрах культурних зв'язків СРСР у зарубіжних

країнах. Пропагандистські виступи українських вчених було організовано по радіо, що транслювало свої передачі на зарубіжні країни. У них йшлося про ЦНБ та її фонди²⁰.

Звичайно, значне місце в культурно-просвітницькій діяльності Бібліотеки цього періоду займали виставки політичного спрямування: до 100-річчя від дня народження О. Г. Шліхтера, «Маркс і Україна» тощо²¹. 1970 р. взагалі пройшов під егідою 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та 150-річчя від дня народження Ф. Енгельса²².

Виставки нових надходжень організовували й окремі підрозділи Бібліотеки. У 1969 р., наприклад, експонувалося 247 таких виставок, на яких було представлено 87 722 др. од. У залі нових надходжень 50 разів обновлялася експозиція. Одночасно тут експонувалося 1500–2000 др. од. Виставки відзначалися різноманітністю тематики, високою якістю оформлення, тому користувалися популярністю у читачів. Їх активно пропагували у пресі (19), по радіо (16), через РАТАУ за кордон (4), на телебаченні й у кінохроніці (3). Проводилися постійні консультації: лише у 1968 р. було проведено 190 консультацій, 66 екскурсій із бібліографічними оглядами виставок і організовано низку лекцій²³.

Відділ рідкісної книги постійно розкривав свої фонди на виставках: «Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст.», «Україна в західноєвропейських виданнях XV–XVII ст.», «Прижиттєві видання творів Еразма Роттердамського» та ін. Цікаві тематичні виставки готували співробітники відділу бібліотекознавства, який надавав значну методичну допомогу бібліотекам системи АН УРСР. Крім того, було складено 9 списків (на 100 назв) поточної літератури з питань бібліотекознавства і наукової інформації. Списки дублювалися і направлялися бібліотекам наукових установ АН УРСР, а також науковим бібліотекам інших відомств. Інформація про такі виставки готувалася постійно. Щомісяця проводилися лекції для читачів і співробітників Бібліотеки.

Пропаганді фондів сприяла також екскурсійна робота. В ній активну участь брали, насамперед, спеціалізовані відділи Бібліотеки. Так, лише протягом 1969 р. відділ рідкісної книги обслужив 41 екскурсійну групу (688 чол.), відділ рукописів – 45 (700 чол.), сектор масової роботи – 78 (992 чол.), крім того було підготовлено огляди тематичних книжкових виставок – 56²⁴.

Розширення репертуару наукових виставок розпочалося із залучення Бібліотеки до участі у міжнародних нарадах і конференціях. Найбільш

значущою за цей період стала комплексна виставка картографічного матеріалу до III наукової конференції з комплексного картографування УРСР, де експонувалися видання, що зберігалися в ЦНБ АН УРСР, Бібліотеці Академії наук СРСР, Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна. Виставку відвідало понад 1800 спеціалістів.

Організовувалися й міжнародні виставки. Так, у червні 1968 р. у Києві відбулося урочисте відкриття виставки угорської наукової книги²⁵. Ювілейна виставка болгарської академічної літератури «Сто років Болгарського академічного видавництва» проводилася у Києві з 26 листопада по 2 грудня 1969 р. Крім того, наукова громадськість Києва мала змогу ознайомитися з експозицією «Наукова книга Академії наук Соціалістичної Республіки Румунії»²⁶. Велика книжкова виставка експонувалася у Берліні (НДР), де була представлена значна кількість академічних видань видавництва «Наукова думка», у т. ч. із фондів ЦНБ, список яких становив 194 назви з різних галузей науки²⁷.

Найчастіше виставки готувалися до різних ювілейних дат. Так, до ювілею АН УРСР у павільйоні «Наука» експонувалися видання АН УРСР 1919–1967 рр. «Суспільні науки»²⁸. 15 січня 1971 р. до ювілею А. Ю. Кримського відкрилася виставка «100 років А. Ю. Кримському»²⁹. У рамках ювілейних заходів читалися лекції з історії книги, історії книжкового мистецтва, революційної книги, про життя та творчість вчених, діячів культури, письменників, митців.

Кількість тематичних виставок різко зросла у зв'язку з прийняттям рішення про обов'язкове відзначення ювілейних дат усіма спеціалізованими відділами Бібліотеки – рукописів, стародруків, картографії, нотного, естампів та репродукцій, газетного тощо. Лише в 1971 р. було проведено 433 таких виставки, серед яких найбільший інтерес у читачів викликали експозиції до ювілеїв Лесі Українки, Ф. М. Колесси, В. М. Гнатюка³⁰.

У цей період значно зростає роль Бібліотеки як наукового закладу. Згідно з Постановою Держкомітету Ради Міністрів СРСР з науки і техніки від 4 травня 1971 р., вона набуває статусу науково-дослідної установи³¹. Крім того, її включають у загальнодержавну систему науково-технічної інформації, що на той час відіграло визначальну роль у визначенні системи пріоритетів діяльності ЦНБ як науково-дослідної інституції.

У 1971–1973 рр. виставкова діяльність як засіб пропаганди наукової книги отримує новий потужний імпульс. Це були роки гучних подій у житті ра-

дянської держави і їх слід було постійно відзначати виставками літератури, конференціями тощо. План проведення таких заходів формувався за «Календарем пам'ятних дат».

У 70-х рр. ЦНБ щорічно експонувала не менше 170 тематичних виставок та велику кількість виставок нових надходжень (зміна експозиції відбувалася кожні два тижні) як у залі нових надходжень, так і щомісяця – у спеціалізованих підрозділах. На них виставлялися десятки тисяч книжок, ілюстративного матеріалу, журналів. Виставки книжок, періодики, рукописів, нот, образотворчих видань, картографічного матеріалу викликали значний інтерес, щоденно велика кількість літератури знімалася зі стендів для видачі читачам. Таким чином, користувач був наближений до фондів Бібліотеки. Виставки історико-культурного спрямування були постійним об'єктом екскурсій, що організовувалися для студентів та шкільної молоді.

Бібліотека постійно брала участь у міжнародних, республіканських та академічних виставках, що супроводжували усі найважливіші події країни. З міжнародних виставок, насамперед, слід згадати виставку наукової книги у Варшаві (Польща) – книги АН УРСР³². Переважна більшість загальнобібліотечних та спеціалізованих виставок готувалася до ювілеїв видатних вчених, письменників – Н. Коперніка, Дж. Бруно, О. М. Островського, С. В. Руданського, Анрі Барбюса, В. Г. Белінського, В. В. Маяковського, О. Кобилянської, С. Рахманінова, Ф. С. Красицького, М. Блантера та ін. В результаті такої роботи значно підсилювався інформаційно-культурологічний аспект популяризації фондів ЦНБ.

У лютому 1971 р. ЦНБ організується виставка у павільйоні ВДНГ «Технічний прогрес у народному господарстві», присвячена XXIV з'їзду КП України, де було представлено більше 100 книг³³.

Наступного року проходили святкування Міжнародного року книги на Україні. В ЦНБ було організовано велику виставку, проведено читацьку конференцію, оновлено експозицію у павільйоні Виставки передового досвіду. Спільними зусиллями Держкомвидаву, Міністерства культури, АН України проводився місячник пропаганди книги та літератури, зокрема, були прочитані лекції з історії книги, бібліотек, видатних бібліографів, а також загальнопросвітницькі лекції про діячів культури та мистецтв, організовувалися екскурсії різними підрозділами Бібліотеки та виступи по радіо, у пресі на тему «Всеукраїнська книжкова скарбниця та її міжнародні зв'язки»³⁴. У Пряшеві (Чехословач-

чина) Бібліотека брала активну участь у «Декаді української книги, а в обласних містах України – у днях книги народів СРСР»³⁵.

У травні 1972 р. при Президії АН УРСР створюється Оргкомітет з відзначення 400-річчя українського книгодрукування. Урочистості планувалося провести у 1974 р., вони приурочувалися до виходу на українських землях першої друкованої книги, виданої Іваном Федоровим³⁶. У рамках святкових заходів Бібліотека, крім традиційно підготовленої виставки, взяла участь у спеціальній науковій конференції та підготовці збірника «400 років українського друкарства». У цей час вийшли друком «Каталог інкунабулів» Б. Зданевича, «Шедеври українського книгодрукування» М. П. Рудя і М. А. Шудрі³⁷. Бібліотека розгорнула роботу з популяризації історії української книги.

Активним чином Бібліотека долучилася і до святкування 250-річного ювілею Г. С. Сковороди у грудні 1972 р. Співробітники установи взяли безпосередню участь у підготовці виставок та виданні збірника наукових праць³⁸. У будинку Філії № 1, що містилася тоді у навчальному корпусі Києво-Могилянської академії, організували 4 книжково-ілюстративні виставки. На них було представлено 500 експонатів: книги, ілюстрації, рукописи, фотоматеріали. Потім експозицію перевезли до Музею українського образотворчого мистецтва, де її доповнили творами живопису, графіки, скульптури, присвяченими життю, діяльності й особистості Г. С. Сковороди. Виставку відвідала велика кількість жителів і гостей Києва³⁹.

Змістовні тематичні виставки організовувалися у спеціалізованих читальних залах і відділах Бібліотеки. Так, читальний зал публікацій ООН організував виставку «Видання ООН і її спеціалізованих установ», на якій демонструвалися книги, часописи, документи Міжнародного агентства з атомної енергії, Міжнародної організації цивільної авіації, Всесвітньої організації охорони здоров'я, ЮНЕСКО та ін. Значний інтерес у спеціалістів завжди викликала тематика виставок, організованих у читальному залі відділу бібліотекознавства: «Вивчення інформаційних потреб спеціалістів наукових бібліотек», «Бібліотечно-бібліографічна підготовка споживачів інформації», «Книги і бібліотеки в НДР» та ін.

У залі естампів і репродукцій діяли тематичні виставки: «Гравюри А. С. Пашенко» (із фондів залу і Музею українського образотворчого мистецтва); «С. Д. Меркуров – видатний радянський скульптор», «Український маляр Г. П. Світлицький»,

«Пам'ятники України». Згодом спеціалісти залу підготували виставку радянської суперобкладинки «Мистецтво оформлення книги», на якій було представлено 108 експонатів і 24 монографії за темою. Крім сучасних зразків оформлення книги, відвідувачі побачили суперобкладинки довоєнного часу. З метою пропаганди нотно-музичної літератури і розкриття багатих фондів Бібліотеки зал нотних видань організував низку ювілейних тематичних книжкових виставок: «Олександр Скрябін», «Франц Шуберт», «Микола Лисенко», «Імре Кальман» та ін.⁴⁰

Значна допомога у підготовці експозиції була надана Державному музею книги та книгодрукування Української РСР у Києві, створеному 1972 р. на території Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника – у приміщенні колишньої друкарні Києво-Печерської лаври – з нагоди 400-річчя українського книгодрукування⁴¹. У березні 1972 р. тут відкрилася республіканська постійно діюча виставка «Книга і друкарство на Україні». ЦНБ передала для цієї експозиції 29 дублетів примірників книг слов'янського друку XVI–XVIII ст. львівських, київських, почаївських, унівських видань. Серед них: Острозька біблія (1581); Літургаріон (Львів, 1691); Тріодіон (Львів, 1701); твори Іоанікія Галятовського «Ключ розумения» (Київ, 1659); Лазаря Барановського «Меч духовний» (Київ, 1666); декілька почаївських видань – Тріодіон (1744, 1747), Апостол (1759), а також праця Н. Максимовича «Царський путь креста господня» (Чернігів, 1709)⁴².

Виставки, які експонувались у ЦНБ і пропагували наукову книгу, також перебували у центрі уваги фахівців. Серед науково-технічних та природознавчих виставок відсоток тих, що висвітлювали питання української культури, був незначний, однак, експозиції таких виставок постійно діяли у спеціалізованих читальних залах, тому відвідувачі Бібліотеки з інтересом знайомилися з представленими на них експонатами. Йдеться, насамперед, про виставки: «Українська книжкова ілюстрація», «Нові вітчизняні атласи (1971–1973 рр.)», «Історія письма та друку». Зал нот виставив книги до ювілеїв: Матвія Блантера, Дмитра Аракішвілі, Сергія Рахманінова, Арама Хачатуряна та інших відомих музикантів і композиторів⁴³.

ЦНБ взяла участь у великій міжнародній виставці «Монреаль-72» у складі експозиції СРСР, а також організувала фундаментальну виставку видань, що розкривали досягнення АН УРСР у різних галузях науки, виробництва. Експозиція розмістилася у па-

вільйоні «Наука» ВДНГ⁴⁴ і була присвячена 50-річчю СРСР.

У цей час проводилася велика екскурсійна робота у кожному відділі і у Бібліотеці загалом. Склад екскурсантів був досить різноманітний – політичні діячі, вчені, студенти, викладачі вузів Києва, інших міст Радянського Союзу, зарубіжні колеги.

6 грудня 1973 р. Президія АН УРСР розглянула питання щодо нових структури та Статуту ЦНБ АН УРСР. Відповідні рішення були ухвалені вже у січні 1974-го. ЦНБ одержала правовий статус універсальної бібліотеки першої категорії, державного книгосховища творів друку УРСР, науково-дослідної установи АН УРСР у галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. Бібліотека підпорядковувалася Президії АН УРСР, вона стала складовою частиною загальносоюзної та республіканської систем НТІ, координаційно-методичним центром для бібліотек НДУ АН УРСР.

У новому Статуті вже не йшлося про «масову роботу». Натомість серед завдань було записано, що вона «здійснює широку комплексну пропаганду книги серед читачів: організовує книжкові виставки, лекції, бібліографічні огляди, екскурсії по бібліотеці, інформації по радіо, телебаченню та ін.»⁴⁵.

Протягом 1974–1975 рр. експонувались виставки, присвячені 250-річчю Академії наук СРСР. Фахівці ЦНБ долучалися і до проведення конференцій на цю тему. Зокрема, на конференції «250 років Академії наук СРСР» з доповідями виступили віцепрезидент АН УРСР І. К. Білодід, директор БАН СРСР Д. В. Тер-Аванесян, співробітники Бібліотеки В. В. Шлейов, Т. В. Ніколаєва, Л. В. Беляєва та ін.⁴⁶. Ювілейна виставка відкрилася 28 травня 1974 р. у Жовтневому палаці культури, де відбулися Загальні збори АН УРСР за участю представників партійних, радянських, громадських організацій, делегацій учених АН СРСР. Було прочитано серію лекцій по лінії товариства «Знання». В ЦНБ та ЛНБ з успіхом пройшли виставки «Академія наук СРСР – центр вітчизняної та світової культури», було підготовлено бібліографічні огляди праць вчених.

1975 р. у Бібліотеці ООН у Нью-Йорку, за пропозицією Постійного представництва УРСР при ООН, ЦНБ спільно з ДРБ УРСР імені КПРС відкрила виставку вітчизняних книг. Під час підготовки заходу вдалося досягти домовленості про систематичне направлення публікацій УРСР до фондів Бібліотеки ООН. ЦНБ відбирала для виставки видання «Наукової думки» та Української радянської енциклопедії 1974–1975 рр., враховуючи профіль комплектування фондів Бібліотеки ООН. ДРБ готу-

вала книжки інших видавництв, зокрема таких, як «Політвидав України», «Радянська Україна», «Радянський письменник», «Дніпро» та ін. ЦНБ систематично направляла до фондів Бібліотеки ООН видання «Вищої школи» та «Радянської школи», статистичні матеріали, словники, енциклопедичні видання, покажчики літератури тощо⁴⁷.

У 1972–1974 рр. роль гуманітарної тематики у пропаганді книги зменшується. Це пояснюється активізацією боротьби з дисидентським рухом, а також відповідними рішеннями партійно-урядових структур щодо боротьби з будь-якими проявами «буржуазного націоналізму». Наукові дослідження та пропаганда книги концентруються виключно на проблемах радянської книги, обмежується пропаганда української книги, життя та діяльності класиків вітчизняної літератури. Розроблення наукового напрямку «Історія книги та книжкової справи в Українській РСР» передбачало видання монографій, присвячених лише радянській книзі: «Радянська книга з історії фабрик та заводів на Україні» (О. М. Кравець), «Більшовицькі листівки України 1917–1920 рр. як історичне джерело» (М. Ф. Дмитрієнко), «Радянська літературознавча книга в Україні. 1946–1975» (Л. І. Гольденберг). В 1976 р. побачила світ монографія Є. П. Демченко «Политическая графика Киева периода революции 1905–1907 гг.» (К., 1976) та каталог колекцій «Сатирические журналы России периода революции 1905–1907 гг.» (К., 1976). Було також завершено науковий опис карт для каталогу «Карты по истории Украины» (Н. А. Чепіль, В. В. Василенко).

У цей час активізуються дослідження з історії рукописної книги та стародруків. На конференції «Історія книги в Росії до середини XIX ст.», організованої БАН СРСР, виступили: М. П. Рудь з доповіддю «Українські літературні альманахи та збірники першої половини XIX ст.»⁴⁸; М. П. Візир, А. Г. Адаменко – «Колекція рукописних книг ЦНБ АН УРСР»; О. М. Апанович – «Історична рукописна книга XVI–XVIII ст.»⁴⁹. Зокрема, О. М. Апанович активно досліджує тему історії рукописної книги⁵⁰, читає низку лекцій у товаристві «Знання» про значення та роль рукописної світської книги у духовному житті суспільства. Також було підготовлено «Каталог інкунабул» (К., 1974) (Б. І. Зданевич, Г. І. Ломонос-Рівна). Г. І. Ломонос-Рівна крім того вивчала примірники львівського Апостола у фондах ЦНБ АН УРСР⁵¹, В. В. Шлейов займався проблемами книгознавчого мистецтвознавства⁵².

Разом з тим, політична ситуація в країні накладала на Бібліотеку певні зобов'язання у галузі біб-

ліотечно-бібліографічної та науково-інформаційної роботи стосовно пропаганди рішень партійних з'їздів та конференцій, суспільно-політичної літератури з питань комуністичного виховання мас, розбудови комуністичного суспільства.

Окремі бібліографи, зокрема Л. В. Беляєва, Л. І. Гольденберг, М. В. Булавицька, М. Д. Деркач та ін., потрапляють в «опалу», підготовлені ними покажчики були «розсіпані» або конфісковані у накладах, як несумісні з принципами радянської ідеології. Однак професійна етика бібліотекаря, попри усі вказівки «зверху», не дозволяла знищувати фонди за ідеологічним принципом. Наклади видань, що були конфісковані за інструкціями і мали бути ліквідованими, таємно зберігалися у спецфондах. Такі заборонені видання, як «Видання АН УРСР (1919–1967). Суспільні науки. Бібліографічний покажчик», «Леся Українка», «Павло Тичина» були повністю збережені. Після 1991 р. їх передавали до фондів бібліотек України, розповсюджували на міжнародних форумах українців⁵³.

У березні 1976 р. в Канаді Товариство книголюбів організувало велику виставку «Книга в Українській РСР», для якої ЦНБ передала декілька українських наукових видань: «Археологія Української РСР» (К., 1971–1975. Т. I–III); *Котляревський, І. Повне зібрання творів* (К., 1969); *Панас Мирний. Зібрання творів* (К., 1969–1971. Т. 1–7.); *Сковорода, Г. Літературні твори* (К., 1972); *Словник української мови* (К., 1972–1975. Т. I–IV); *Черемшина, М. Твори* (К., 1974. Т. 1–2.); *Ужєвич, І. Граматика слов'янська* (К., 1970)⁵⁴.

Загалом у 1976 р. Бібліотека організувала 427 книжкових виставок, з них 299 – нових надходжень, де експонувалося 127416 книг та журналів⁵⁵. Інші виставки мали переважно суспільно-політичний характер.

Виставка академічних видань та рідкісних книг з фондів Бібліотеки, присвячена 60-річчю радянської влади, віднині експонувалася щорічно.

У цей період ЦНБ стала брати більш активну участь у суспільно-політичних заходах. Насамперед, це обговорення нової Конституції СРСР та УРСР, святкування 60-річчя Жовтневої революції, ознайомлення з матеріалами XXV з'їзду КПРС, доповіддю Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на жовтневому 1976 р. Пленумі ЦК КПРС, зустрічі з керівництвом АН УРСР щодо виконання завдань комуністичного будівництва в умовах розвинутого соціалізму⁵⁶. Ідеологізація бібліотечної діяльності позначилась на підготовці виставок, бібліографічних покажчиків, на проведенні семінар-

ських занять. Активно розгорталося соціалістичне змагання, зокрема, було підписано договір про соціалістичне змагання між ЦНБ АН УРСР і БАН СРСР, поширювався рух за комуністичну працю.

Реалізація ідеологічних завдань позначилася й на змісті тематичних довідок та списків літератури. У 1977 р. для ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР були підготовлені довідки та списки на такі теми: «Боротьба КП(б)У проти дрібнобуржуазних партій» (241 назва); «Розквіт культури соціалістичного села» (1971–1977) (328 назв); «Жінки світу у боротьбі за свої права та становище жінок у капіталістичних країнах та СРСР» (382 назви); «Російсько-українські зв'язки (1917–1977)» (117 назв)⁵⁷ тощо.

Виставкова та екскурсійна діяльність координувалася сектором масової роботи, до обов'язків якого входило: висвітлення актуальних питань розвитку суспільства, сприяння інформуванню про нові наукові напрями досліджень, досягнення академічної науки, розкриття багатогранної діяльності Бібліотеки як центру знання і культури. Культурно-просвітницька діяльність Бібліотеки у цей період концентрувалася на популяризації нових надходжень, поширенні знань про рукописну книгу та стародруки, на підготовці науково-популярних виставок, присвячених лише обраним класикам літератури з нагоди їхніх ювілеїв, ну і звичайно ж, на висвітленні проблематики партійно-культурного будівництва. Тематику інформаційно-культурологічної роботи великою мірою регламентував «Календар пам'ятних дат». Саме завдяки його «орієнтації» у 1978 р. були підготовлені значні за обсягом виставки, що присвячувалися ювілеям видатних письменників: Л. М. Толстому, М. О. Некрасову, М. Г. Чернишевському, Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, І. С. Нечую-Левицькому, О. Є. Корнійчуку; художникам: Б. М. Кустодієву, Вінсенту Ван Гогу; багатьом видатним вченим. У 1979 р. – Панасу Мирному, І. П. Котляревському, Е. Гемінгуею, М. І. Глінці та ін.⁵⁸

ЦНБ продовжувала брати участь у міжнародних та республіканських виставках літератури. Серед них слід згадати, насамперед, виставку науково-технічної літератури видавництва «Шпрінгер-Ферлаг» (Західний Берлін) у Москві, Києві (червень 1977 р.), Мінську⁵⁹; велику республіканську виставку у Чернігові: «Видання Чернігівської друкарні 1679–1815. До 300-річчя друкарні»⁶⁰.

Значний картографічний матеріал Бібліотеки був представлений у 1978 р. на виставці «Карти бойових дій Радянської Армії», присвяченій Великій Вітчизняній війні.

У 1977–1980 рр. значний відсоток становили виставки суспільно-політичного характеру, зокрема, присвячені Жовтневій революції та 60-річчю радянської влади на Україні, соціалістичній культурі та соціалістичному способу життя. Разом з тим, у цей час значно зростає кількість виставок, присвячених новим надходженням наукової літератури, передовим науковим розробкам: досягненням нейтронної фізики, генної інженерії, розвитку кібернетики, біології, медицини, паливно-енергетичних ресурсів тощо.

Сектор масової роботи приділяв постійну увагу поширенню видань Бібліотеки, підготовці бібліографічних праць, лекцій на їх основі у товаристві «Знання». До цієї роботи залучалися провідні фахівці та вчені Л. І. Гольденберг, М. П. Візир, Н. М. Гончаренко, К. М. Черпухова, В. В. Шлейов, Є. П. Демченко, Ф. К. Сарана та ін.

Отже, період 1965–1980 рр. у сфері культурно-масової роботи характеризувався посиленням наукового змісту пропаганди фондів, що, безумовно, було пов'язано з отриманням Бібліотекою наукового статусу та концентрацією уваги на наукових аспектах історії культури, передусім, книжкової. Культурно-масова робота Бібліотеки на теренах переважно народного просвітництва трансформується в інформаційно-культурологічну діяльність, яка ґрунтувалася на об'єктивному вивченні фондів, на залученні отриманих знань не лише до наукового, а й соціального обігу. Цим завданням відповідав зміст виставок, лекцій, екскурсій, читацьких конференцій, а також науково-бібліографічна популяризація знань, інформаційно-консультаційна та частково – інформаційно-довідкова робота. Сектор масової роботи, який існував у складі відділу обслуговування, здійснював координацію діяльності відповідних підрозділів ЦНБ, забезпечуючи у такий спосіб інтеграцію здобутків Бібліотеки та виконання нею інформаційно-культурологічної функції.

Примітки

¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1247, арк. 1–2.

² Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – К., 2008. – С. 13.

³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1247, арк. 4–7.

⁴ Там само, арк. 63–64.

⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1256, арк. 68–69.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1146, арк. 18.

⁷ Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – С. 54.

- ⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1292, арк. 11–12; спр. 1303, арк. 66–70; спр. 1292, арк. 11–12.
- ⁹ Там само, арк. 63–64.
- ¹⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1343, арк. 38–39.
- ¹¹ Там само, спр. 1303, арк. 34–36.
- ¹² Там само, спр. 1337 «а», арк. 46, 50. спр. 1337 «а» арк. 46.
- ¹³ Там само, спр. 1292, арк. 47.
- ¹⁴ Там само, спр. 1292, арк. 68.
- ¹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1337 «а», арк. 14.
- ¹⁶ Там само, спр. 1337 «а», арк. 42.
- ¹⁷ *Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – С. 43.
- ¹⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1405 «а», арк. 43–43, 45.
- ¹⁹ Там само, спр. 1337 «а», арк. 45.
- ²⁰ Там само, спр. 1369 «а», арк. 45–50, 75–83.
- ²¹ Там само, арк. 41.
- ²² Там само, спр. 1436 «а», арк. 79.
- ²³ *История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР.* – К., 1979. – С. 20–25.
- ²⁴ Там само. – С. 24–28.
- ²⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1369 «а», арк. 23.
- ²⁶ Там само, спр. 1405 «а», арк. 101, спр. 1411, арк. 41.
- ²⁷ Там само, спр. 1369 «а», арк. 93–104.
- ²⁸ Там само, спр. 1369 «а», арк. 77, 84.
- ²⁹ Там само, спр. 1405 «а», арк. 91–92.
- ³⁰ Там само, спр. 1442, арк. 19–20.
- ³¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1471 «а», арк. 52.
- ³² Там само, спр. 1471 «а», 17, 82.
- ³³ Там само, спр. 1472 «а», арк. 10.
- ³⁴ Там само, спр. 1305, арк. 21–22.
- ³⁵ Там само, спр. 1503 «а», арк. 28–40.
- ³⁶ Там само, арк. 96.
- ³⁷ Там само, спр. 1503 «а», арк. 78.0
- ³⁸ Там само, спр. 1530 «а», арк. 12, 37.
- ³⁹ *История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР.* – С. 26
- ⁴⁰ Там само. – С. 27–28.
- ⁴¹ СП УССР, 1973. – № 3. – С. 25.
- ⁴² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1472 «а», арк. 13–14.
- ⁴³ Там само, спр. 1538, арк. 30–39.
- ⁴⁴ Там само, спр. 1503 «а», арк. 88.
- ⁴⁵ Там само, спр. 1562, арк. 1–5.
- ⁴⁶ Там само, арк. 77–79.
- ⁴⁷ Там само, спр. 1594, арк. 19–20.
- ⁴⁸ *Рудь, Н. П.* Украинские литературные альманахи и сборники первой половины XIX в. // Книга в России до середины XIX века: тез. докл. Всесоюз. науч. конф. Ленинград, 13–15 окт. 1976 г.– Л., 1976. – С. 50–52.
- ⁴⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1635, арк. 73.
- ⁵⁰ *Апанович, Е. М.* Историческая книга XVII–XVIII вв. в фондах ЦНБ АН УССР // Книга в России до середины XIX века: тез. докл. Всесоюз. науч. конф. Ленинград, 13–15 окт. 1976 г. – С. 52–53; *Апанович, Е. М.* Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // История книги и издательского дела. – Л., 1977. – С. 22–52; *Апанович, Е. М.* Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги. – М., 1976. – С. 70–86.
- ⁵¹ *Ломонос-Рівня, Г. І.* Примірники львівського “Апостола” в фондах ЦНБ АН УРСР // Архіви України. – 1973.– № 3.
- ⁵² Архів НБУВ, спр. 1561, арк. 83–87.
- ⁵³ *Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – С. 119.
- ⁵⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1627 «б», арк. 14.
- ⁵⁵ Там само, спр. 1627, арк. 46–47.
- ⁵⁶ Там само, спр. 1664 «а», арк. 17, 104–111.
- ⁵⁷ Там само, спр. 1671, арк. 54–55.
- ⁵⁸ Там само, спр. 1759, арк. 46.
- ⁵⁹ Там само, спр. 1664 «а», арк. 156–157.
- ⁶⁰ Там само, спр. 1759, арк. 45.

Галина КОВАЛЬЧУК,

зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук

Розвиток теорії книгознавства на сучасному етапі

(Наука о книге: традиции и инновации : к 50-летию сборника «Книга. Исследования и материалы» : материалы XII Международной научной конференции по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апреля 2009 г.) : В 4 ч. – М., 2009. – Ч. 1. – 552 с.)

Останніми роками книгознавча наука зазнала відчутних «утисків» як з боку документознавства, що намагається поглинути книгознавство, так і з боку інших інформаційних і соціально-комунікативних дисциплін, що зумовлено стрімким розвитком нових засобів масової комунікації, цифрових технологій. Це цілком природно і зрозуміло, і тому теоретичне книгознавство (як наука, власне, лише про книгу, а не про всі засоби інформації та комунікації), на думку деяких дослідників, не наче загальмувало, перебуває у певній стагнації чи навіть у глухому куті. На попередній XI Міжнародній науковій книгознавчій конференції цій проблемі була присвячена доповідь російського вченого М. П. Єльнікова «Книгознавство – у минулому, у майбутньому чи ніде?»*.

Якими напрямами розвивається наука про книгу і книжкову справу сьогодні? Джерелом для аналізу стали матеріали XII Міжнародної наукової конференції з проблем книгознавства, яка проходила у Москві 28–30 квітня 2009 р. Виступи учасників найавторитетнішого книгознавчого форуму на пострадянському просторі увійшли до видання «Наука о книге: традиции и инновации» : к 50-летию сборника «Книга. Исследования и материалы».

Матеріали конференції складаються з чотирьох частин (томів), але предметом нашого огляду є лише три розділи першої частини, а саме публікації, що стосуються методології та теорії книгознавства; електронної книги та інформаційних технологій; теорії та історії книжкової культури.

Поза нашої уваги залишилися статті з історії книги, бібліофілства, бібліотекознавства, читачезнавства,

бібліографознавства, книгорозповсюдження, видавничої справи та редагування.

Усі теоретичні книгознавчі публікації ми умовно поділили на три тематичні блоки. Перший з них – публікації, присвячені теоретичним питанням об'єкта і предмета книгознавчих досліджень, висвітленню *структури книгознавства як науки, основних напрямів, за якими розвивається наразі книгознавство.*

Найбільший масив становлять публікації на тему *співвідношення традиційної та електронної книги*, що стає дедалі актуальнішим.

Ще один потужний напрям сучасних книгознавчих досліджень, висвітлений у збірнику, – *теорія та історія книжкової культури.*

Основні напрями розвитку сучасного книгознавства

Тон розмови на цю тему задає стаття відомого історика книги, д-ра філол. наук, зав. кафедри Санкт-Петербурзького державного університету культури і мистецтв **І. О. Шомракової** «Нові напрями у книгознавстві» (с. 310–312). Автор підкреслює, що традиційними темами для книгознавства є історія книги, книга як феномен матеріального і духовного світу, а також соціальна роль книги, взаємовідносини книги і суспільства, книги і держави. Проте на сьогодні існує нагальна потреба осмислити нові технології стосовно звичних форм книги та її виробництва. Як співвідносити розроблену типологію традиційної книги з електронними джерелами інформації; який вид, тип книжкового видання обов'язково замінить електронний аналог, чи не зникне традиційна (паперова) книга зі сфери уваги людини, поступившись місцем *електронній книзі*, тобто чи буде цей новий спосіб збереження й передання інформації єдиним, і чи можна буде називати його книгою?

* Книга и мировая цивилизация : материалы XI Международной научной конференции по проблемам книговедения. – М., 2004. – Т. 1. – С. 49–52.

Що таке *книга*, якими є її типологічні риси як особливого складника культури, суспільства? До сьогодні, на думку вченої, жодний з основоположних аспектів наукових досліджень М. М. Куфаєва не знайшов повноцінного розвитку в книгознавстві.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. стала активно розвиватися нова наука – *документознавство*. Документознавці дотримуються концепції, за якою книга – особливий вид документа. Це, звичайно, так, але з позицій «класичних» книгознавців тут потрібні більш точні дефініції.

Теоретичні та практичні проблеми взаємовідносин книги і суспільства, книги і держави інтенсивно стали розроблятися в останні 20 років. І в цьому сенсі новим аспектом слід вважати дослідження *історії цензури радянського періоду*.

Безумовно новим і перспективним напрямом у російському книгознавстві є вивчення книжкової справи російського *зарубіжжя* – видань пожовтневого часу і наступних років еміграції (те саме може стосуватися й інших країн, скажімо – дослідження зарубіжної українки. – Г. К.).

У статті д-ра геолого-мінералогічних наук **М. В. Раца** «Склад і структура книгознавства як комплексної науки» (с. 270–271) наголошується, що *комплексний характер* має не лише книгознавство, але й усі науки, що вивчають артефакти: мистецтво-, науко-, машино-, матеріалознавство. Нездарма вони, зазначає автор, мають спільну структуру назви: чогось-знавство. У центрі їхньої уваги не лише певні артефакти (тобто штучно створені), але й пов'язані з ними системи діяльності. Останні поділяються на два класи: створення і споживання артефактів. Таким чином, вимальовується ядерна онтологічна схема всіх таких наук: *виготовлення – об'єкт / артефакт – споживання* (артефакту). По суті, одна комплексна наука об'єднує науки принципово різних типів, об'єктно та діяльно орієнтованих. Книгознавство у цій структурі посідає особливе місце, адже книга – «кентавр-система», що поєднує риси як речі, так і знака.

Подвійна природа книгознавства позначена вже в його відомому визначенні як комплексної науки (або комплексу наук) про книгу і книжкову справу. Пов'язані з книгою типи та системи діяльності поділяються на два класи: а) ті, які належать до створення книги – письмо (письменство), редакційно-видавнична справа, книжковий дизайн, друкарська діяльність і б) ті, які належать до її подальшого побутування й використання – бібліографування, книгорозповсюдження, читання, збиральництво / бібліофільтство, бібліотечна справа, музеєзнавство. Над кожним із них вибудовується система рефлексивного осмислення, яка, зазвичай, набуває характеру наукової / навчальної дисципліни.

Серед них виділяється об'єктно орієнтована наука про книгу як така.

Цілісну картину об'єктного поля книгознавства автор пропонує представити у формі дерева, коріння якого – системи діяльності, пов'язані зі створенням книги; стовбур – книга як така, а крона – системи діяльності, що мають стосунок до побутування й використання книги у суспільстві. Для повноти картини можна уявно розмістити це дерево у потік часу, скажімо, зліва направо, і визначити таким чином місце історії книги та історії книжкової справи. У такому метафоричному образі знаходять своє місце не тільки окремо взяті книжкові галузі та їхні власні історії, а й їхні зв'язки і переплетіння. Це дає змогу чітко розрізнити два життєвих цикли книги: малий (від задуму видання до використання книги за основним призначенням у суспільстві) і великий (він включає всю історію побутування книги аж до її музеєфікації). Малий локалізується у межах «дерева», великий – належить до сфери історії.

Актуальна проблема статусу книгознавства як науки та її співвідношення з *документознавством*, чи *документологією* розглядається у публікації зав. кафедри Харківської державної академії культури, канд. пед. наук **М. А. Низового** (до речі, автора нового підручника з книгознавства) «**То що ж є первинним: «книга» чи «документ»?**» (с. 263–265). Автор доволі емоційно реагує на спроби поставити книгу в один ряд з «інформаційними одиницями», відповідно визначивши нове місце для книгознавства. До ініціаторів таких спроб він відносить представників так званої нової версії документознавства, які «на бесцеремонно «експропрированном» и неуклюже закамouflированном ими книговедении пытаются создать свое «новое» документоведение. А затем спешно создать в информационно-документной сфере метанауку – «документологию» (по образцу, наверное, почившего в бозе, «марксизма-ленинизма»), которая бы определяла направления развития всех остальных наук этой сферы» (с. 263). Проте, пише далі автор, на шляху до її створення постало книгознавство, яке не вписується в одномірний ранжир (повну інформаційну «рівність» усіх видів документів), а книга – у конгломерат «інформаційних одиниць». Ортодоксом цього підходу він, зокрема, називає Ю. М. Столярова.

На переконання М. Низового, необхідне усвідомлення того, що «документ» – явище, як правило, нетривалого життєвого циклу; на відміну від книги він адресується конкретній, обмеженій кількості споживачів. У загальному переліку фіксованої інформації книгу можна назвати документом, не абсолютизуючи це поняття. Але від цього, підкреслює дослідник, вона не перестає бути «Книгою» з великої літери, і

нікуди не зникає її всесвітньо-історична роль у розвитку людства. М. Низовий виступає проти спроб перетворити епоху інформатизації на епоху «документологізації», тобто замінити зміст формою. На його думку, «документологія» (або він уточнює: «бібліологія», що не дуже у даному випадку зрозуміло) має складатися з двох основних розділів: 1. Книга як основний вид документа; 2. Докнижкові та некнижкові види документів.

У «структурно-книгознавчому» блоці публікацій особливе місце посідає стаття голови Ради з книговидання при МААН, Генерального директора НВО «Издательство «Наука» РАН, директора Наукового центру досліджень історії книжкової культури РАН, чл.-кор. РАН **В. І. Васильєва «Про «рамки» книгознавчої науки в сучасних умовах і розвиток нових наукових напрямів»** (с. 232–235). На його переконання, останнім часом дедалі частіше висловлюються сумніви щодо обґрунтованості визначати нині книгознавство як комплексну науку про видавничу справу, книжкову торгівлю, бібліографію, бібліотекознавство, поліграфію. Якщо раніше книга була основним ланцюжком усіх названих напрямів дослідницької діяльності, то сьогодні, в умовах інтенсивної інформатизації суспільства, це вже зовсім не так. Бібліотеки в наш час мають справу не лише з книгою, але й з багатьма іншими носіями інформації, новими формами її подання. Багато дискусій точиться і з інших питань: про співвідношення книги і документа, про електронну книгу та її місце в сучасному книгознавстві, про книгу в Інтернеті, про майбутнє книги і читання загалом, коли з регулярною настійливістю прогнозується загибель «ери Гутенберга», «кончина» друкованої книги.

На думку В. Васильєва, серед проблем, що порушуються нині у фаховій літературі, особне місце посідає дискусія довкола поняття «книжкова культура», яке стрімко входить у науковий обіг. Воно аж ніяк не ототожнюється з близькими до нього термінами «культура книги», «культура видання», «містечтво книги» тощо. Йдеться взагалі про склад дисциплін книгознавчого циклу і предмет книгознавства, оскільки «книжкова культура» претендує на статус самостійного наукового напрямку, причому на стику низки наук. Демонструючи спірність питання – як співвідносяться поняття «книгознавство» та «книжкова культура» – автор наводить характерні, інколи протилежні, думки дослідників на цю тему:

- Сучасна бібліологія є наукою про книжкову культуру (К. Мігонь).
- «Книжкова культура» – основний предмет дослідження бібліології (К. Мігонь).
- Книжкова культура в останній час набуває статусу самостійної книгознавчої дисципліни (В. Барикін).

- Справедливо вважати дослідження з історії книжкової культури складовою частиною книгознавства як комплексної науки (В. Барикін).

- Поєднання культурологічної та бібліологічної (книгознавчої) методології дає широкі перспективи для вивчення книжкової культури (Л. І. Довнар і Т. А. Самойлюк).

- Історія «книжкової культури» як багатоаспектна система – самостійний міждисциплінарний науковий напрям на стику наук (історії, книгознавства, історії культури, історії науки і техніки, соціології).

Серед інших дискусійних питань з методології книгознавства В. І. Васильєв наводить такі основні визначення опонентів:

- Бібліотипологія – наукова дисципліна, яка досліджує проблеми систематизації у книжковій справі (О. А. Гречихін).

- Книгознавство так і не оформилося у систему наукового знання (М. П. Єльников).

- Книгознавство – приведене в систему наукове знання про книгу і теоретично усвідомлені методики книгознавчої діяльності у тій чи іншій сфері книжкової справи – книговидавничій, книготоргівельній, бібліотечній, бібліографічній (А. О. Беловіцька).

- Синергетичний підхід у книгознавстві – крок на шляху пошуку нової методології (В. Я. Аскарова).

- Книгознавство і бібліографія – самостійні науки (Н. К. Лелікова).

Дискусійним на сьогодні є і питання, порушене у статті зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, д-ра іст. наук **Г. І. Ковальчук «Книжкове пам'яткознавство як книгознавча дисципліна»** (с. 251–253).

Книжкові пам'ятки – загальноприйнята книгознавча категорія для визначення рідкісних і цінних книг. Автор виходить з того, що книгознавство певною мірою прикладна наука, яка обов'язково має бути пов'язана зі своїм основним об'єктом – книгами. Проте книжкові пам'ятки мають свою специфіку, вони відрізняються від сучасних масових видань. Слід визнати, що вивчення рукописних книг, інкунабул, стародруків взагалі, а також рідкісних і цінних видань пізнішого часу, які є частиною національного чи світового культурного надбання, потребує особливого ставлення – як до пам'яток історії та культури. Отже, потрібно ставити жорсткіші вимоги до їхнього зберігання, використання, опису та історико-книгознавчого дослідження. Жодна наукова дисципліна не розглядає книжкові пам'ятки як об'єкт свого дослідження чи відповідної практичної діяльності. Постають закономірні питання: в рамках якої наукової дисципліни проводяться комплексні дослідження книжкових пам'яток; яка дисципліна мусить уза-

гальнювати здобуті у цій галузі знання, розробляти теоретичні положення, практичні рекомендації, юридичну базу. Іншими словами, якщо існує явище, у даному випадку – книжкові пам'ятки, то рано чи пізно має сформуватися наукова дисципліна, в межах якої дане явище комплексно досліджуватиметься. На переконання автора, існуюча сьогодні наукова і практична база є достатньою для оформлення книжкового пам'яткознавства в окрему книгознавчу дисципліну. Її можна розглядати як галузь спеціального книгознавства. Фонди книжкових пам'яток державних бібліотек, архівів, музеїв, бібліофільських зібрань – невичерпна джерельна база для книгознавчих досліджень, переважно історичних.

До теоретичних розвідок належить також стаття докторанта Харківської державної академії культури **В. А. Маркової «Книга як суб'єкт комунікації»** (с. 261–262). Автор зазначає, що в рамках комунікативного підходу до розгляду феномена книги традиційним є визначення її як засобу, способу, каналу комунікації між двома суб'єктами: автором і читачем. Такий підхід дає підстави стверджувати, що еволюція книги відбувається лінійно і цілеспрямовано шляхом вдосконалення її функцій, а отже, електронна книга як засіб, що забезпечує більш високі функціональні характеристики в комунікаційному плані (гіпертекстуальність, інтерактивність, мобільність, портативність), у найближчому майбутньому витиснить традиційну друковану книгу в формі кодексу. Проте більш прискіпливий погляд на історію книги свідчить, що її еволюція спричинена низкою чинників, а шлях розвитку книги не був прямолінійним. Тому в умовах конкуренції книги і нових інформаційних технологій автор пропонує повернутися до ідеї М. М. Куфаєва про книгу як «суб'єкт спілкування». Спираючись на здобутки теорії літератури, дослідниця стверджує, що текст майже завжди мав матеріальне втілення. І однією з найпоширеніших форм буття тексту в культурі була книга, матеріальна форма якої не є нейтральною. Це, зокрема, було актуалізовано в концепції М. Маклюєна («Спосіб спілкування – саме спілкування») і використано Р. Шартъє, котрий започаткував у французькій історичній думці новий напрям – історію читання. Питання про те, якому із трьох складників комунікативного процесу (авторові, тексту чи читачеві) належить інстанція породження смислу, є дискусійним. Наразі всі літературні теорії єдині в тому, що читач бере участь у смислотворенні, на підтвердження чого автор наводить слова зарубіжних дослідників. Висновок: книга всіма своїми елементами, структурою (апаратом, форматом, зображувальними засобами) втручається в нейтральність тексту, ієрархізує його простір, тобто також виступає повноправним учасником комунікації.

Співвідношення традиційної та електронної книги

Цей напрям досліджень сьогодні найбільш активно розробляють книгознавці. Зокрема, цьому питанню присвячена стаття зав. кафедри Московського державного університету друку, д-ра філол. наук, професора **А. О. Беловіцької «Інформація і книга»** (с. 215–219). Комп'ютерна цивілізація, зазначає професор, освоює книжкову культуру поступово, поки що в окремих її процесах, формах і явищах, демонструючи свої фантастичні техніко-технологічні можливості. Однак, наразі рано говорити про повне переміщення книги до кіберпростору. Але ж і друкована книга тільки в середині XVIII ст. опанувала культурний простір рукописної книги, хоча й надалі залишила для неї певну нішу, яка існує й до сьогодні.

Слідом за термінами «інформаційне суспільство», «інформаційний ресурс», «комп'юнікація» (так у автора. – Г. К.) та ін. виникли визначення «електронна книга», «електронне видання», «інтернет-видання», «інтернет-бібліотека», «інтернет-книжковий магазин». Проте за ними поки що немає ні системи однозначних змістів, ні навіть коректного визначення семантичних полів. Суспільство завжди, в усіх формаціях, було інформаційним і комунікаційним: спочатку на рівні інстинктів, потім на рівні другої сигнальної системи – мови і свідомості. Історично змінювалися техніко-технологічні засоби інформації і комунікації: усна, писемна, друкована, телеграф, телефон, радіо, кіно, телебачення, а тепер комп'ютерні технології.

Якщо «інформаційне суспільство» ототожнювати тільки з «новими інформаційними технологіями», наголошує А. Беловіцька, а сутність «книги» – тільки з матеріально-предметним явищем «паперове книжкове видання», то книга зникає, залишається інформаційний електронний ресурс. Але цього не станеться, якщо коректно і чітко усвідомити зміст і співвідношення хоча б кількох категорій, понять, які навіть на рівні здорового глузду органічно поєднуються зі словом «книга»: інформація, свідомість, мова, комунікація, твір, книжкове видання, книжкова справа, – щоб книга разом з читачем без втрат, а навпаки, з нарощуванням можливостей нових інформаційних технологій була засвоєна і повноцінно функціонувала в комп'ютерній цивілізації.

Автор окремо зупиняється на розумінні поняття «інформація» у контексті поняття «книга». А. Беловіцька стверджує:

- Інформація об'єктивно існує у природі, суспільстві і мисленні як у найбільш загальних формах буття.
- Інформація – це спосіб, тобто процес і минулий проміжний результат процесу відображення.
- Інформація є атрибутом відображення, а не атрибутом матерії.

- Інформація – це не самі по собі об'єкти, явища матеріального та ідеального світу, а взяті у процесі відображення їхні взаємозв'язки, взаємодії, в єдності з результатами відображення.

Звідси, за А. Беловіцькою, впливають два принципи: єдності інформації і процесів її руху та єдності інформації і її матеріального носія. Для книгознавства вони мають методологічне значення. Якщо книга є єдинією з форм існування, руху, розвитку інформації у суспільстві, то поза діалектичної єдності з процесом і минушим проміжним результатом руху, тобто поза способом існування, її немає і бути не може. Таким способом існування для книги є книжкова справа незалежно від її техніко-технологічної форми.

Автор характеризує різні форми інформації: соціальну, семантичну, семіотичну, матеріально-предметну. Так, змістом людського відображення є образи предметів, явищ, процесів, які «упаковуються» або у семіотичні (знакові, мовні) конструкції, або в матеріальні предмети. Усвідомлений характер людської діяльності і способи людського відображення лежать в основі поділу семантичної інформації на дві доволі самостійні форми: семіотичну і матеріально-предметну. На рівні матеріально-предметного руху книги обидві вони зливаються, і друга стає не менш активною, визначаючи сутність організації твору в книжкове видання. Основними засобами такої організації є: письмо (нотний запис), поліграфія, копіювання зображення, технічний, у т. ч. електронний, запис звуку та зображення. У процесі розвитку і часткового синтезу ці засоби дають книгу, пресу, радіо, кіно, телебачення, Інтернет, тобто всі сучасні засоби масової комунікації.

Викладене вище розуміння сутності книги пропонується А. Беловіцькою як методологічна основа для дослідження того, що відбувається з твором у кіберсередовищі, тобто у «третій реальності», яка «знімає» першу (природу) і другу, створену людством природу (культуру), і має інтегральну властивість. Твір може існувати у вигляді електронної копії авторського тексту (причому в будь-якій семіотичній формі – вербальній, аудіальній, візуальній), у вигляді електронної копії традиційного книжкового видання (або цілої бібліотеки таких копій). Може мати місце і електронне видання, тобто інтегральний аудіо-відео-вербальний і навіть більш семіотично складний твір, який створюється спеціально для існування в кіберсередовищі. Воно організовується в електронне видання засобами комп'ютерної технології і техніки для сприйняття виключно на дисплеї.

Ідеологія організації твору у видання перебуває у межах предмета книгознавства. Тому і «*електронна книга*», стверджує А. Беловіцька, є *законним об'єктом книгознавства*.

Судячи з публікації «**Книжкова культура і електронне видання**», таку позицію підтримує і доцент МДУ ім. М. В. Ломоносова, д-р філол. наук **І. О. Панкєєв** (с. 498–499). Учений виходить з розуміння книги як способу відображення твору і як засобу формування уявлень про нього, тому логічно вважає, що на категоріальному рівні сутнісні ознаки книги, актуалізовані у видання (інформаційність, комунікативність, семіотичність, матеріальність), єдині – незалежно від зміни техніко-технологічних засобів і матеріальної конструкції. Відповідно, і поняття «книжкова культура», вважає автор, повинно бути єдиним як для традиційних друкованих видань, так і для електронних: локальних і мережевих. Водночас, зазначає І. Панкєєв, «електронною книгою» часто називають пристрій з екраном для читання поцифрованих текстів або текст, розміщений у Глобальній мережі. Але окремо взятий текст лише умовно можна назвати «книгою». Електронне видання, особливо мультимедійне, також може і має оцінюватися за критеріями книжкової культури, під якою автор розуміє максимальний прояв естетичних і функціональних можливостей книги. Тому інтегральне електронне видання, в якому актуалізується полісеміотичний твір словесності, визначається не тільки як електронна копія твору (зорова, звукова, вербально-графічна), але і як унікально організований гіпертекстовий простір, котрий дає змогу здійснювати швидку навігацію з метою засвоєння багатьох знакових об'єктів, що перебувають у межах цього простору. Наразі знайти електронні копії творів в Інтернеті досить легко. Проблема не в пошуку, а в якості знайденого. При створенні інтегрального електронного видання його культурі потрібно приділяти особливу увагу: використовувати перевірене джерело тексту, забезпечувати високий рівень текстологічної підготовки, коментувати, вказувати відповідальних за це видання осіб, дотримуватися вимог щодо інтелектуальної власності тощо. Оптимально під електронним науковим виданням слід розуміти самостійний, завершений, повнотекстовий інформаційно-програмний продукт, який підтримує апарат гіпертекстових зв'язків і містить інформацію, що пройшла наукове та редакційно-видавниче опрацювання.

Старший викладач Української академії друкарства (Львів) **О. М. Борисенко** у статті «**Вдосконалення книги – міф чи реальність**» (с. 220–222), зокрема, пов'язує вирішення питання вдосконалення книги з підвищенням якості книжкового видання, що значною мірою залежить від фахового рівня майстрів художнього цеху. На її думку, художник книги у процесі роботи над виданням свідомо синтезує матеріальне й духовне, естетичне й утилітарне – все те, що ніколи не зможе зробити машина.

О. Борисенко передбачає *нову форму видання*, якому будуть властиві зміна швидкості сприйняття інформації залежно від особливостей читання кожного; збільшення чи зменшення важливості текстового повідомлення шляхом змінного акцентування деталей сторінки; вимірювання естетичної реакції людини під час читання матеріалу (!) і, як наслідок цього, – зміна кеглю, гарнітури, кольору, пластики текстового повідомлення для створення зручного тексту.

Провідний наук. співробітник ДПНТБ Сибірського відділення РАН (Новосибірськ) **І. В. Лізунова** у статті «**Книга і ЗМІ: проблеми співіснування**» (с. 258–260), проаналізувавши висловлені в сучасних публікаціях думки спеціалістів щодо майбутнього книги, виділила кілька ключових позицій-прогнозів. Зокрема, що традиційна книга і електронні засоби інформації мирно співіснуюватимуть і в майбутньому чи навпаки – що у XXI ст. книга буде витиснена новою комп'ютерною культурою і електронними засобами масової інформації. Автор наводить міркування прихильників обох точок зору і зазначає, що більшість дослідників зрештою схиляються до думки, що *книга ще довгі роки функціонуватиме як один із інформаційно-комунікативних каналів*, буде головним засобом накопичення і поширення знань.

Аспірантка Московського державного університету друку **Л. Г. Ільїна** у своїй статті «**Про концепції електронної книги**» (с. 325–327) теж робить спробу аналізу відповідних публікацій, активно використовуючи термін «*екранна культура*». Автор виділяє дві позиції у розумінні поняття «електронна книга»: зарубіжну і вітчизняну (російську). За рубежом терміном «електронна книга» (*e-book*) найчастіше називають технічні пристрої для читання, від читання з використанням персональних комп'ютерів чи цифрових органайзерів, сукупність технічного і програмного забезпечення читання. Російські ж книгознавці, зокрема А. Беловіцька, вважають, що зміна носія не знищує книгу, а лише змінює її *форму*. Актуальним лишається питання, які властивості мають бути в електронного видання, щоб мати право називатися електронною книгою. На думку багатьох авторів, *електронною є книга*, створена за допомогою комп'ютерних технологій, котра і розповсюджується, і споживається в цьому середовищі. До речі, існують різні підходи до розуміння електронної книги майбутнього. Оскільки традиційна книга, котра існує сотні років, й досі не має жодного канонічного визначення, не слід очікувати, що й електронна книга одержить його швидко.

У публікації зав. кафедри Алтайської державної академії культури і мистецтв (Барнаул) **А. А. Фоміної** «**Інформаційний тероризм**» (с. 303–305) з по-

силанням на Доктрину інформаційної безпеки РФ наголошується на *тенденції заміни бібліотек інформаційними пунктами доступу до Інтернету*. Автор зауважує, що таке явище цілком виправдане для африканських країн, які мають незначний інтелектуальний простір, але жодним чином не для Росії. Зміцненню позицій противників бібліотек сприяє інформаційна деградація населення, яке надає перевагу візуальній культурі, а не читанню. Цьому є як об'єктивні причини (90 % інформації людина сприймає зором), так і суб'єктивні, що полягають у розквіті масової культури, до якої у жителів пострадянського простору нема імунітету. Формування зорових, звукових образів на протипагу розумовим, вербальним, потрібно, вважає А. Фоміна, корегувати.

Провідний науковий співробітник РДБ, канд. пед. наук **Ю. О. Гріханов** у статті «**Книги та електронні ресурси: від симбіозу до синтезу**» (с. 317–319) стверджує, що книга в її різноманітних втіленнях, з філософської точки зору, є *симулякром* істинних сутностей Всесвіту. Електронні носії, на його думку, це *квазісимулякри*, оскільки вони містять тексти, переведені в цифровий формат. Електронний запис не випадково називають машинозчитувальним: достатньо невеликої неполадки в комп'ютері чи відключення живлення, аби текст став непридатним для читання. Автор виступає проти поширених нині звинувачень на адресу електронних ресурсів (їх засміченість неправдивою інформацією, створення невідомо ким – від графоманів до злочинців) і пропонує звернути увагу на інші негативні якості, пов'язані з їхньою електромеханічною природою: залежність від енергозабезпечення, надійної електронної техніки; гірша фізіологічна відповідність екранного тексту зорові людини; необхідність посередництва технічних пристроїв для читання. Ці недоліки перекриваються більш легкою доступністю електронних ресурсів порівняно з друкованими виданнями, простотою їхнього поповнення та розповсюдження.

Ю. Гріханов виділяє *два етапи трансформування* книжкових та інших документних *зібрань*. На першому етапі архіви, бібліотеки та музеї формують електронні дублікати своїх колекцій, які функціонують паралельно з фондами документів у їх оригінальній формі. У зв'язку з цим деякі фахівці, зокрема на Заході, ввели в обіг помилковий термін, привнесений з біології, – «гібридні бібліотеки». Насправді схрещування різновидових структур у бібліотеці не відбувається, а спостерігається саме паралельне існування двох видів ресурсів.

На другому етапі трансформації, на думку автора, відбуватиметься об'єднання електронних ресурсів архівних, бібліотечних і музейних фондів у інтегровану бібліотечно-інформаційну систему. Споріднені

соціальні інститути, які багато віків працювали відокремлено, на новому витку розвитку з'єднуються в електронному середовищі, і це може дати невідомий досі синергетичний ефект, а у перспективі, можливо, переросте в планетарну структуру знання.

Аспірантка Української академії друкарства **Н. В. Марциняк** у статті «Традиційна та електронна книга: порівняльний огляд споживчих якостей» (с. 339–341), проаналізувавши погляди вчених Й. Є. Баренбаума, Б. І. Косова, С. В. Бушуєва, А. О. Беловіцької, Ю. М. Арського на співіснування електронної та традиційної книги, робить спробу визначити загальні й відмінні товарні властивості традиційної та електронної книги, які формують споживчі переваги кожної з них. На думку Н. Марциняк, суттєвою перевагою традиційної книги, порівняно з електронною, є *єдність її змісту і зовнішнього вираження (форми)*. Адже всі елементи традиційної книги мають певну семіотичну організацію; текст, графіка, матеріал, технічна конструкція обов'язково зумовлені цільовим призначенням і читацькою адресою видання, його типологічною сутністю і цілісністю. Цього не можна сказати, вважає автор, про електронні видання, які, існуючи на дисках або у вигляді спеціальних портативних комп'ютерів, виражають вищевказані характеристики книги лише за допомогою певного оформлення самого тексту. Традиційна книга має більше шансів зберегти інформацію для прийдешніх поколінь. Електронна книга, стикаючись з проблемою старіння технологій, поступається паперовій щодо *надійності збереження інформації*. Для споживання традиційної книги потрібні лише навички читання, аналізу й синтезу одержаної інформації, тоді як її електронний аналог, крім вже вказаного, потребує додаткових пристроїв та вміння ними користуватися.

Суттєвою перевагою електронної книги є її оперативність. З розвитком Інтернету купити, завантажити електронну книгу і приступити до її читання можна за лічені хвилини, не відходячи від домашнього комп'ютера. До того ж, вартість таких книг часто нижча ніж традиційних, а деякі тексти можна отримати безкоштовно. Пошук потрібної інформації в електронній книзі також здійснюється значно простіше й швидше – лише декількома клацаннями комп'ютерної миші. Читач може самостійно змінювати розмір шрифту електронної книги, що поліпшує комфортність читання. За допомогою додаткових програм деякі електронні книги можна трансформувати у звукові, однак при цьому слід враховувати, підкреслює автор, що засоби мультимедіа, забезпечуючи, разом з текстовим, візуальне й звукове сприйняття інформації, на відміну від друкованої книги не сприяють розвиткові людської свідомості та

інтелекту. Однією з переваг споживчих властивостей електронної книги є її компактність – на одному диску вміщується десятки, а то й сотні середніх електронних книг.

Отже, доходить висновку Н. Марциняк, попри всі переваги і недоліки обох форм книги не можна говорити про витиснення однієї з них іншою, адже це принципово різні за способом подання матеріалу засоби інформатизації людства. На сьогодні вони ефективно можуть співіснувати.

Директор московського видавництва **О. С. Ро** у статті «Майбутнє книжкової культури крізь призму інформаційних технологій» (с. 355–357) називає такі *причини змін книжкової культури*: 1) бурхливий розвиток цифрових технологій, що справив вплив на спосіб створення й розповсюдження книг; 2) зміна економічної парадигми; 3) Google Book Search перестає бути скромною ініціативою на периферії книжкового бізнесу. Поцифровування книг ліквідує таке поняття, як «розпродаж тиражу». Слідом за академічними та освітянськими видавництвами простір Google освоюють видавці масової літератури. Майбутнє книжкової культури визначають нині різні чинники – від зміни виробництва і розповсюдження книг, що справляє незворотний вплив на триаду автор – редактор – читач, до економічного занепаду, що спричиняє скорочення інвестицій і фінансовий голод у галузі. Аналітики передбачають, що вже через п'ять років електронні книги займуть стабільну нішу на ринку. Серед різних проблем, які перешкоджають активному розповсюдженню електронної книги – наявність численних і досить різних форматів, включаючи pdf, epub, djVu (дежа-вю), chm (Compiled HTML) та ін. Не менш вагомим є питання авторських прав.

О. Ро переконана, що серйозним чинником розповсюдження і просування книг у найближчому майбутньому виступатиме контекстуальне XML-кодування контенту, що дасть змогу читачеві знаходити потрібну книгу. Крім того, до видавничої практики повільно, але наполегливо входить друкування за вимогою. Сьогодні це найкраща можливість одержати примірник розпроданого академічного видання. Інтернет-ера змінила спосіб, за яким споживачі одержують інформацію. Низка видавців уже дозволяє формувати «персоніфіковані» навчальні курси з розділів відібраних книжок. Інтернет стирає обмеження відстані і часу. На думку автора, зміни, що відбуваються у книжковій індустрії, розвиватимуться шляхом подальшої перебудови технологічного процесу підготовки книг до видання і традиційних ролей учасників цього процесу; трансформації функцій книжкових магазинів, перетворення їх на культурно-сервісні центри, що

пропонують крос-медійні опції одержання контенту; зміни способів пошуку, відбору, одержання й читання книжок.

Книжкова культура

Питання книжкової культури – ще один магістральний напрям сучасних книгознавчих досліджень. Визнаним у цій галузі лідером є вже згадуваний В. І. Васильєв і очолюваний ним Науковий центр досліджень історії книжкової культури РАН. У статті «**Розширення географії та розвиток досліджень з проблем книжкової культури**» (с. 451–454) В. І. Васильєв окреслює коло чинників, які визначають цей процес, детально аналізує авторські концепції з проблем книжкової культури за останні п'ять років: «книжкове пам'яткознавство» як одне з джерел книжкової культури та її структурний елемент (Г. І. Ковальчук); «писемна» культура як складник книжкової культури (Р. О. Симонов, Ю. М. Столяров); зумовленість книжкової культури релігійними домінантами культури загалом (О. О. Павільч); «читацька культура» як складник системи «книжкова культура» (Ю. П. Мелентьева); «релігійна книжкова культура» і книжкова культура країни: загальні та відмінні підходи до методології досліджень (З. М. Монгуш, В. М. Волкова); специфіка побутування книги у бібліофільському середовищі як важливий складник сучасної книжкової культури (В. О. Петрицький); поняття книжкової культури в культурологічному аспекті та у книгознавстві (Т. А. Бруєва); стародруки – свідчення книжкової культури їх творців (Г. І. Ковальчук); історія книжкової культури як багатоаспектна система – самостійний міждисциплінарний науковий напрям на стику історії, книгознавства, історії культури, історії науки та техніки, соціології (В. І. Васильєв).

У статті заступника директора з наукової роботи Наукового центру досліджень історії книжкової культури РАН, д-ра філол. наук С. Г. Антонової «**Книжкова культура як об'єкт вивчення**» (с. 446–448) відзначено, що поняття книжкової культури досі не має єдиного, визнаного всіма, тлумачення. Особливо актуальним, на її думку, є питання про основні атрибути вивчення книжкової культури, насамперед, визначення мети та об'єктно-предметної сфери дослідження, адже тоді стає зрозумілою система координат осмислення того чи іншого явища. С. Антонова вважає, що основні напрями інтерпретації книжкової культури пов'язані з галузевим підходом: аналізуються окремі галузі (видавнича справа, книгорозповсюдження, читання, бібліотечна та бібліографічна діяльність тощо) як компоненти книжкової культури. Проте охоплення різних напрямів роботи з книгою, навіть найбільш повне, не дає у підсумку за-

гального визначення книжкової культури. Додавання характеристик книжкової справи до характеристик читання, бібліографії чи іншого не може створити повної картини книжкової культури в різні періоди її розвитку. Автор переконана, що при вивченні книжкової культури необхідно враховувати показники соціокультурного простору. Включеність до нього книжкової культури – це, на її думку, найбільш принципова відмінна характеристика. Звідси випливає визначення об'єкта дослідження: слід говорити про книгу, книжкову справу, інші складники книжкової культури, а також про книжкову культуру загалом як про феномен соціокультурного простору. Предметом дослідження стає взаємовплив компонентів книжкової культури і соціальних процесів, а метою дослідження – визначення параметрів книжкової культури з урахуванням соціальної ситуації, а також тенденцій і напрямів її розвитку в соціокультурному просторі. Відповідно, це потребує розроблення методології аналізу книжкової культури, обґрунтування її параметрів, а також виявлення загальних характеристик соціокультурного простору, які потрібно враховувати при дослідженні книжкової культури загалом.

«**Методологія досліджень книжкової культури**» – тема публікації зав. кафедри МДУКМ, канд. іст. наук В. В. Добровольського (с. 461–462). Автор вважає поняття «книжкова культура» об'ємним і вдало сформульованим. Ця категорія найбільш активно досліджується останнім часом у рамках низки суміжних дисциплін. Дослідження книги і книжкової справи у контексті книжкової культури стає більш продуктивним, дає змогу застосувати значно ширший науковий інструментарій. Методологічно важливим, наголошує В. Добровольський, є усвідомлення того, що поняття «книжкова культура» виступає видовим, а може бути і підвидовим поняттям стосовно категорії «культура», і, природно, містить у собі окремі родові властивості, що зумовлюють сутнісні характеристики даної категорії. По-друге, загальновідомим є хрестоматійний постулат системного аналізу: жодна система не може бути сутнісно зрозуміла в межах себе самої, необхідний вихід на рівень надсистеми. Системність книжкової культури не викликає сумнівів (хоча поки що не цілком з'ясований склад її підсистем, структура, механізм взаємодії), як і її надсистема – культура загалом. Сотні різних дефініцій культури засвідчують наскільки складним і багатоаспектним є досліджуване явище, наскільки хаотична загальна картина його наукового пізнання. Це стосується і книжкової культури, яка стикається, хоча й різною мірою, з предметною галуззю багатьох наук. При аналізі методами цих наук культура втрачає свою цілісність, самодостатність, повноту. Усі характеристики культури, у т. ч. книжкової,

можна досягнути тільки на основі культурологічного підходу. Опис окремих граней, сторін культури не може дати цілісного наукового уявлення про цей феномен. Первинна внутрішня складність культури потребує для її вивчення спеціальних дослідницьких технологій, які включають, залежно від мети, завдань і предмета наукового осмислення, певну сукупність наукових методів різних рівнів: філософського, загальнонаукового і конкретно-наукового.

Доцент Білоруського державного університету культури і мистецтв **Л. І. Довнар** у своїй розвідці «**Книжкова культура як філософсько-культурологічна категорія бібліології (до постановки проблеми)**» (с. 462–465) відстоює тезу про те, що розвиток сучасної науки характеризується як різноманіттям нових наукових напрямів, так і формуванням інтегральних теоретичних знань. Посилаючись на Ю. М. Столярова, дослідниця зауважує, що хоча термін «бібліологія» в російській мові не прижився, однак є типовим інтернаціональним поняттям для науки про книгу. Сучасний розвиток наукових дисциплін книгознавчого циклу, вважає Л. Довнар, не наче віддаляє їх одна від одної, предметно чи проблемно зближуючи з іншими науками, проте міждисциплінарні зв'язки історично настільки міцні й нерозривні, що це змушує знову і знову повертатися до пошуку інтегральної науки, яка розкрила б значущість «книжкового знання» у розвитку людства. Варіантом відповіді на це питання автор пропонує визначення *бібліології як системи наук про книгу*, що має і теоретичний, і прикладний рівні. Посилаючись на праці вчених-колег, дослідниця стверджує: об'єкт бібліології – книга (в широкому значенні) – має універсальний характер, є продуктом і засобом розвитку культури, цивілізації. Предмет бібліології має гетерогенний характер, пов'язаний зі сферою людської діяльності, що використовує книгу, і залежно від його (предмета) визначення бібліологія може застосовувати методологічні підходи багатьох суспільних і гуманітарних наук, у результаті чого, відповідно, формуються доволі самостійні наукові напрями. Це, однак, не розмиває предмет, а робить його різноманітним, завдяки чому й виявляється феноменологічна роль книги в розвитку людства.

Таким чином, об'єкт і предмет бібліології нерозривно зв'язані з галуззю культури-цивілізації, вони передбачають використання методологічного арсеналу наук, які «опікуються» цими галузями, насамперед філософії та культурології. Одним із наукових напрямів, який відображає функціонування книги в культурі, є дослідження книжкової культури. Самостійним науковим напрямом (дисципліною книгознавчого характеру) вже визнана історія книжкової культури.

У білоруському книгознавстві, підкреслює автор, завдання вивчення книжкової культури з позицій культурологічного підходу вперше було поставлене М. Ніколаєвим і М. Крюковським. Книга в культурі розглядається, з одного боку, як артефакт і основа існування культури, з іншого – як наукова категорія книжкової культури у складі відповідної наукової дисципліни. У зв'язку з тим, що нині динамічна рівновага між культурою і цивілізацією в суспільстві «масового споживання» порушена, помітно активізувався пошук шляхів виживання і зміни ситуації як у глобальному, так і національному масштабах. Культура, наголошує Л. Довнар, має стати метою, а цивілізація – засобом, а не навпаки, як зараз. Звідси і постає значущість досліджень книжкової культури в контексті філософсько-культурологічного підходу (методології) і пошуків відповіді на питання «навіщо». Ставши головною категорією бібліології, книжкова культура дає змогу вийти на інтегральне знання, у першу чергу – це шанс для «дисциплін книгознавчого циклу» виробити об'єднану назву, не посягаючи на самостійність кожної з них.

Особливе місце у збірнику посідає доповідь «**Письмо і книга як визначники й індикатори книжкової культури**» (с. 490–491) відомого польського книгознавця **К. Мігоня**, доктора-габіліта теорії та історії науки про книгу, професора гуманітарних наук, зав. кабінету теорії та історії книги Вроцлавського університету. Вчений вважає, що поняття «книжкова культура» є однією з найважливіших дослідницьких категорій сучасного книгознавства і одночасно чітко визначеною галуззю книжкового знання. Воно охоплює всі матеріальні та духовні аспекти книги й світу книг; дає змогу описати з перспективи людської культури одиничну книгу та її складники, а також пояснити зібрання книжок (видавничий репертуар, книготорговельний асортимент, бібліотечна колекція, список книг для читання, навіть увесь книжковий універсум). На формування індивідуальної та суспільної (в рамках історичної епохи, державних кордонів, народу, соціальної групи тощо) книжкової культури справляє вплив ціла низка чинників культурного, політичного, релігійного, економічного життя. Вихідною точкою для розуміння книжкової культури, на думку автора, є письмо і мова книги. По-перше, письмо і мова є засадничими характеристиками книги як інструмента закріплення, збереження й передання писемності. По-друге, письмо і мова визначають суспільне життя книги.

Зав. бібліотеки м. Кизил (Росія) **З. М. Монгуш** та головний наук. співробітник, д-р пед. наук РДБ **В. О. Фокєєв** свою статтю назвали «**Теоретичні основи книжкової культури**» (с. 491–493). За визначенням

авторів, *книжкова культура, або бібліокультура* – багатогранне поняття, воно означає відображення духовного, інтелектуального світу людини і суспільства в графічно фіксованому слові, а також ступінь засвоєння людиною у конкретно-історичних умовах світу книги. Основними компонентами книжкової культури є знання (теоретико-методологічне, історичне, організаційно-технологічне), рівень засвоєння спільнотами на певному історичному етапі суми ідей, напрацьованих науками інформаційно-книгознавчого (соціокомунікативного) комплексу (книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, інформологія, рекламознавство тощо). Основним показником тут виступає ступінь відповідності книжкової культури системі книжково-культурологічних знань. Важливий компонент книжкової культури – книжковий репертуар (сукупність творів друку, що побачили світ і обертаються в соціумі у певний час і на певній території) в різних розрізах: світовому, національному, регіональному, державному; ступінь відповідності репертуару потребам особистості чи суспільства в конкретній історичній соціокультурній ситуації.

У статті наводяться визначення основних понять. Носіями книжкової культури є суб'єкти споживання книги (споживачі, користувачі, читачі, цільові аудиторії). Книжкова культура, на переконання авторів, може бути представлена як комплекс видів культури. *Авторська книжкова культура* – це досягнутий автором результат наукового, художньо-естетичного засвоєння світу, взаємодії інтелектуальних, духовних, соціальних ідей, які він поділяє, належного літературного виконання тексту твору. *Книжково-комунікативна культура* – культура здійснення соціальної комунікації, ведення діалогу культур на основі книги. *Книжкова ціннісно-орієнтована культура* – культура здійснення ціннісної орієнтації у соціумі, універсумі культури, в ноосфері, зокрема, засобами рекламної інформації у вигляді книги. *Видавнича культура* – культура створення книги, характер культурологічної і соціально-історичної інтерпретації тексту у процесі його перетворення на видавничу форму. *Технологічна, поліграфічна культура* – культура поліграфічного відтворення книги; культура, мистецтво книги, сукупність матеріалів, засобів, способів, технологій, методів перетворення текстової інформації на книжкову форму, на твір поліграфічного мистецтва, що виражається в обсязі, форматі, характері кріплення аркушів книги, в особливостях паперу, в способі друку, якості палітурних матеріалів, характері оздобувальних робіт. *Розповсюджувальна культура* – культура розповсюдження книг, донесення їх до споживачів, користувачів, читачів. *Бібліографічна куль-*

тура – культура генерування і поширення, використання інформації про книги, здійснення бібліографічного пізнання, комунікації, орієнтації у книжкових текстах – цінностях культури, володіння бібліографічною мовою в різних пізнавальних, соціокультурних ситуаціях. *Бібліокультура* – комплексний термін, що вказує на родинність інформаційної, книжкової, бібліотечної, бібліографічної культур, інтегрованих у комплексі. *Сучасна бібліокультура* – компонент загальної культури особистості, суспільства, досягнутий рівень книжкової, бібліотечно-бібліографічної справи, документних інформаційно-бібліографічних масивів і потоків, розвитку інноваційних когнітивно-інформаційних, комунікативних технологій.

* * *

Отже, оприлюднені у збірнику матеріали дають змогу зробити такі висновки: книгознавство як наука існує, розвивається, трансформується з огляду на виклик часу. Основними проблемами, що їх досліджують сьогодні книгознавці-теоретики, можна вважати:

- місце книгознавства у системі наукового знання з огляду на розвиток нових інформаційних технологій, а також документознавства;
- формулювання структури сучасного книгознавства, його об'єкта і предмета досліджень;
- інституціонування нових книгознавчих дисциплін на стику з іншими науками: теорії та історії книжкової культури, книжкового пам'яткознавства тощо;
- співвідношення книгознавства з суміжними дисциплінами – документознавством, теорією літератури і читачезнавством, інформологією, культурологією, філософією;
- електронна книга як об'єкт книгознавства, співвідношення традиційної та електронної книги, майбутнє книги;
- теорія та історія книжкової культури як одна з основних категорій сучасного книгознавства;
- філософсько-культурологічна методологія книгознавчих досліджень, культурологічний підхід до досліджень книжкової культури, взаємовплив компонентів книжкової культури і соціальних процесів;
- вивчення попередніх книгознавчих досліджень, розвиток історичного книгознавства.

Таким чином, сучасне книгознавство має вагомий актуальні завдання і очікує на нові продуктивні дослідження.

Визнаний фахівець з питань бібліографії та книгознавства Луїза Ільницька

Відомий в Україні та за її межами бібліограф, бібліографознавець й книгознавець, завідувач відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, голова його комісії з книгознавства і бібліографії Луїза Іванівна Ільницька народилася 29 вересня 1939 р. на Хмельниччині в сім'ї вчителів. У 1961 р. вона закінчила українське відділення філологічного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка. Працювала вчителем, коректором у видавництві, з 1970 р. – бібліограф, з 1988-го. – завідувач відділу наукової бібліографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН УРСР.

Багаторічна праця у бібліотеці, що мала статус науково-дослідної установи, визначила головні напрями наукової діяльності Л. Ільницької – бібліографознавство, книгознавство, історія української бібліографії. Притаманна їй глибина наукового бачення виявлялася ще за умов політичного й цензурного нагляду за роботою бібліотек, зокрема за бібліографічними виданнями. Дотримання обов'язкових тоді вимог класово-партійної оцінки суспільно-політичних явищ і персоналій зумовлювало тенденційність тематики планових робіт бібліотеки, неповноту й вибіркковість бібліографованих матеріалів. Однак і за цих умов Л. І. Ільницька зуміла опублікувати низку ґрунтовних бібліографічних покажчиків, присвячених письменникам Р. Іваничукові, М. Ільницькому, Р. Федоріву, бібліографові М. Гуменюку, де майже вичерпно реалізувала ресурс зібраних матеріалів.

Серед цих праць вирізняється бібліографічний покажчик «Марко Вовчок у колі сучасників», виданий з нагоди 150-річчя від дня народження української письменниці (1983). Засобами бібліографії авторка зуміла відтворити багатоаспектну палітру історико-культурних, науково-літературних й життєписних зв'язків Марка Вовчка та її творчості як з тогочасним українським, так і російським та зарубіжним літературним і культурним середовищем другої половини XIX–початку XX ст.

Широку в хронологічному й проблемному сенсі панораму суспільно-політичного, історико-культурного й літературного аспектів української дійсності XIX ст. у контексті міжслов'янських і загальноєвропейських взаємин розкриває унікальний бібліографічний покажчик Л. І. Ільницької «Руська Трійця: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький» (1993). Авторка кількарічними бібліографічними пошуками й досліджен-

нями охопила величезну кількість (до 2000 позицій) доступних їй друкованих та архівних матеріалів більш як за півтора століття. Головний наголос у роботі зроблено на дотриманні принципів перегляду «de visu» матеріалів, а також обов'язкового наукового анування джерел. Особливо цінним було вивчення авторкою загальнослов'янського й загальноєвропейського контексту діяльності «Руської Трійці». Це принесло несподівані результати як щодо виявлення цілих пластів раніше незнаних документів і публікацій, так і їх наукового освоєння.

Праця Л. Ільницької й досі залишається найповнішим, зразково складеним у методичному сенсі, бібліографічним джерелом про «Руську Трійцю», своєрідною малою енциклопедією про життя й діяльність її чільних представників.

Поруч з постійною роботою над досяганням історико-теоретичних основ української бібліографії, бібліографознавства й книгознавства, Луїза Іванівна щораз прагнула складніших і сміливіших бібліографічних починань. Взяти хоча б підготовку під керівництвом професора Я. Р. Дашкевича та у співавторстві з науковим співробітником відділу наукової бібліографії О. І. Хміль дев'яти томів цінної архівної пам'ятки-картотеки української книги 1798–1916 рр.

Створена ще у 1945–1948 рр. працівниками двох академічних бібліотек – Центральної у Києві під загальним керівництвом Ю. Меженка і тодішнього її Львівського філіалу (керівник роботи Я. Дашкевич), – картотека була лише попереднім, робочим варіантом зведеного матеріалу для створення першої повної бібліографії української книги за вказані роки. Понад 30 000 розписуваних у двох примірниках карток відображали книжкову продукцію більш ніж за 100 років, що виходила усіма історично складеними діалектними особливостями української мови, а також іноземними мовами і видавалася не тільки на території роз'єднаної тоді політичними кордонами України, але й поза її межами.

Багаторічна наполеглива праця Л. Ільницької і О. Хміль увінчалась успіхом: протягом 1995–2005 рр. вдалося видати усі дев'ять об'ємних томів цієї праці під назвою «Репертуар української книги, 1798–1916». На українських теренах не було й немає досі більш професійно продуманого бібліографічного покажчика вітчизняної книги. У статті «Від укладача» Л. І. Ільницька вмотивувала археографічний характер видання карто-

теки як цінної бібліографічної пам'ятки, що визначило принципи редакторської роботи з нею як з архівним документом. Автори видання, пише вона, «здійснювали мінімальну бібліографічну редакцію, повністю зберегли правопис, вжитий у відповідних бібліографічних джерелах, які розписані у картотеці, включали всі описані видання (за винятком дублетів) без уваги на точність і повноту опису [...] не вилучались з картотеки при публікації навіть ті описи, відомості про які взяті з бібліографічних джерел, при певних розшуках виявлялись недостовірними – такі видання не виходили в тому році, або взагалі не виходили. Можливо, в майбутній праці над бібліографією української книги, це застереже бібліографів від повторення помилок попередників і спонукає до критичного підходу при використанні бібліографічних джерел»*.

Зазначимо, що відповідно з'ясована авторами інформація подається у їхніх ґрунтовних примітках. Для уточнення бібліографічного опису книг Л. Ільницька і О. Хміль не тільки проводили суцільну звірку карток з розписуваними джерелами – друкованими й архівними, але й з сучасною книгознавчою інформацією, закладеною у бібліографічних працях, енциклопедіях, біографічних словниках тощо, не ставлячи проте своїм завданням звірки «de visu» самих видань, оскільки це прерогатива майбутньої бібліографії української книги.

Результатом такої копіткої редакторської роботи авторів стало також створення ними досконалого й вичерпного науково-допоміжного апарата. Крім іменного покажчика, до кожного тому даються примітки та список скорочень джерел, використаних у виданні, з повним розкриттям їх назви й змісту. Саме цей список, що охоплює бібліографічні праці – друковані й рукописні — І. О. Левицького, М. Комарова, В. Дорошенка, Б. Грінченка, О. Андрієвського, Я. Стешенка, російську «Книжну летопись», провідні журнальні видання Сходу й Заходу України та інші, задокументовує особливість «Репертуару ...» як загальноукраїнського видання бібліографії української книги.

Глибоко наукове розуміння Л. І. Ільницькою поставлених завдань і методики редагування картотеки, робить видання надзвичайно цікавим не лише для бібліографів і книгознавців, а й для істориків, оскільки тисячі відображених у ньому книг з найрізноманітніших галузей знань і різного призначення засвідчують інтенсивність духовного життя українського народу, його поступ у боротьбі за гідне існування й осягання здобутків світової цивілізації.

Досвід, якого Л. І. Ільницька набула, працюючи над виданням «Репертуару української книги, 1798–1916», безумовно, мав вирішальне значення для започаткування нею ще одного унікального в наш час бібліографічно-видавничого проекту, а саме – створення повної бібліографії української книги в Галичині, на Закарпатті,

Буковині, Волині та в еміграції за міжвоєнний період – 1914–1939 рр. Планується, що територіально бібліографія включатиме сучасні західні області України – Львівську, Тернопільську, Волинську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Закарпатську, окремі колишні етнічні українські території (Надсяння, Холмщина), які після 1945 р. залишилися у складі Польщі, а також еміграційні центри українського видавничого руху – Відень, Берлін, Прага, Подебради, Торонто, Нью-Йорк, Парана та ін. Л. І. Ільницька як автор такого всеосяжного з даної тематики проекту, не тільки взялася за керівництво ним, але й особисто включилася у його виконання разом з визначеною нею групою кваліфікованих працівників відділу наукової бібліографії ЛННБУ ім. В. Стефаніка (Л. Кужель, Т. Дубова, Н. Рибчинська, Л. Суц).

Відомо, що окремого видання бібліографії, в якому була б відображена західноукраїнська та українська еміграційна книга міжвоєнного періоду, немає й досі. Українські бібліографічні джерела реєстрували її лише частково, як, наприклад, бібліографія: «Нові книги» в журналі «Дзвони» (1931–1939); «Бібліографія [української книги в Галичині й Волині, по змозі – на Буковині, Закарпатті та еміграції] за 1937–1938 рр.» Б. Романенчука в журналі «Українська книга» (1937. № 2 – 9–10; 1938. № 2, 4, 8/10); «Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції, 1920–1931» П. Зленка та деякі інші.

Прагнучи до фундаменталізму бібліографічного пошуку, Л. І. Ільницька запланувала і здійснила з групою укладачів ґрунтовне обстеження й дослідження основного джерела нового проекту – генерального (службового) каталогу і фондів ЛННБУ ім. В. Стефаніка, яка має найбагатшу колекцію західноукраїнської книги цього періоду. Були використані каталоги і фонди наукових бібліотек Львівського національного університету ім. І. Франка, Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича та Ужгородського національного університету, а також бібліотеки відновленого НТШ у Львові, двох музеїв у Коломиї та ін. До основних бібліографічних джерел проекту віднесено також польську державну бібліографію «Urzędowy wykaz druków nieperiodycznych ...», яка протягом 1928–1939 рр. систематично реєструвала українські галицькі видання.

Об'єктом бібліографування у проекті є книга українською мовою, книга т.зв. язичієм, яким у Галичині і Закарпатті друкувалися москвофільські видання, книга українського автора, але видана іноземними мовами в межах означеного регіону.

Створена робоча картотека на основі по можливості наочного опису видань обсягом майже 14 тисяч назв існує на сьогодні як у картковому, так і в електронному варіантах.

Крім активної участі у вже згаданих надскладних проектах Л. І. Ільницька знаходила й знаходить час ще й для оригінальних науково-дослідних студій. Свої численні розвідки вона друкує у наукових збірниках українських та зарубіжних університетів й наукових бібліотек,

* Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії. – Львів, 1995. – Т. 1. 1798–1870. – С. XX.

у виданнях НТШ, у журнальній періодиці. Пошукові розвідки авторки відзначаються вдумливим аналізом знайдених, здебільшого невідомих, фактів і матеріалів та науковою актуальністю. Особливий дослідницький інтерес викликають статті, пов'язані з історією та проблематикою «Руської Трійці»: «Якщо не Вагилевич ... (1986), «Міжслов'янські зв'язки І. Вагилевича і Я. Головацького в 30–60-х рр. XIX ст. (з маловідомих матеріалів)» (1989), «За всеукраїнську бібліографію М. Шашкевича» (1990), «До біографії І. Вагилевича (з маловідомих матеріалів)» (1996), «Романтизм чи бідермаєр?» (Іван Панькевич – дослідник творчості Маркіяна Шашкевича) (2000) та ін. Однак найбільше знань і душі авторка вклала в дослідження першодруку «Руської Трійці» – славетного альманаху 1837 р. «Русалка Дністровая», з наголосом на розкриття історії його поширення в Європі й світі та місцезнаходження у наукових, приватних бібліотеках.

Почавши від перших публікацій – «Русалка Дністровая» (1837) в контексті міжслов'янських зв'язків» (1990), «Русалка Дністровая» в Сербії» (1993, 1996) та «Русалка Дністрова» у бібліотеках слов'янських країн» (2000), Л. І. Ільницька оприлюднила розвідки про збережені примірники альманаху у фондах Національної бібліотеки у Варшаві (2002), у бібліотеках Санкт-Петербурга (2004), у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2005), в бібліотеках і музеях Львова (2006), бібліотеках Великобританії, США, Канади (2007) і врешті – «Русалка Дністровая» (1837) в системі культурних цінностей і поширення книги в світі як фактор міжнародних зв'язків» (2008). В останній публікації авторка неначе підбиває підсумок не тільки розшуків знайдених досі примірників альманаху, але й розкриває воістину універсальне значення і внесок цієї книги у поширення українського слова, літератури, культури серед народів світу. І до цієї істини Л. Ільницька дійшла в результаті багаторічних пошуків самої книги і листування з бібліотеками і вченими світу, скрупульозного аналізу кожного знайденого примірника, розшифрування підписів власника, вивчення кореспонденції з імовірними її власниками у Європі та світі. Частина зібраних за цей час матеріалів склала зміст унікальної монографії «Русалка Дністровая» (1837) у бібліотеках і музеях світу», виданої ЛННБУ ім. В. Стефаника у 2007 р. Ця праця є першим в українській книгознавчій науці виданням, де зібрані відомості про понад 100 примірників першодруку «Русалки Дністрової», які авторка досліджує з великою любов'ю, посвятою і творчим азартом, супроводжуючи текст високопрофесійними передмовою та післясловом, вичерпністю посторінкових бібліографічних посилань, ілюструванням зібраних з усього світу фотографій власників альманаха, їхніх підписів і приміщень бібліотек, наукових установ, де зберігається книга тощо.

Однак, сказаним не вичерпуються науково-дослідні напрацювання Л. І. Ільницької. У її творчому доробку є

кілька вагомих бібліографознавчих розвідок ширшого історико-теоретичного характеру. Серед них – «Матеріали до бібліографії української книги 1798–1916 рр: історія створення картотеки (1945–1948) і проблеми видання» (1996), «Національна бібліографія в Україні: теоретичні і практичні аспекти» (1996, 2001), «До питання про банки даних з українознавства» (у співавторстві) (1998), «Ідея біографічного словника І. О. Левицького в світлі сучасних проблем створення українського біографічного словника» (2002), «Бібліографія західноукраїнської та української еміграційної книги міжвоєнного періоду, 1914–1939: засади створення» (2005).

Цей аспект своєї діяльності Л. І. Ільницька збагатила низкою досліджень, пов'язаних з висвітленням бібліографознавчих досягнень Наукового товариства ім. Шевченка, які авторка здійснила у ранзі голови книгознавчої та бібліографічної комісії відновленого в 1989 р. товариства. Свою роботу в НТШ Л. І. Ільницька розпочала з вивчення бібліографічної діяльності товариства і його голови М. Грушевського, про що свідчать її розвідки «Українознавча бібліографія в Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові (1885–1939): друковані і архівні матеріали» (1994), «Бібліографія у відновленому Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові» (1992), «Україніка НТШ як джерело національної бібліографії» (1996), «М. Грушевський і становлення українознавчої бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка» (1998), «Неопублікований лист Зенона Кузеля до Наукового товариства ім. Шевченка (1908) як програма створення українознавчої бібліографії» (2009).

Слід відзначити також активну діяльність Луїзи Іванівни як голови згаданої комісії НТШ. Вона проявляється, зокрема, в організації нею щорічних наукових конференцій з питань бібліографії й книгознавства, діяльності визначних бібліографів І. О. Левицького, І. Калиновича, М. Кордуби, З. Кузеля та ін. Ще 1990 р. вийшов упорядкований нею збірник праць відомого українського бібліографа М. Гуменюка «Біля джерел української радянської бібліографії», а згодом ґрунтовне видання «Бібліотека НТШ: книги і люди (1996) та збірник наукових праць, присвячений І. О. Левицькому (2002).

Упродовж 20 років Л. Ільницька очолює науково-бібліографічну раду бібліотеки, є редактором або членом редколегії багатьох професійних видань. Як керівник підрозділу вона виховала цілу когорту спеціалістів високої кваліфікації, це, зокрема: Н. Рибчинська, Л. Кужель, Н. Кошик, О. Хміль, М. Кострова, Т. Кульчицька, Т. Дубова, С. Когут, О. Юркевич.

Щиро вітаючи шановну Луїзу Іванівну зі славним ювілеєм, зичимо їй міцного здоров'я, особистого щастя, нових творчих успіхів на бібліотечній ниві.

Марія Вальо,
наук. співробітник ЛННБУ ім. В. Стефаника

Підвищення кваліфікації працівників бібліотечної системи НАН України

У квітні–травні 2009 р. для бібліотек науково-дослідних установ НАН України, розташованих у Києві, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського здійснила низку заходів, спрямованих на підвищення фахового рівня бібліотечних працівників різних категорій. Зокрема, для керівників бібліотек НДУ було проведено два семінари, головна мета яких – всебічно проаналізувати роботу бібліотек системи у 2008 р., окреслити існуючі проблеми, ознайомитися зі здобутками і досвідом роботи окремих бібліотек, визначити пріоритети та основні завдання на перспективу, обговорити перші результати діяльності бібліотек у нинішньому році.

На семінарі «*Підсумки роботи бібліотек НДУ у 2008 р.*» фахівцями відділу бібліотекознавства НБУВ було проаналізовано роботу бібліотек загалом і кожної установи окремо за матеріалами перевірок і наданою бібліотеками планово-звітною документацією.

Відкрила семінар учений секретар Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, ст. наук. співробітник НБУВ **Г. І. Солоїденко**, яка наголосила, що в умовах економічної кризи одними з найвразливіших установ є бібліотеки. Саме тому Верховна Рада України прийняла Постанову «Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки закладів культури в період економічної кризи» № 1114-У1 від 5 березня 2009 р. Документом передбачається здійснення невідкладних заходів щодо збереження мережі бібліотек, заборона виселення та закриття бібліотек, не дозволяється скорочувати видатки на їхнє утримання. Керівники бібліотек у разі необхідності мають орієнтуватися на Постанову як юридичну основу для забезпечення повноцінного функціонування очолюваних ними підрозділів.

Доповідачка приділила увагу питанням формування бібліотечно-інформаційних ресурсів. Аналізуючи стан комплектування у бібліотечній системі НАН України у 2008 р., вона констатувала зменшення кількості літератури, яка надійшла до бібліотечних фондів, збереження тенденції основних надходжень за рахунок дарів, передплати та документообміну. Говорилося також про досвід накопичення та використання бібліотеками інформації на електронних носіях, створення на базі окремих бібліотек електронних репозитаріїв. Наголошувалося на необхідності посилення уваги до питань збереження фондів, дотримання термінів проведення перевірок, обов'язкового документального оформлення їхніх результатів та надсилання документів, за підсум-

ками переобліків, до відділу бібліотекознавства НБУВ.

Позитивну оцінку було дано роботі бібліотек інститутів археології, ботаніки, біології південних морів, зоології, МГІ, літератури, Національного ботанічного саду, Карадазького природного заповідника з раритетними фондами.

Розглядався стан матеріально-технічного забезпечення бібліотек, зокрема зазначалося, що до цього часу не мають комп'ютерів 10 відсотків бібліотек, а у 20 відсотків комп'ютерна техніка застаріла; проблемним залишається питання запровадження єдиного програмного забезпечення. На завершення свого виступу Г. І. Солоїденко зазначила, що сьогодні забезпечити самотужки потрібними ресурсами своїх користувачів не в змозі жодна бібліотека, тому потрібно об'єднувати зусилля, координувати комплектування, поєднувати накопичені ресурси єдиним інформаційно-пошуковим апаратом. Саме за такими принципами мають формуватися інформаційні ресурси бібліотек НАН України.

Розгорнутий аналіз стану бібліотечно-інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування читачів бібліотек НДУ було зроблено у виступі мол. наук. співробітника НБУВ **В. П. Здановської**. Вона зазначила, що бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне забезпечення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у 2008 р. традиційно здійснювалося шляхом надання у користування бібліотечно-інформаційних ресурсів, забезпечення доступу до світових онлайн-наук. інформаційних ресурсів, створення власних бібліографічних і повнотекстових БД, підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів. Аналізувалася динаміка статистичних показників, відзначалася тенденція до зростання чисельності таких категорій читачів, як аспіранти та науковці. Увага присутніх акцентувалася, з одного боку, на зменшенні основних кількісних показників традиційного обслуговування, наприклад, книговидачі і відвідувань, а з другого – на позитивних тенденціях у більшості бібліотек до задоволення інформаційних потреб читачів шляхом використання електронних ресурсів.

У виступі було проілюстровано ефективність використання електронних періодичних видань, передплачених НБУВ. Серед науково-дослідних установ, які найактивніше використовували передплачені інформаційні ресурси, називалися НТК «Інститут монокристалів», ФТНТ, Інститут фізико-органічної хімії та вуглекислоти.

На жаль, 22 академічні установи, через відсутність телекомунікаційних каналів, взагалі не користувалися онлайновими ресурсами.

Доповідачка також розповіла про досвід створення бібліотеками НДУ електронних репозитаріїв своїх установ. Так, бібліотека Інституту біології південних морів, маючи власний досвід і напрацювання, а також використовуючи можливості міжнародного проекту ОДИНЕСЕТ, здійснила тренінги організації репозитаріїв для працівників бібліотек Інституту гідробіології, Карадзького природного заповідника та Морського гідрофізичного інституту. Зазначалося, що у зв'язку зі святкуванням 90-річчя НАН України активізувалася робота з організації ювілейних книжкових виставок, розгорнутих експозицій із залученням архівних та фотодокументів, присвячених історії розвитку та здобуткам Академії, своєї установи, виставок, присвячених відомим вітчизняним ученим. Вказувалося також на поширену практику створення віртуальних виставок на сайтах науково-дослідних установ.

Тривала робота з традиційними каталогами та картотеками, понад 40 бібліотек набули досвіду створення БД, більшість бібліотек здійснюють наповнення ЕК. Позитивну оцінку бібліотеки отримали за пропаганду своїх фондів і бібліотечних послуг, підготовку бібліографічних видань, публікацію статей з досвіду роботи бібліотек (бібліотеки інститутів біохімії, електрозварювання, історії України, мистецтвознавства, фольклористики та етнології, кібернетики, літератури, надтвердих матеріалів та ін). Низка бібліотек брала безпосередню участь у підготовці наукових видань, наприклад, словника «Науковці України ХХ–ХХІ століть» (бібліотека Інституту енциклопедичних досліджень), «Екологічної енциклопедії», сьомого тому «Енциклопедії сучасної України» (бібліотека Інституту ботаніки), матеріалів до восьмого, дев'ятого і десятого томів «Енциклопедії сучасної України» (бібліотека Інституту енциклопедичних досліджень) та ін.

Завершуючи свій виступ, В. П. Здановська зазначила, що належний якісний рівень бібліотечно-бібліографічного та інформаційного обслуговування значною мірою забезпечує підтримка бібліотек з боку адміністрацій та інформаційно-бібліотечних рад установ, посилення міжбібліотечної співпраці.

У виступі наук. співробітника НБУВ **Н. І. Смаглової** аналізувався стан кадрового забезпечення бібліотек НДУ. Як зазначалося, проблеми, що накопичувалися останнім часом, залишилися невирішеними і в 2008 р. На жаль, зберігається тенденція до зменшення кількості фахівців з вищою спеціальною освітою та зростання кількості бібліотечних працівників з середньою освітою, існує група бібліотек, штати яких укомплектовано фахівцями пенсійного або передпенсійного віку.

Тривожною є також тенденція до зменшення групи працівників зі стажем роботи 1–5 років, що у майбутньому ускладнить підготовку резерву кадрів. Як і раніше, має місце плінність кадрів у групі працівників зі стажем

роботи від 10 до 30 років. Тобто бібліотеки на місцях продовжують втрачати найбільш досвідчених фахівців.

У виступі зазначалося, що бібліотеки суттєво відрізняються за обсягами і характером роботи, що виконується. Наводилися приклади, коли при мінімальному штаті (1–2 працівники), бібліотеки виконують великий обсяг роботи, а саме: видають бібліографічні покажчики, створюють електронні ресурси, проводять комплексні заходи, наприклад, дні аспіранта, беруть участь у підготовці наукових видань своєї установи тощо. Наголошувалося, що у період фінансової нестабільності керівники бібліотек повинні чітко визначити пріоритети у роботі, забезпечити належне завантаження кожного працівника, документально закріпити посадовими інструкціями та планами роботи виконання їхніх функціональних обов'язків. У виступі було дано високу оцінку роботі бібліотечних колективів інститутів археології, біохімії, літератури, зоології, проблем міцності, ФТІНТу, економіки промисловості, експериментальної патології, онкології і радіобіології, регіональних досліджень, біології південних морів, ГАО та ін. **Н. І. Смаглова** відзначила роботу з кадрами керівника бібліотеки Інституту археології **В. А. Колеснікової**, яка долучила колектив до роботи з виявлення і поповнення складу бібліотечних колекцій, введення їх у науковий обіг, до вивчення читачьких запитів та оцінювання читачами якості задоволення бібліотекою їхніх потреб, що дало змогу покращити взаємодію таких важливих елементів бібліотечної системи, як книга–читач–бібліотека. Під час виступу було також детально розглянуто звітні документи бібліотек. Наголошувалося на відповідальності керівників бібліотек за звітні статистичні дані, які в обов'язковому порядку мають фіксуватися в обліковій документації бібліотеки. Доповідачка зауважила, що найближчим часом бібліотеки отримають аналітичний збірник «Робота бібліотек науково-дослідних установ Національної академії наук України у 2008 році», матеріали якого пропонується обговорити у кожному колективі, а наведені середні статистичні показники використовувати як орієнтири для визначення обсягів завдань та оцінки власної роботи.

Програма семінару передбачала виступи з досвіду роботи бібліотек системи НАН України. Так, присутні мали змогу ознайомитися з роботою бібліотеки Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології з вивчення та висвітлення основних етапів розвитку Інституту, пропаганди наукових здобутків учених. Як зазначила у своєму виступі зав. бібліотеки цього Інституту **П. М. Шкатула**, протягом кількох років бібліотека активно співпрацює з науковцями установи у питаннях підготовки біографічних і бібліографічних видань. На конкурсі кращих публікацій з популяризації досягнень науки у 2008 р. авторському колективу Інституту, до складу якого увійшла і зав. бібліотеки, за підготовку видань із серії «Пам'яті видатних вчених-онкологів України» було присвоєно перше місце і вручено диплом.

П. М. Шкатула зауважила, що сьогодні, як ніколи, кожна бібліотека повинна дбати про власний авторитет і авторитет своєї професії шляхом всебічного сприяння роботі учених, модернізації бібліотек, упровадження новітніх технологій, розширення кола інформаційних послуг і бібліотечної співпраці.

З належною увагою учасники семінару вислухали виступ зав. бібліотеки Головної астрономічної обсерваторії **Н. В. Печероги** про досвід роботи з уведення в науковий обіг видань з особистого книжкового зібрання д-ра фіз.-мат. наук Л. М. Шульмана. Ця робота здійснювалася за сприяння керівництва та інформаційно-бібліотечної ради обсерваторії.

У ході семінару керівники бібліотек мали змогу обмінятися думками, отримати індивідуальні консультації від фахівців НБУВ, взяти участь у презентації п'ятого випуску збірника документів і матеріалів «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України», підготовленого НБУВ, а також ознайомитися з новими надходженнями до читального залу відділу бібліотекознавства НБУВ під час перегляду літератури, проведеного наук. співробітником НБУВ **С. М. Масловською**.

На етапі формування програми семінару «Сучасна бібліотека: традиції, новаторство, пріоритети розвитку» відділ бібліотекознавства ретельно переглянув пропозиції з місць, тематику консультацій, за якими зверталися до НБУВ окремі працівники бібліотек. Все це робилося з метою акцентувати увагу учасників семінару на основних напрямках роботи на перспективу, конкретизувати завдання, проконсультувати учасників зібрання щодо методики їх реалізації, а також дати чіткі орієнтири з питань організації роботи бібліотеки, управління колективом в умовах існуючого правового поля.

Семінар відкрився виступом ученого секретаря Інформаційно-бібліотечної ради **Г. І. Солоїденко** «Сучасна бібліотека: традиції, новаторство, пріоритети розвитку». Вона поінформувала присутніх про Загальні збори Національної академії наук України, що відбулися 15 квітня 2009 р., наголосила на основних завданнях, поставлених перед науковцями Академії у вітальній промові Президента України В. А. Ющенко та у доповіді Президента НАН України Б. Є. Патона.

Зазначалося, що Загальні збори Академії дали імпульс для подальшого розвитку вітчизняної науки, реалізації завдань інформатизації наукових досліджень. Сьогодні мова йде не тільки про доступ до світових ресурсів науково-технічної інформації та створення власних електронних баз даних, а й про застосування сучасних суперкомп'ютерних систем та грид-технологій. Завдяки запровадженню спеціальної академічної програми на цей час вже об'єднано обчислювальні потужності 16 наукових установ, Україна стала членом найбільшого у світі міжнародного грид-проекту. Набуває актуальності наукове і науково-технічне забезпечення реалізації антикризових програм та проектів міністерств і відомств, органів місцевого самоврядування, розширення спів-

праці з ними. Академія наук повинна всіляко слугувати оновленню вітчизняної економіки. «Відповідно до цих завдань, а також згідно з вимогами «Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2009–2013рр.», ухвалених постановою Президії НАН України № 553 від 25.02.09 р., повинна сьогодні вибудовуватися система бібліотечно-інформаційного забезпечення потреб науки», – підсумувала свій виступ Г. І. Солоїденко.

Окремий тематичний блок програми семінару становили питання формування та збереження бібліотечних фондів. Про можливості бібліотек щодо нарощування власного інформаційного потенціалу за рахунок співпраці з НБУВ і використання передплатеної Бібліотекою зарубіжної періодики, а також застосування книгообміну як ефективного джерела поповнення бібліотечних фондів йшлося у виступах працівників Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів (ЦФБІР), головного бібліотекаря НБУВ **О. В. Полякової** та зав. сектору вітчизняного книгообміну **Л. А. Пестрецової**.

Досить детально учасники семінару розглядали питання роботи з окремими типами та видами документів, зокрема, з дисертаціями, документами для службового користування (ДСК). У виступі зав. сектору ЦФБІР **Т. І. Ключок**, присвяченому обліку дисертацій, зазначалося, що дисертація – це небалансовий документ, який реєструється ЦФБІР у «Книгах реєстрації надходження докторських / кандидатських дисертацій» та «Реєстраційних картотеках докторських / кандидатських дисертацій». Дисертації обліковуються індивідуально без зазначення вартості і не беруться на бухгалтерський облік. Ці документи штемпелюються, на них складається бібліографічний опис. Сумарний облік дисертацій здійснюється за аналогією сумарного обліку книжкових видань. НБУВ отримує дисертації з ВАКУ – обов'язковий примірник дисертацій, захист яких відбувся у наукових і навчальних установах України, та від зарубіжних університетів – шляхом МКО.

У повідомленні наук. співробітника відділу бібліотекознавства **Н. І. Смаглової** щодо роботи бібліотек зі спеціалізованими частинами фондів, зокрема документами ДСК, наголошувалося, що більшість непорозумінь, які виникають між бібліотекарями і користувачами – це результат відсутності належного юридичного закріплення у бібліотечних документах відповідальності користувача за бібліотечний документ, обладнання, користування інформаційними мережами тощо. Тому питання стосовно роботи зі спеціалізованими фондами, наприклад, рукописами, стародруками, історичними колекціями, газетними фондами, музичними, образотворчими, картографічними і дисертаційними документами необхідно передбачити у правилах користування бібліотекою НДУ, погоджених з ІБР і затверджених директором установи. Наприклад, згідно з правилами користування НБУВ, Бібліотека має право обмежити доступ до особливо цінних і рідкісних документів, колекцій, архівних

документів, включених до Державного реєстру культурного надбання, особам, які не мають соціально-правової, наукової, службової чи іншої документально підтвердженої потреби; ввести спеціальний режим користування окремими видами документів.

У правилах варто також передбачити пункт про право бібліотеки припинити або скоротити час обслуговування користувачів (за розпорядженням адміністрації) у разі виникнення непередбачених обставин, що перешкоджають її нормальному функціонуванню. Для роботи з дисертаціями та документами для службового користування (ДСК) правилами передбачається подання користувачем листа-клопотання з місця роботи або навчання на офіційному бланку установи за підписом її керівника. У кожній установі НАН України існують експертні комісії, які встановлюють та знімають гриф секретності, визначають термін зберігання документа, після закінчення якого документ, за відповідним актом, може передаватися з бібліотечного фонду до архіву. За консультаціями з питань роботи з фондом ДСК доповідачка запропонувала звертатися до Інституту архівознавства НБУВ (директор Інституту і зав. відділу архівознавства Лідія Миколаївна Яременко, тел. 288-14-31).

Теоретичні і практичні аспекти організації роботи з обмінним фондом бібліотеки обговорювалися у ході консультації, наданої головним бібліотекарем відділу обмінно-резервних фондів НБУВ **В. С. Кабковою**. Консультант, зокрема, зазначила, що, згідно з «Положенням про обмінний фонд видань науково-дослідної установи АН України» (додаток № 6 до Постанови Президії АН України № 241 від 9.09.92 р.), термін зберігання видань в обмінних фондах установи обмежується певними хронологічними рамками, що визначаються самою установою. Передавання видань Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського бібліотекам системи НАН України здійснюється за відповідним актом Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів (ЦФБІР) НБУВ. **В. С. Кабкова** наголосила, що вкрай важливо не тільки накопичувати фонди видань НДУ, а й вести активний обмін ними, розширювати географію партнерства з книгообміну, використовувати списки літератури, пропонуваної для книгообміну, розміщені на сайті НБУВ.

Про технологію передавання літератури від бібліотек НДУ до фондів депозитарного зберігання НБУВ йшлося у повідомленні зав. сектору НБУВ **О. Ю. Кірданової**. У виступі наголошувалося на неприпустимості списання літератури без попереднього погодження списку цієї літератури з ІБР установи та працівниками сектора депозитарного бібліотечного фонду НБУВ.

З повідомленням про функціонування служби МБА та доставляння документів у Національній бібліотеці

України імені В. І. Вернадського виступила зав. відділу міжбібліотечного науково-інформаційного сервісу НБУВ **В. М. Чупріна**. Вона зазначила, що відділ продовжує працювати і з міжнародними партнерами, хоча, звичайно, існують проблеми з фінансовими розрахунками. Обслуговування здійснюється на принципах еквівалентності обсягів замовлень. Для абонентів МБА України відділом надається низка послуг, зокрема виконання замовлення у день його надходження. Термінові замовлення дозволяється надсилати електронною поштою. Для абонентів МБА Бібліотека може скачувати і надсилати користувачам в електронному вигляді невелику за обсягом інформацію. Нині відділ відпрацьовує технології електронного доставляння документів.

Інтерес у присутніх викликали повідомлення зав. бібліотеки Інституту археології **В. А. Колеснікової** та керівника науково-інформаційного відділу Інституту літератури **М. А. Штолько**. Перша поділилася досвідом роботи з проведення соціологічного дослідження, яке дало змогу визначити пріоритети діяльності бібліотеки на перспективу, виявити як оцінюється користувачами рівень бібліотечно-інформаційного обслуговування. У виступі представника Інституту літератури йшлося про досвід використання новітніх інформаційних технологій та пропаганди бібліотечно-інформаційних послуг (надання можливості читачам користуватися електронними БД відділу, ведення електронного пошуку бібліографічних матеріалів за тематикою досліджень установи, отримання інформації зі сторінки науково-інформаційного відділу на сайті Інституту, ознайомлення з віртуальними тематичними книжковими виставками та експрес-інформаційними виставками нових надходжень тощо).

Семінар завершився консультаціями з економічних і правових питань діяльності бібліотеки, які надали зав. відділу Київської регіональної профспілки працівників НАН України **Д. О. Ткач** і правовий інспектор праці Київської регіональної профспілки працівників НАН України **Ю. Л. Коноваленко**. Характеризуючи стан фінансування вітчизняної науки, консультанти визначили його як складний. Вони, зокрема, наголосили, що в умовах фінансової кризи, надзвичайно важливо забезпечити правовий і соціальний захист кожного працівника установи. У ситуації, що склалася, запобіганню та подоланню конфліктних ситуацій певною мірою сприятиме знання та дотримання положень колективної угоди, яка укладається між адміністрацією та профспілкою науково-дослідної установи.

Н. І. Смаглова,
наук. співробітник НБУВ.